

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ  
УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

*Психолого-педагогічний факультет  
Кафедра соціальної педагогіки*

**Л. М. РОСЬ**

**Методичні рекомендації**

до навчальної дисципліни «Психологія вищої школи»  
для студентів 5 курсу (магістратура)  
спеціальності «Соціальна педагогіка»  
заочної форми навчання

Чернігів – 2015

Рецензенти: Скок А. Г., канд. психол. наук, доцент

Янченко Т. В., канд. пед. наук, доцент

## Зміст

Вступ.....	4
Тематичний план.....	6
Зміст програми лекційного курсу.....	7
Зміст програми практичних занять.....	129
Індивідуальна робота.....	131
Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.....	141
Теми рефератів.....	142
Рекомендована література.....	143
Орієнтовні питання до заліку.....	147
Розподіл балів за формами контролю.....	148

## ВСТУП

Курс психології вищої школи є теоретичною основою психологічної підготовки студентів, які здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень магістра до майбутньої педагогічної та науково-педагогічної діяльності.

**Мета курсу “Психологія вищої школи”:** забезпечити загальну теоретичну підготовку магістрантів у галузі психології вищої школи, яка слугуватиме основою для їхньої практичної роботи, що пов'язана з викладацькою діяльністю.

**Основні завдання навчального курсу визначаються наступним чином:**

- опанування знаннями про психологічні особливості студентського періоду життя людини;
- усвідомлення закономірностей професійного становлення та особистісного зростання майбутніх фахівців;
- вивчення психологічних аспектів навчання і виховання студентської молоді;
- усвідомлення психологічних особливостей науково-педагогічної діяльності та шляхів її опанування;
- сприяння професійному самовизначенню і набуття студентами професійно-педагогічної ідентичності;
- розвиток якостей особистості, що мають для майбутнього викладача професійне значення.

**Студент, який вивчає курс психології вищої школи повинен:**

- засвоїти потенційний апарат даної галузі психологічної науки;
- опанувати систему психологічних знань і набути практичних умінь аналізу й оцінки психологічних явищ, які породжуються умовами навчально-виховного процесу у вищій школі;
- удосконалювати навички самостійної навчальної роботи, вміння опрацьовувати наукові літературні джерела;

— на основі самопізнання формувати власний стиль науково-педагогічної діяльності та професійного спілкування.

Загальний обсяг курсу “Психологія вищої школи” становить 90 годин, із них 18 годин – лекційних, 18 годин – практично-семінарських, 54 години відведено на самостійну роботу студентів.

**Форми контролю:** модульна контрольна робота, залік.

### Тематичний план.

Всього годин: 90.

Із них: лекційних – 18 год.;

практичних – 18 год.;

сам. роб. – 54 год.

№ п/п	Назви модулів і тем	Кількість годин				
		Всього	Аудиторних	Лекції	Практичні	Сам. роб.
	<b>Модуль I. Психологія вищої школи: студентський період життя.</b>	30	12	6	6	18
1.	<b>Тема 1.</b> Психологія вищої школи, її предмет, завдання та методи.			2	2	6
2.	<b>Тема 2.</b> Професійне становлення особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою.			2	2	6
3.	<b>Тема 3.</b> Психологія студентської групи.			2	2	6
	<b>Модуль II. Психологічні засади управління вузівським навчальним процесом і навчальною професійною діяльністю студентів.</b>	20	8	4	4	12
1.	<b>Тема 1.</b> Психологічні засади управління навчальним процесом у вищій школі.			2	2	6
2.	<b>Тема 2.</b> Психологічний аналіз учіння студентів.			2	2	6
	<b>Модуль 3. Психологія виховання особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою.</b>	40	16	8	8	24
1.	<b>Тема 1.</b> Психологія виховання студентської молоді.			2	2	6
2.	<b>Тема 2.</b> Психологія педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами.			2	2	6
3.	<b>Тема 3.</b> Психологічний аналіз протиріч і конфліктів у педагогічній взаємодії, шляхи їх запобігання та вирішення.			2	2	6
4.	<b>Тема 4.</b> Психологія особистості та діяльності викладача вищої школи.			2	2	6
	<b>Всього</b>	90	36	18	18	54

# **ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЛЕКЦІЙНОГО КУРСУ (18 год.)**

## **Тема № 1**

### **Психологія вищої школи, її предмет, завдання та методи**

#### **План**

1. Виникнення психології вищої школи як нової галузі психологічних знань.
2. Предмет і основні категорії психології вищої школи як нової галузі психологічної науки.
3. Завдання психології вищої школи на сучасному етапі реформування вищої освіти в Україні.
4. Методологія і принципи психологічного дослідження.
5. Класифікація методів збору та інтерпретації емпіричних психологічних фактів. Поняття про методикку психологічного дослідження.
6. Криза освіти. Основні напрями реформування вищої освіти та науки у XXI столітті.

#### **1. Виникнення психології вищої школи як нової галузі психологічних знань**

В умовах усвідомлення кризового стану вищої освіти та пошуків науково обґрунтованих шляхів виходу з нього виникає і розвивається психологія вищої школи.

Систематичне дослідження психолого-педагогічних проблем вищої освіти розпочалось у 60-х роках ХХ століття. Найвагомими науковими здобутками того часу є роботи С.І. Архангельського та С.І. Зинов'єва, в яких ґрунтовно проаналізовано навчальний процес у ВНЗ і закладено теоретичні основи розв'язання проблем оновлення вищої школи. Вони є авторами перших навчальних посібників із проблем навчання у вищій школі. Це було поштовхом для появи низки досліджень, в яких вирішення завдань вищої

освіти почало розглядатися в контексті психологічних особливостей студентського віку та психологічних явищ, які породжуються умовами вищого навчального закладу (О.А. Абдулліна, А.М. Алексюк, Б.Г. Ананьєв, І.Д. Бех, О.О. Бодальов, І.А. Зімня, О.В. Киричук, Н.В. Кузьміна, Т. Лісовський, О.Г. Мороз, Д.Ф. Ніколенко, В.І. Носков, Н.М. Пейсахов, П.І. Підкасистий, Н.І. Пов'якель, В.О. Сластьонін, С.Д. Смирнов та ін.).

Перші програми з психології вищої школи були розроблені в останні десятиліття ХХ ст. Такий курс читався в інститутах і факультетах підвищення кваліфікації викладачів вищої школи. Викликає інтерес робота С. Д. Смирнова «Шляхи формування моделі спеціаліста з вищою освітою» (Москва, 1977). У 1981 р. в Мінську вийшло перше видання відомого підручника М.І. Дьяченка, Л.А. Кандибовича «Психологія вищої школи», а в 1986 р. побачив світ підручник «Основи педагогіки і психології вищої школи» за редакцією А.В. Петровського.

Вагомі наукові здобутки в розробці актуальних проблем психології вищої школи належать українським ученим. Так, зокрема, П.М. Пелех працював над проблемою профорієнтації старшокласників, яку він вважав важливим складником їхньої майбутньої професійної підготовки; психологічні засади формування особистості майбутнього вчителя в умовах педагогічного ВНЗ були предметом дослідження Д.Ф. Ніколенка; психолого-педагогічні умови професійної адаптації молодого педагога досліджував О.Г. Мороз; психологічні засади оптимізації взаємин викладачів і студентів вивчав В.В. Власенко та ін. В.М. Галузинський і М.Б. Євтух є авторами навчального посібника «Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні» (1995 р.) За редакцією академіка О.Г. Мороза в 2001 р. вийшов друком навчальний посібник «Педагогічний процес у вищій педагогічній школі», 2003 р. - «Педагогіка і психологія вищої школи», а в 2006 р. - «Викладач вищої школи: психолого-педагогічні основи підготовки».



## **2. Предмет і основні категорії психології вищої школи як нової галузі психологічної науки**

*Об'єктом психологічної науки є соціальні суб'єкти, їхня діяльність, зв'язки і відношення. «Сукупність процесів побудови образу світу і його функціонування як регулятора зовнішньої поведінки та внутрішнього життя живої істоти і становить найширше розуміння об'єкта психології» (С.Д. Смирнов).*

Із цих позицій предметом психології вищої школи є особистість викладача та студента в їхній розвивальній педагогічній взаємодії. Вона досліджує роль «особистісного чинника» при впровадженні інноваційних технологій навчання та виховання у ВНЗ, психологічні умови і механізми становлення особистості майбутнього фахівця в системі ступеневої вищої освіти (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст, магістр).

Психологія вищої школи вивчає закономірності функціонування психіки студента як суб'єкта навчально-професійної діяльності та специфіку науково-педагогічної діяльності викладача, а також соціально-психологічні особливості професійно-педагогічного спілкування та взаємин викладачів і студентів.

*Основними категоріями психології вищої школи є навчання, розвиток, виховання в єдності та взаємозв'язку, що визначається загальним поняттям едукація. Понятійний апарат психології вищої школи становлять такі поняття, як «професійна спрямованість», «професійна соціалізація», «професійна ідентичність», «навчально-професійна діяльність», «Я-концепція студента», «професійно-педагогічне спілкування», «студентська академічна група», «професіоналізм», «адаптація», «професійна готовність» та ін.*

## **3. Завдання психології вищої школи на сучасному етапі реформування вищої освіти в Україні**

Основна ідея реформування системи освіти в Україні - це поетапне

трансформування національної системи освіти до європейського геокультурного простору, підняття престижу вітчизняних дипломів про вищу освіту. Ці ідеї конкретизуються в таких *завданнях*:

- готувати фахівців із вищою освітою до подальшої самостійної безперервної самоосвіти, озброїти їх методами теоретичного мислення й наукового пізнання;

- виховувати потребу в подальшій самоосвіті та професійному самовдосконаленні.

Актуальні *науково-дослідні завдання* психології вищої школи:

- психологічне обґрунтування професіограми сучасного фахівця вищої кваліфікації (педагога, психолога, менеджера, інженера тощо), на основі якої має розроблятися державний стандарт змісту спеціалізації професійної підготовки в системі ступеневої вищої освіти;

- виявлення соціокультурних, соціально-психологічних, індивідуально-психологічних і дидактичних чинників соціалізації особистості майбутнього фахівця, щоб проектувати індивідуальну траєкторію професійного становлення кожного студента протягом усіх років його навчання;

- вивчення психологічних закономірностей діалогу студента і комп'ютера та розробка психологічних основ комп'ютеризації навчального процесу у вищій школі;

- дослідження психологічних проблем підготовки науково-педагогічних кадрів, становлення особистості майбутнього викладача протягом навчання в магістратурі та аспірантурі;

- вивчення психологічних засад наукової творчості, вдосконалення професіоналізму й підвищення педагогічної майстерності викладачів.

До *діагностично-корекційних завдань* психології вищої школи належать:

- розробка методів професійної орієнтації старшокласників для свідомого обрання ними відповідного фаху та обґрунтування системи професійного відбору молоді до ВНЗ;

- діагностика настанов студентів щодо самих себе задля формування

позитивної «Я-концепції» - ядра особистості майбутнього фахівця;

- визначення рівня психологічної готовності першокурсників до навчання у вищій школі та розробка передумов їхньої успішної адаптації;
- вивчення стану взаємин викладачів і студентів для налагодження оптимальної педагогічної взаємодії, конструктивного розв'язання можливих міжособистісних конфліктів.

Серед найважливіших *практичних завдань* психології вищої школи в період реформування вищої освіти в Україні є такі:

- розробка наукової, психолого-методичної бази для контролю за процесом, повноцінністю змісту та умовами психічного розвитку студентів, їхнім особистісним зростанням і професійним становленням (зокрема в умовах кредитно-модульної системи навчання);
- психологічна експертиза змісту робочих програм із вивчення навчальних дисциплін, які повинні вміщувати всю технологію опанування знаннями;
- розробка особистісно-орієнтованих технологій навчання студентів, психологічне обґрунтування інноваційних дидактичних проєктів і педагогічних експериментів у вищій школі;
- пошук ефективних шляхів (методів і засобів) забезпечення фундаментальної психологічної підготовки студентів, підвищення рівня їхньої загальної культури та психологічної компетенції як передумови демократизації, гуманітаризації та гуманізації освіти;
- надання психологічної допомоги та підтримки всім учасникам педагогічного процесу, особливо в періоди особистісних криз і професійного самоствердження.

#### **Завдання вивчення слухачами курсу «Психологія вищої школи»:**

- 1) Інтеграція і систематизація набутих у процесі професійного навчання знань про психологічні передумови підвищення якості вищої освіти.
- 2) Опанування знань про психологічні особливості студентського пе-

ріоду життя людини та усвідомлення закономірностей професійного становлення та особистісного зростання майбутніх фахівців.

3) Формування професійного мислення студентів, набуття ними досвіду творчого використання психологічних знань для вирішення конкретних завдань навчально-професійної та майбутньої науково-педагогічної діяльності.

4) Сприяння професійному самовизначенню і набуття студентами професійно-педагогічної ідентичності через усвідомлення психологічних особливостей науково-педагогічної діяльності та передумов її опанування.

#### **4. Методологія і принципи психологічного дослідження**

*Методологія* — вчення про методи пізнання та перетворення світу.

Методологія в *широкому розумінні* - вчення про структуру, логічну організацію, висновки і засоби діяльності в галузі теорії та практики (О.Г. Спіркін, Є.Г. Юдін). У *вужчому значенні* методологія вказує науці шлях пізнання, отримання і пояснення необхідних фактів, вияв і розкриття закономірностей явищ, які досліджуються. Це система взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих методів.

Одним із методологічних напрямів сучасної психологічної науки є *системний підхід* (Б.Ф. Ломов), який полягає в уявленні, вивченні та конструюванні психологічних явищ і об'єктів як системи. *Системне дослідження* характеризують так:

- підхід до досліджуваного явища, об'єкта як цілого;
- розкриття стійких компонентів і зв'язків між ними, які утворюють структуру системи, тобто забезпечують її впорядкованість і організацію;
- знаходження вертикальних і горизонтальних структур, перші з яких передбачають різні рівні та їхню ієрархію.

**Ознаки наукового підходу** до вирішення проблеми психологічного дослідження:

*По-перше*, проблема має бути визначеною. Визначити проблему означає охарактеризувати її так, щоб вона стала доступною ретельному дослідженню..

*По-друге*, проблема повинна бути викладена так, щоб її можна було пов'язати з сучасною психологічною теорією та відомими емпіричними фактами. Без урахування чинних підходів і наукових відомостей щодо її розв'язання результати дослідження не будуть становити ніякої цінності, адже психологія - це набагато більше, ніж зібрання «сирих» фактів.

*По-третє*, повинна бути сформульована гіпотеза, яка потребує перевірки. Гіпотеза має узгоджуватися з теоретико-методологічним підґрунтям і бути однозначно вираженою, щоб її можна було підтвердити або відхилити результатами дослідження.

*По-четверте*, мусить бути визначена процедура дослідження (етапи, конкретні методи і методика дослідження). Можливості дослідника безмежні до тих пір, доки він ретельно може здійснювати відповідний експериментальний контроль.

*По-п'яте*, збір фактів, їхній аналіз, узагальнення і пояснення. Важливо, щоб факти заслуговували довіри. Для цього треба знати, яка кількість фактів є достатньою та як їх можна перевірити на доказовість (це забезпечується методами математичної статистики).

*По-шосте*, формулюють висновки, які є теоретичним підґрунтям для визначення наукової новизни і практичної значущості результатів дослідження.

Психологічне дослідження проводять за такими *етапами*:

1. Відповідно до наукової проблеми і теми дослідження визначають його об'єкт і предмет, мету, гіпотезу та завдання.
2. Вибір наукових методів дослідження, які доповнюють один одного (наприклад, спостереження і експеримент).
3. Визначення умов дослідження (лабораторний або природний експеримент).

4. Розроблення плану експериментального дослідження.
5. Вибір методів оброблення емпіричних даних (кількісний, якісний аналіз).
6. Інтерпретація зібраного експериментального матеріалу.
7. Формулювання висновків і визначення сфери їхнього застосування.
8. Коротко охарактеризуємо ці етапи дослідження.

Обґрунтування *актуальності проблеми дослідження* здійснюють на основі аналізу проблемної ситуації, яка відображає суперечність між реальним станом об'єкта дослідження та сучасними завданнями (наприклад, особистісний розвиток майбутнього фахівця як пріоритетний напрямок реформування вищої освіти в Україні).

Одночасно досліднику потрібно розрізнити об'єкт і предмет дослідження. *Об'єкт дослідження* - це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію й обране для вивчення. *Предмет дослідження* міститься в межах об'єкта - це якась конкретна сторона, аспект, властивість або відношення об'єкта дослідження. Об'єкт і предмет дослідження як категорії наукового процесу співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього спрямована основна увага дослідника, оскільки предмет дослідження визначає тему дисертаційної праці або магістерської роботи.

Наприклад, *об'єкт дослідження* - генезис професійного мислення студентів гуманітарного вищого навчального закладу, а *предмет дослідження* - розвиток творчого професійного мислення студентів університету засобами активних методів навчання. Чітке формулювання об'єкта і предмета дослідження (не занадто широко та не дуже вузько) дає змогу досліднику отримувати справді наукові, конкретні знання, які можна реально впроваджувати в педагогічний процес.

Надзвичайно важливо в науковому дослідженні визначити мету, сформулювати гіпотезу та окреслити його завдання.

*Мета наукового дослідження* - головний елемент структури і надзвичайно важливий методологічний інструмент дослідження. Для правильної постановки мети дослідження потрібно чітко з'ясувати таке:

1) Сутність досліджуваної проблеми та її головні суперечності; основні проблемні питання теоретичного та (або) експериментального характеру, які підлягають вирішенню шляхом наукового дослідження.

2) Сучасне теоретичне знання, яке може бути використане для пояснення структури і законів функціонування об'єкта, який вивчається.

3) Основні шляхи та обсяг необхідного теоретичного та (або) експериментального обґрунтування предмета дослідження.

4) Відомі в психології (або провідній щодо об'єкта дослідження науці) методи і засоби для проведення теоретичного та (або) експериментального вивчення предмета.

*Гіпотеза* магістерського дослідження з психології - це зроблене на основі аналізу наукових джерел, власних розмірковувань і спостережень припущення про основні напрями розв'язання наукової проблеми. У ній важливо зазначити умови ефективності визначених результатів дослідження для цілей оптимізації процесу професійної підготовки майбутнього фахівця у вищій школі.

Основні методологічні вимоги до постановки *завдань дослідження*:

- 1) Завданнями дослідження називають проблемні запитання, відповіді на які необхідні для досягнення мети дослідження.
- 2) Визначення, формулювання і послідовність викладу завдань дослідження повинні чітко відповідати його темі, об'єкту, предмету, меті та гіпотезі.
- 3) Сукупність поставлених у дослідженні завдань має бути мінімальною, достатньою для досягнення мети дослідження.

Одним із завдань дослідження може бути, наприклад, «окреслити параметри, показники, ознаки та критерії професійного мислення майбутнього педагога».

## **5. Класифікація методів збору та інтерпретації емпіричних психологічних фактів. Поняття про методiku психологічного дослідження**

Реалізація системного підходу при вивченні проблем психології вищої школи передбачає розробку системи методів науково-психологічного дослідження.

*Метод дослідження* - нормативний обґрунтований спосіб проведення наукового дослідження. Це шлях наукового пізнання, який впливає із загальних теоретичних уявлень про сутність об'єкта дослідження. Розуміння, визначення і вибір методів дослідження залежать від загальнонаукової та конкретно-наукової методології.

*Методи збору емпіричних фактів* обирають за цілями та завданнями дослідження:

- описати факти: спостереження, аналіз продуктів діяльності, бесіда, інтерв'ю, анкетування, вивчення життєвого шляху (біографічний метод) та ін.;
- виміряти психічні явища - тести;
- визначити психологічні особливості - констатувальний експеримент (природний або лабораторний);
- знайти чинники, виявити психологічні умови розвитку та перетворити явище - формувальний психолого-педагогічний експеримент.

Для наукового вирішення психологічної проблеми зазвичай використовують комплекс методів, розробляють і реалізують певну методiku (сукупність методів у дії).

*Методика дослідження* - конкретне втілення методу дослідження; вироблений спосіб організації взаємодії суб'єкта і об'єкта дослідження на основі конкретного матеріалу й визначеної процедури.



У методиці дослідження конкретизують мету, предмет дослідження, а також показники вимірюваного явища, умови проведення роботи, засоби фіксації експериментальних показників і процедуру аналізу та інтерпретації одержаних даних.

Розробляючи *план експериментального дослідження*, можна обрати один із трьох його шляхів.

1. *Лонгітюдний план* (шлях, зріз): вивчають одних і тих самих піддослідних протягом тривалого часу та поетапно проводять аналіз із порівнянням результатів зрізів.

2. *Поперечний план* реалізують методом порівняння окремих груп піддослідних різного віку.

3. Можна застосовувати *комбінований план*, коли піддослідними є люди різних вікових груп, але за однією з них (наприклад, одна експериментальна група студентів) проводять тривале спостереження (лонгітюдне дослідження), а наприкінці порівнюють результати з іншою (контрольна група). Ефективність вимірювання незалежно від умов проведення визначається поняттям «надійність» і «валідність».

**Надійність** - ступінь узгодженості результатів, які дослідник одержує при багаторазовому застосуванні методики виміру. Надійна міра заслуговує довіри, дає стійкі результати, які можна відтворити.

**Валідність** - це показник точності, з якою методика вимірює те, для чого вона створена, а також адекватність методу поставленому завданню дослідження.

Коли факти статистично оброблені, математично вивірені та згруповані, дослідник їх пояснює, тлумачить і роз'яснює, тобто інтерпретує. Методи інтерпретації: а) *генетичний метод* — інтерпретація зібраного матеріалу в характеристиках розвитку (фази, стадії, критичні моменти), тобто виявлення «вертикального» генетичного зв'язку (філогенетичний, онтогенетичний); б) *структурний метод* - віднаходження «горизонтального» структурного взаємозв'язку (класифікація, типологія). Щоб

отримані результати і висновки були достовірними щодо умов, які визначали результати експерименту, результати експериментальної групи порівнюють із кінцевими результатами контрольної групи, де ці умови не задавалися.

Існують також вимоги до *інструкції* для піддослідних при проведенні дослідження. Вона повинна бути чіткою та однозначною. Експериментатор повинен добре її вивчити напам'ять (а не читати, плутаючись).

Потрібно також продумати схему ведення протоколу, форму записів, їхню послідовність і обсяг, наявність об'єктивних відомостей про досліджуваних. Запис відповідей респондентів має бути дослівним, «фотографічним», не змінювати й не перекручувати їх (пряма мова, а не зворотна!), без виправлення помилок. Важливою буває навіть інтонація (добре, якщо використовують аудіозапис). Потрібно фіксувати емоції та всі дії піддослідних, особливості їхньої поведінки.

## **6. Криза освіти. Основні напрями реформування вищої освіти та науки у XXI столітті**

Одним із пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти, як визначено в Національній доктрині розвитку освіти в Україні, є підготовка кваліфікованих кадрів, здатних до творчої праці, професійного розвитку, освоєння і впровадження науковоємних та інформаційних технологій, конкурентоспроможних на ринку праці.

Законом України «Про вищу освіту» визначено, що на посади науково-педагогічних працівників обирають за конкурсом переважно осіб, які мають наукові ступені або вчені звання, а також випускників магістратури, аспірантури та докторантури. У зв'язку з цим однією із складників змісту магістерської підготовки та навчання в аспірантурі є психолого-педагогічний блок дисциплін, серед яких особливо важливе значення має психологія вищої школи. Це базова наука, тому що крізь її призму ми можемо керувати пізнавальною діяльністю студентів, формувати в них здібності до майбутньої професійної діяльності. Через це психологія вищої школи сприяє вирішенню

тих актуальних проблем, які стоять перед системою вищої освіти на сучасному етапі розвитку науки і техніки. Вища освіта в інформаційному суспільстві зазнає суттєвих змін, набуває нових рис, властивостей, ознак і характеристик, які реалізують її соціально-культурний характер.

Наприкінці ХХ століття вчені більшості країн світу визначили, що масштаби недоліків підготовки фахівців із вищою освітою дуже значні, тому можна говорити про *кризу* в системі вищої освіти, ознаки якої такі:

1. Наприкінці ХХ століття виникла потреба в підготовці фахівців нової генерації, але для цього не було ні наукової, ні методичної бази.

2. Тривалий час практична підготовка фахівців відбувалася на шкоду духовному і культурному розвитку особистості. Із ВНЗ виходили спеціалісти з технократичним мисленням, для яких були чужими поняття духовність, гуманність, гідність.

3. Управління освітою мало авторитарний характер. Авторитаризм пригнічував творчість, ініціативу, відповідальність як шкільних учителів, так і викладачів вищої школи.

Проте сучасна криза в науці і освіті має і позитивне значення: створюються умови для проникнення в глибинні таємниці буття, розширюються межі досліджень, виникають умови для розвитку і самоорганізації особистості.

*Основні напрями реформування вищої освіти визначено Законом України «Про вищу освіту»: «Зміст вищої освіти - це система наукових знань, умінь і навичок, а також професійній, світоглядних і громадянських якостей, що мають бути сформовані в процесі навчання і виховання з урахуванням перспектив розвитку суспільства, техніки, культури та мистецтва».*

*По-перше*, в Законі говориться про *систему наукових (теоретичних) знань*, а не про окремі предметні знання. Лише узагальнення предметних знань у систему професійних теоретичних знань забезпечують вищу професійну кваліфікацію.

*По-друге*, Закон України висуває вимоги до особистості фахівця з вищою освітою: володіння не лише необхідними професійними, а й відповідними світоглядними й громадянськими якостями.

Це важливо, оскільки фахівці з вищою освітою - передова частина суспільства, його еліта. Це люди, які створюють теорію, розробляють наукові та методологічні основи професійної діяльності. Вони - рушійна сила розвитку культури суспільства.

## **Тема № 2**

### **Професійне становлення особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою**

#### **План**

1. Навчально-професійна діяльність як провідна, її ознаки.
2. Професіоналізація особистості студента як новоутворення студентського віку.
3. Фахова компетентність як показник психологічної готовності студента до професійної діяльності.
4. Роль самовиховання в професійному зростанні студента.

#### **1. Навчально-професійна діяльність як провідна, її ознаки**

Провідною діяльністю у вищій школі є навчально-професійна, яка вимагає від студента більшої навчальної (і наукової) активності, засвоєння нових психологічних норм і критеріїв соціокультурного розвитку. Вона найбільш інтенсивно впливає на особистісне зростання та професійне становлення студентів, набуття ними професійно важливих знань, умінь і навичок. У процесі професійного навчання завершується професійне самовизначення, трансформується структура самосвідомості студента, формується соціально-професійний аспект його «Я-концепції»,

«професіоналізуються» психічні процеси і стани тощо. **Мета навчально-професійної діяльності** – засвоєння наукового знання у формі теоретичних понять і вмінь застосування їх при розв’язанні професійних завдань.

### ***Характерні для навчально-професійної діяльності ознаки:***

1. Професійне навчання у вищій школі для майбутнього фахівця починається під час формування професійних знань, умінь і навичок та засвоєння способів професійно-творчої діяльності.

2. У вищій школі вивчаються не основи наук (як у школі), а самі науки в їх розвитку. При цьому самостійна робота студентів зближується з науково-дослідною роботою викладачів, тобто забезпечується єдність навчальної та наукової роботи студентів.

3. Викладання майже всіх наук професіоналізовано.

4. Навчання має проблемний характер.

5. Для вищої школи характерним є емоційність, мажорність усього процесу навчання.

6. Враховуються вікові та індивідуальні особливості студентів.

Таким чином, головна відмінність навчально-професійної діяльності полягає в тому, що вона професійно спрямована, підпорядкована засвоєнню способів і досвіду професійного розв’язання тих практичних завдань, з якими можна зіткнутися в майбутньому, оволодіння професійним мисленням і творчістю. Суттєвим для неї є також посилення ролі професійних мотивів самоосвіти та самовиховання, які є найважливішою умовою розкриття можливостей особистості студента, його професійного розвитку.

## **2. Професіоналізація особистості студента як новоутворення студентського віку**

Законодавчо-нормативно від вищої школи вимагається професіоналізація особистості студента. Основні напрями професіоналізації:

1. Професіоналізуються всі пізнавальні процеси: професійне сприймання і професійна спостережливість, професійна пам'ять, професійна уява, професійне мислення.
2. Фахівець із вищою освітою повинен оволодіти не тільки знаннями, уміннями й навичками, а й самостійно виробляти засоби досягнення поставлених професійних цілей, а для цього повинні бути сформовані механізми планування своєї діяльності, програмування своїх дій, оцінки результатів і їх корекція.
3. Особистість студента набуває професійну спрямованість, що має такі прояви:
  - професійна мотивація, загальне позитивне ставлення, схильність і інтерес до професійної діяльності (прагнення до реалізації смислу служіння суспільству, державі, людям);
  - розуміння і прийняття професійних завдань з оцінкою власних ресурсів для їх розв'язання;
  - бажання вдосконалювати свою підготовку до професійної діяльності, підсилюються мотиви самоосвіти і самовиховання;
  - планування задовольняти матеріальні й духовні потреби, займаючись працею в галузі своєї професії.

Можна виділити такі **рівні професійно-педагогічної спрямованості** студентів – майбутніх педагогів.

*Високий рівень* характеризується тим, що професія педагога є покликанням.

*Середній рівень* характеризується захопленістю педагогічною професією в старших класах часто під впливом авторитетного вчителя або глибокого інтересу до окремих предметів, результат захоплення педагогікою та психологією.

*Низький рівень* – це рівень, коли студента привабило в педагогічному навчальному закладі різноманіття предметів або відсутність тих, які були в

школі непривабливими (наприклад, математики); або він послухався порад родичів, друзів.

*Відсутність професійної спрямованості* – рівень, коли студент і думки не мав про професію педагога, а вступив до педагогічного вищого навчального закладу тому, що не міг вступити в інший або цей найближче від дому.

Як допомогти студентові в професіоналізації спрямованості особистості та розвитку професійних мотивів?

1. Виробляти в студентів правильне уявлення про суспільну значущість і зміст майбутньої професійної діяльності (будь-якої).
2. Формувати позитивну мотивацію до засвоєння знань і вмінь, які мають пряме відношення для успішного розв'язання професійних завдань.
3. Зміцнювати професійну самооцінку.
4. Стимулювати самоосвіту та самовиховання.
5. Поступово зближувати та обмінюватися соціально-рольовими функціями між викладачем і студентом.
6. Формувати ціннісні орієнтації, що пов'язані з професійною діяльністю.
7. Формувати соціально-професійний аспект «Я-концепції» студента.
8. Формувати психологічну готовність до майбутньої професійно-трудової діяльності після закінчення ВНЗ.

«Я-концепція» – важливий самоутворюючий компонент. Під «Я-концепцією» майбутнього фахівця розуміється складна динамічна система уявлень студента про себе як особистість і суб'єкта навчально-професійної діяльності, яка містить у собі взаємопов'язані і взаємозумовлені компоненти:

- 1) «Образ-Я», що розкриває неповторність самосприйняття через фіксацію студентом певної соціально-рольової позиції і настанов щодо себе;

- 2) «Ставлення-Я», яке визначається самооцінкою професійно-педагогічних здібностей і особистісних якостей і може викликати виявлення певних емоційно-ціннісних проявів;

3) «Вчинок-Я», спрямований на самовиявлення і самопрезентацію власного «Я», або прояв певної захисної дії, коли є «посягання» на цінність і цілісність сформованого уявлення про себе (поведінкова складова).

«Я-концепція» забезпечує внутрішню узгодженість особистості, відносну стійкість її поведінки. Вона багато важить у професійному зростанні студента.

**Позитивна «Я-концепція»** студента характеризується такими емпіричними показниками: висока когнітивна складність і диференційованість «Образу-Я»; професійно-рольова ідентифікація; наявність власне особистісних компонентів у структурі уявлень про себе; внутрішня цілісність і узгодженість між модальностями «Я-реальне», «Я-ідеальне», «Я-дзеркальне»; відносна стійкість, стабільність уявлень про себе як особистість і майбутнього педагога; переважання серед них моральних суджень і загальний позитивний їх характер. Таким чином, позитивна «Я-концепція» сприяє розкриттю та реалізації внутрішніх можливостей студента в напрямку його успішної професійної підготовки.

А якщо студент має **негативну «Я-концепцію»** (занижену, неадекватну самооцінку) Вона характеризується когнітивною простотою і недостатньою розрізненістю елементів «Образу-Я»; браком конструктів, що вказують на професійно-рольові настанови, обмеженістю лише формально-функціональними ознаками (успішність, ставлення до навчання тощо); найімовірніше заниженою самооцінкою педагогічних здібностей і результатів навчально-професійної діяльності; «комплексом неповноцінності», низьким рівнем самоповаги; очікуванням на переважно негативне оцінне ставлення до себе оточуючих; емоційною нестабільністю, високим рівнем особистісної і реактивної тривожності; почуттям незахищеності.

*Психолого-педагогічна система роботи з формування позитивної «Я-концепції» студента передбачає:*



1. Психокорекцію настанов викладачів щодо студентів як майбутніх учителів: проведення психолого-педагогічних семінарів-практикумів «Педагогіка співробітництва», «Педагогічні ситуації та конфлікти», «Індивідуальні особливості студентів і прийоми педагогічної взаємодії»;

2. Забезпечення умов щодо трансформації в семантичний простір «Я-концепції» студентів професійно-рольових настанов: запровадження в навчальний процес нетрадиційних організаційних форм і активних методик навчання.

Отже, формування «Я-концепції» студента варто розглядати в контексті загальних психологічних умов у період перебування його в педагогічному навчальному закладі, а діагностика та врахування її особливостей робить процес особистісного зростання майбутнього вчителя педагогічно керованим.

Особливо важливим щаблем у процесі особистісного зростання майбутнього педагога є педагогічна практика. Саме під час неї студент починає самостверджуватися в новій статусно-рольовій позиції вчителя, ідентифікувати себе з професійною моделлю майбутнього педагога; активізується вчинок самобачення – пошук відповідей на непрості запитання *Педагогічна практика* – це реальне соціально-психологічне поле, де інтенсивно здійснюється процес утвердження і розвитку професійного «Я» майбутнього педагога.

Отже, після проходження педагогічної практики студент стає іншим: зазнає змін його внутрішня позиція, трансформується система особистісних цінностей і професійно-педагогічних настанов, збагачується когнітивний зміст «Образу-Я», розширюється життєвий і професійний досвід. Особливого значення до того ж набувають взаємини в системі «викладач – студент». Під час них розгортається вчинок самопізнання, формується і коригується «Я-концепція» майбутнього педагога. Інтеріоризація професійно-педагогічних цінностей у сферу самосвідомості студента потребує нового ставлення

викладача до нього як до майбутнього вчителя. Це сприяє ідентифікації студента з педагогом як з потенційним своїм колегою.

У професійному зростанні особистості студента відбувається **професійна самоактуалізація**:

- це пошук професійного іміджу – зовнішня характеристика образу, яка завжди відображає індивідуальність як символ особистості;
- це індивідуальний стиль професійної діяльності;
- це визначення для себе професійних перспектив, шляхів їх досягнення, прагнення до гармонійного розкриття та ствердження свого природного, творчого потенціалу.

Таким чином, процес професійного самовизначення – це самопізнання, самооцінка власних здібностей і практичні дії з їх розвитку, це самоактуалізація. Розвиток студентів і формування їх як майбутніх фахівців на різних курсах має деякі свої особливості.

**1 курс** – розв’язуються завдання залучення вчорашнього абітурієнта до студентських форм життя, адаптації його до умов вузівського навчання.

**2 курс** – період найбільш напруженої навчальної діяльності студентів. Життя другокурсників пов’язане з інтенсивним включенням до всіх форм організації навчання і виховання. Студенти отримують загальноосвітню підготовку, що сприяє формуванню їх широких культурних запитів та інтересів.

**3 курс** – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як свідчення подальшого розвитку й поглиблення професійних інтересів студентів. Дуже потрібна спеціалізація часто призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості.

**4 курс** – перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження практики.

**5 курс** – перспектива близького закінчення ВНЗ формує чіткі практичні настанови на майбутній різновид діяльності.

При організації навчального процесу у вищому навчальному закладі потрібно враховувати розвиток когнітивної сфери студентів.

*Три стадії послідовних змін у мисленні студентів:*

**1 стадія** – стадія початкового дуалізму – студенти інтерпретують світ і свій освітній досвід авторитарним, дуалістичним чином. Вони шукають істину й прагнуть до знань.

**2 стадія** – стадія концептуального релятивізму – зіткнувшись із різними точками зору, студенти поступово починають їх визнавати і навіть схвалювати таке різноманіття думок. Виникає терпимість до суперечливих поглядів, до думок різних учених.

**3 стадія** – стадія самостійно обраної позиції та відповідальності. У студентів виникає потреба прийти до якоїсь власної думки, своїх переконань і відповідей на спірні запитання.

*Цікавими є результати дослідження І. Ш. Фахрутдінова щодо особливостей динаміки психічного стану в студентів-хлопців і студентів-дівчат в умовах навчального процесу. Було встановлено, що показники самопочуття та настрою, бажання навчатися загалом вищі в юнаків, тоді як активність, задоволеність заняттям, яке пройшло, а також частота серцебиття до того ж вища в дівчат. В іншому дослідженні (Н. М. Пейсахов, 1977) встановлено, що студенти-дівчата відрізнялися від своїх ровесників студентів-хлопців вираженішою потребою в досягненні й спілкуванні, спрямованістю на взаємні дії, а також відносно високим рівнем тривожності. В юнаків виявилася в середньому більша спрямованість на себе та вища самооцінка.*

*Викликають інтерес результати дослідження впливу здобуття вищої освіти на розвиток інтелекту дівчат і хлопців. Встановлено (А. С. Пашкова), що протягом усіх років навчання у вищій школі хлопці і дівчата відрізняються за рівнем інтелектуального розвитку.*

### **3. Фахова компетентність як показник психологічної готовності студента до професійної діяльності**

Наслідком професійного зростання особистості майбутнього фахівця та розвитку його професійних здібностей є фахова компетентність, яку набуває студент. *Вона характеризується:*

- ґрунтовними знаннями із загальноосвітніх і фахових дисциплін;
- володіння уміннями і професійною технологією (технікою);
- здатність мобілізувати в професійній діяльності знання і вміння, використовувати узагальнені засоби виконання дій при вирішенні професійних завдань.

Компетентність забезпечує універсальність оволодіння професійною діяльністю та характеризує готовність до праці. Високий рівень оволодіння професійною діяльністю характеризує також поняття професійна культура. Професійна культура – це високий рівень професійних знань, професійне мислення, праксиологічне озброєння, а також відповідальність і рефлексивність. Рефлексивність стимулює самоаналіз, оцінку свого «Я», тобто об'єктом самопізнання стає власне «Я».

Для розвитку рефлексії потрібні такі умови:

- вербальний і невербальний зворотній зв'язок (оцінка оточуючих);
- порівняння себе з іншими;
- самоспостереження за своїми думками, почуттями, вчинками (того, що відбулося) для подальшого управління самим собою;
- зіставлення свого «Я – сьогоднішнє» з «Я – вчорашнім».

### **4. Роль самовиховання в професійному зростанні студента**

Лише критична самооцінка сприяє самовихованню шляхом постановки конкретної мети, завдань, розв'язання яких підносить суб'єкта на новий

рівень активності, самореалізації. Успішність професіоналізації студента залежить від власної активності студента, від наявності відповідних мотивів (бажання, потреба реалізувати свій внутрішній потенціал в оволодінні професією; потреба реалізувати свої життєві цінності відповідно до цілей професійної діяльності). Ці мотиви визначають різні рівні активності студента в навчально-професійній діяльності:

1. Вищий рівень – коли навчально-професійна діяльність приносить радість творчості. Вона з обов'язкової перетворюється в потребу, задоволення якої приносить позитивне почуття.

2. Виконавчий рівень – коли студент лише є «споживачем культури», який копіює зразки виконання навчальної діяльності з інших авторитетних осіб.

*Як допомогти студентові перейти на вищий рівень?*

- вивчати мотивацію, ціннісні орієнтації, соціально-психологічні настанови, тобто діагностувати готовність до навчально-професійної діяльності;
- допомагати в розвитку навчальних умінь і в регуляції своєї життєдіяльності (самостійна організація власного життя);
- психологічно підтримувати в переборенні труднощів самостійного життя, у становленні комфортних взаємин із однокурсниками та викладачами.

**Засоби саморегуляції своєї діяльності і поведінки:**

- самонавіювання;
- самопереконавання;
- самонаказ;
- самозаохочення (який я молодець!);
- самообілізація;

- самозаспокоєння;
- самокритика тощо.

Отже, можна виділити такі загальні тенденції становлення особистості студента як майбутнього фахівця в умовах його навчання у вищому навчальному закладі:

1. Соціалізація особистості майбутнього фахівця є багатоаспектним явищем і детермінована низкою соціокультурних чинників: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі.
2. Упродовж навчання відбуваються суттєві зміни в структурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті та структурі його «Я-концепції». На основі усвідомленої професійної моделі формується «Я-ідеальне» майбутнього фахівця.
3. Вдосконалюються, набувають «професійного характеру» психічні процеси і стани, збагачується життєвий і професійний досвід, розвиваються необхідні професійні здібності.
4. Підвищуються почуття обов'язку й відповідальності, самостійність і самоконтроль, чіткіше дає знати про себе індивідуальний стиль і життєва позиція студента.
5. Зростає рівень домагань студента в сфері майбутньої професії, формуються мотиви професійного самоствердження і самореалізації; підвищується роль самоосвіти й самовиховання в професійному становленні.
6. Показником ефективності навчального процесу у вищому навчальному закладі педагогічного спрямування є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його «Я»,

психологічна готовність випускника до реалізації професійно-педагогічних функцій.

Студент педагогічного навчального закладу характеризується, насамперед, професійно-педагогічною спрямованістю, цілеспрямованою підготовкою до виконання професійних функцій у педагогічній сфері. Нині студент є учасником педагогічного процесу, щоб завтра самому організувати його в школі чи іншому закладі освіти. Все це зближує його з викладачами і вчителями. У цьому суттєва відмінність студентів, хто навчається за педагогічними напрямками, від студентів інших спеціальностей. Це обов'язково потрібно враховувати при організації навчального процесу в педагогічному навчальному закладі. Водночас студенту-майбутньому педагогу притаманні також усі ті особливості, які характеризують сучасне студентство загалом.

### **Тема № 3**

#### **Психологія студентської групи**

##### **План**

1. Психологічні особливості студентської групи та її структура
2. Розвиток студентської групи, характеристика студентського колективу
3. Міжособистісні стосунки у студентській групі
4. Проблема лідера та лідерства
- 5 Психологічні особливості студентського самоврядування

#### **1. Психологічні особливості студентської групи та її структура**

Дослідженню соціально-психологічних явищ у студентській групі та закономірностей її функціонування приділяється велика увага у вітчизняній психології. Добре відомі роботи Б. Г. Ананьєва та його співробітників у

Ленінградському університеті (І. П. Волкова, Н. В. Кузьміної, В. Т. Лісовського, М. М. Обозова, В. І. Секуна та ін.). Останнім часом з'явилися дослідження також українських психологів (Л. М. Жалдак, П. Г. Лузан, В. А. Семиченко та ін.)

Навіщо викладачеві треба знати психологію студентської групи?

Річ у тім, що й куратор групи, і кожен викладач працюють не з окремим студентом, а з групою загалом (лекція, семінарське заняття, збори тощо). З групою здійснюється керівництво художньою, спортивно-оздоровчою та іншою діяльністю, а також організація дозвілля. Звичайно, викладачеві (і особливо кураторові) треба знати особистість кожного студента, враховувати їх індивідуальні особливості. Але і навчальна, і виховна робота проводиться з групою, або через її офіційних представників (старосту, профорга, культорга та ін.).

Студентська група є елементом педагогічної системи. Функції управління нею здійснюються через зворотній зв'язок: викладач – група, група – викладач (куратор). Її психологію треба знати ще й тому, що адаптація кожного студента до ВНЗ, до навчально-професійної діяльності, професійне його зростання як фахівця відбувається в студентській групі, значення якої важко переоцінити. У психології навіть є поняття груповий суб'єкт – спільність із відповідними характеристиками, групові санкції – сукупність засобів, за допомогою яких група стимулює нормативну поведінку кожного її члена.

**Студентська група** – спільність автономна й самодостатня. Вона здатна сама вирішувати свої внутрішні проблеми, а її активність пов'язана з соціальним життям факультету, університету, вирішенням проблем соціального характеру (студентські будівельні загони, участь у роботі органів студентського самоврядування тощо).

Студентська група формально-логічно характеризується як первинна, реальна, мала група, офіційно створена (зовнішньо організована), яка може вміщувати в себе й неформальні мікрогрупи. Вона створюється у вищому



навчальному закладі, що обумовлюється потребами управління (як і клас у школі, група в дитячому садку).

Студент, звичайно, входить до складу різних соціальних груп. Л. І. Марісова виділяє 7 видів малих груп, в одній або в декількох із яких перебуває за період навчання студент. Серед них:

- студентська академічна група, існування якої обумовлене специфікою організації навчального процесу у ВНЗ та яка спеціально створюється для успішного здійснення навчально-виховних функцій;
- студентські наукові гуртки, науково-теоретичні семінари й проблемні групи, функціонування яких обумовлене необхідністю залучати всіх студентів сучасного ВНЗ до того чи іншого виду науково-пошукової роботи;
- студентські групи, існування яких зумовлене формою організації позанавчального виховного процесу та необхідністю розвитку громадсько-політичної й організаторської активності молоді, формування політичної її свідомості;
- трудові студентські групи, існування яких зумовлене необхідністю організації трудового виховання студентів і забезпечення їх потреби в праці;
- групи художньої самодіяльності та спортивні команди, організація яких зумовлена необхідністю естетичного й фізичного виховання студентів і задоволення їх потреб в активній художній діяльності та фізичному розвитку;
- побутові малі групи, які пов'язані з веденням домашніх справ, підтриманням родинних стосунків, проведенням культурного дозвілля та реалізації «хобі», розваг; ситуативні, епізодичні чи довготривалі групи, існування яких пов'язане з проведенням організованого спільного відпочинку та оздоровлення студентів, спільного проживання в гуртожитку;

- студентські групи, які виникають несанкціоновано на основі особистих симпатій, приятні, взаємної привабливості та носять лише неформальний характер.

Ми будемо вести мову переважно про студентську академічну групу, яка визначається як відносно постійна в межах навчального року сукупність студентів, що об'єднані завданням гуртової навчально-професійної діяльності та перебувають у безпосередньому контакті один із одним. Вона становить собою один із основних елементів навчально-виховної системи вищої школи.

Студентів у групі поєднує:

- спільна мета;
- спільна навчально-професійна діяльність;
- зв'язки ділового та особистісного характеру (активна участь кожного студента в житті групи – хороша школа надбання належного досвіду жити й працювати в будь-якому виробничому колективі);
- однорідність складу групи за віком;
- висока поінформованість один про одного (і про успіхи, і про особисте життя);
- високий рівень самоврядування;
- обмежений час існування.

У структурі студентської групи є дві підструктури:

1) *офіційна*: характеризується цільовим призначенням – професійна підготовка, сприяння становленню майбутнього фахівця, ґрунтується на відношенні поваги – авторитетності (ділова сфера). Є офіційний керівник – староста групи (профорг), який призначається деканатом або обирається групою. Він здійснює рольове управління, організує ділові стосунки між членами групи.

2) *неофіційна*: у групі виникають неофіційні угруповання на основі інтересів один до одного або симпатії – антипатії (емоційна сфера).

Варіанти соціально-психологічної структури студентської групи:

- відсутність структури взагалі (кожен сам собою або наявні лише попарні зв'язки («діади»);
- структура, що формується (є мікрогрупи з декількох членів, інші залишаються самі по собі);
- конкуруюча структура (наявність 2-3 конкуруючих між собою мікрогруп);
- взаємодіюча структура (наявність декількох мікрогруп, що активно взаємодіють при організації та здійсненні спільної діяльності).

Варто підкреслили, що емоційні (неформальні) взаємини в студентській академічній групі формуються та проявляються у всій своїй повноті та глибині. Це пояснюється сенситивністю юнацького віку до інтимно-особистісних стосунків, бурхливим проявом потреби в емоційно-насиченому спілкуванні, у коханні та дружбі. Тривалість спільного проведення вільного часу в колі своїх ровесників найдовша саме в цьому віці.

## **2. Розвиток студентської групи, характеристика студентського колективу**

Студентська група за час свого існування розвивається від офіційно створеної деканатом і наказом ректора групи до згуртованого колективу. За даними дослідження, на останньому курсі група-колектив може знову розпадатися на мікрогрупи.

Стадії розвитку студентської групи:

1 стадія – **асоціація** – первинне об'єднання студентів за загальними ознаками. Група існує номінально за списком деканату. Організатором життя є староста і куратор. Вони висувають вимоги щодо трудової дисципліни, виконання режиму, норм поведінки, які стосуються кожного студента і групи загалом. Взаємини опосередковуються переважно особистісно значимими цілями (група друзів, приятелів).

Куратор знайомиться з кожним членом групи, вивчає мотиви вступу до вищого навчального закладу, настанови щодо виконання обов'язків,

індивідуальні особливості характеру тощо (за допомогою анкетування, тестів, індивідуальних бесід та ін.), виокремлює найбільш активних, чутливих до справ і життя групи.

Для студентів розпочинається період адаптації до студентського життя і вимог викладачів, відбувається засвоєння правил внутрішнього розпорядку вищої школи, традицій факультету тощо.

2 стадія – **кооперація**: адаптація як соціально-психологічна, так і дидактична майже відбулася. Хоча в групі переважають ділові стосунки (спрямовані на досягнення бажаного результату при розв'язанні конкретного завдання в певному виді діяльності), але вже диференціюються і міжособистісні взаємини. Виявляються неофіційні організатори, авторитетні активісти. За ними закріплюються соціальні настанови та керівництво внутрішнім життям групи. Саме актив регулює формальну структуру контактів між членами групи. У студентів виявляється та зростає інтерес до справ групи, є готовність проявляти активність щодо їх реалізації.

Соціальні позиції кожного диференціюються, формується громадська думка, групова мораль. Студенти об'єднуються в малі групи (2-5 осіб) і в кожній з'являється лідер. Взаємодія в малих групах виникає на основі симпатій, спільних інтересів.

На цьому етапі розвитку групи кураторові треба працювати з активом, аналізувати міжособистісні стосунки, які встановлюються між членами групи (наприклад, за допомогою методики соціометрії). Для чого? Важливо своєчасно вживати заходи (індивідуальна бесіда, групові збори) щодо корекції становища окремих студентів у групі, особливо стосовно ізольованих студентів: залучати їх до спільних справ, доручати їм завдання, щоб розкрити їх позитивні якості (а можливо, і здібності). Треба застерігати від вияву в окремих студентів авторитаризму, зухвалої поведінки, ігнорування інтересами групи.

На цій стадії стиль роботи керівника групи повинен бути гнучким, диференційованим. Куратор повинен знати й малі групи, їх лідерів, до кожної

малої групи знайти доцільні індивідуальні засоби впливу (насамперед на лідерів), знати думку кожної групи. Ступінь впливу керівника на групу в цей період повинна бути максимальною.

Загальна вимога до групи на цій стадії така: виявляти чуйність до товаришів, повагу один до одного, допомагати один одному та ін. Лише при таких умовах група досягне вищого рівня свого розвитку.

3 стадія – студентська академічна група стає **колективом**.

Ознаки студентського колективу:

- Кожен член групи безумовно приймає на себе цілі та завдання спільної навчально-професійної діяльності, яка вже має високу ефективність.
- Група характеризується високим рівнем організованості та згуртованості – це команда однодумців. Згуртованість визначається єдністю ціннісних орієнтацій, співпадають погляди, оцінки, ставлення стосовно подій в групі загалом і кожного її члена. При зближенні оцінок зростає й емоційна прихильність студентів групи до її спільних справ. Структура формального і неформального спілкування співпадає.
- Багато членів групи мають статус неформального лідера або тих, кому віддають перевагу при вирішенні питань життя колективу.
- В офіційних керівників виявляється демократичний стиль керівництва.
- Для кожного члена групи вона стає референтною, тобто орієнтиром для наслідування, авторитетом. Група виконує функцію взірця для оцінювання свого «Я», своєї поведінки та оцінки інших. «Ми» – так кожен ставиться до своєї групи.
- Група як колектив може бути взірцем і для інших студентських груп, впливати на них (наприклад, при вирішенні питань на факультетських зборах, в органах самоврядування), виявляти інтергрупову активність, особливо з боку лідерів груп, які користуються авторитетом на факультеті.
- У такому колективі існують негласні норми поведінки (кожен поводить себе так, як прийнято в групі). Якщо хтось порушує такі правила,

йому неодмінно роблять зауваження. Навіть у манері одягатися... (порівняйте з офісом).

- Колектив виявляє згуртованість. Якщо вирішуються важливі проблеми, то група працює злагодженіше й результативніше.

### **3. Міжособистісні стосунки у студентській групі**

Причини протиріч у колективі:

- неадекватна оцінка партнера;
- завищена самооцінка окремих студентів;
- порушення почуття справедливості;
- перекручення окремих студентом інформації про іншого;
- авторитаризм лідера групи загалом або окремої малої групи;
- некоректне ставлення один до одного;
- просто непорозуміння один із одним.

Якщо протиріччя вирішуються психологічно виправдано, вони не переростають у конфлікти й можуть навіть мати конструктивний характер, тобто згуртовувати групу. Але є і такі питання з життя студентського колективу, які залишаються проблемними й вирішувати їх не так просто. Для прикладу назвемо одне. Навчально-професійна діяльність – це діяльність кожного студента зокрема. Чому? Бо це індивідуальна інтелектуальна діяльність кожного і за своїм характером, і за результатами (на відміну від виробничої діяльності). Вона залежить від індивідуальних здібностей студента. Виникає проблема забезпечення групою ділового спілкування, співпраці, взаємодопомоги й одночасно вимогливості один до одного. Допомога і вимогливість (а не списування розв'язаного товаришем завдання).

Кураторові за допомогою активу потрібно сприяти розвитку ділової допомоги й водночас вихованню відповідальності, вимогливості до себе в тих студентів, які мають проблеми в навчанні й не можуть вирішити їх самостійно. Важливо застерігати від стану фрустрації окремих її членів, щоб

він не набув зтяжнього характеру, що може привести до аморальних форм поведінки таких студентів, відсторонення їх від групи.

Актив повинен бути каталізатором позитивних ініціатив, здорового способу життя. Стосунки куратора з групою – це взаємодопомога, порада, підтримка активу групи, турбота про її справи. Одночасно потрібно уникати формалізму, байдужості, офіційності стосунків. Це важливі умови для забезпечення ефективності виховної роботи з групою та окремими студентами.

Якими ж психологічними явищами характеризується студентський колектив як цілісність (автономність)?

1. *Суспільною думкою*, яка складається не тільки з інтелектуальних, а й вольових та емоційних компонентів і виявляється в оцінних судженнях. Суспільна думка відображає спільне ставлення (схвалення чи осуд) групи до питань і подій, що пов'язані з життям та інтересами групи. Вона може стосуватися поведінки й окремих її членів. Дуже добре, якщо офіційна думка співпадає з кулуарною думкою окремих її членів. Кураторові важливо коректно, тактовно контролювати і навіть коригувати офіційну думку, щоб не виникало конфліктів.

2. *Суспільний груповий настрій* – це загальний емоційний стан, який панує, переважає в групі, створює емоційну атмосферу в ній. Він може як стимулювати, так і пригнічувати діяльність членів групи, а інколи навіть призводити до конфліктів. Груповий настрій може бути оптимістичний і песимістичний, мажорний і мінорний, нейтральний, задовільний і незадовільний. Сприятливий соціально-психологічний мікроклімат позитивно позначається на самопочутті членів колективу, забезпечує ситуацію успіху в груповій діяльності, дає змогу знайти оптимальне рішення тимчасових труднощів, підтримувати дружні стосунки в атмосфері взаємодопомоги та взаємопідтримки, налагоджувати взаємини викладачів і студентів.

3. *Самоствердження.* Кожен член колективу усвідомлює себе його часткою і намагається зайняти та втримати в ньому певну позицію (соціальний статус), завоювати визнання, довіру, підтримку, розуміння своїх товаришів («Бути корисним – мій обов'язок, бути популярним – щастя»).

4. *Колективні традиції* – це важливе психологічне явище, бо це звичаї, порядок, настанови, які складаються за час існування групи і в ставленні до себе, і до своїх обов'язків, і до товаришів. Це визначення «системи перспективних ліній: близької, середньої, віддаленої» (А. С. Макаренко). Колективними традиціями можуть бути, наприклад, посвята першокурсників у студенти, проведення Дня студента тощо.

5. *Колективістське самовизначення.* Кожен студент має певну свободу на індивідуальну думку в групі, яка вислуховується, до якої ставляться з повагою, на неї зважають. Водночас виробляється спільна думка, групова оцінка.

Колектив здатний розв'язувати й виховні завдання через психологічний вплив на кожного студента. Які механізми групового впливу на її членів?

1. *Групова ідентифікація* – ототожнення кожним студентом свого «Я» зі своєю групою. Через це окремі вчинки набувають мотивовану силу («Я дію так, як схвалює група»), а ті якості, які виявляються та ще й привласнюються, стають часткою «Я» кожного студента. Саме ідентифікація є психологічною передумовою успішної взаємодії та взаєморозуміння студентів. Якщо студент ідентифікує себе з групою високого рівня розвитку – це позитивно відбивається на його розвитку. Набувається соціальна ідентичність – аспект «Ми» в нашій «Я концепції». Варіант відповіді на запитання «Хто я такий?» часто ґрунтується на нашій приналежності до тієї чи іншої групи (наприклад, «Я – студент», «Я – психолог», «Я – українець» тощо).

2. *Соціальні презентації* – загальноприйняті переконання, ідеї і цінності, які підтримуються більшістю. Вони включають також і наші погляди та культурну ідеологію, що ми демонструємо іншим, розкриваючи



перед ними своє «Я». Наші соціальні презентації допомагають пояснювати світ, налагоджувати міжособистісні стосунки на засадах взаєморозуміння.

3. *Соціальна фасилітація* – посилення енергії, підвищення активності, доміантних реакцій індивіда, полегшення його діяльності в присутності групи (разом краще!).

4. *Соціальна інгібіція*, навпаки, – утримання, пригнічування активності, гальмування поведінки і діяльності під впливом інших людей. Наприклад, працездатність у присутності окремих членів групи може знижуватися.

5. *Соціальна лінь* – тенденція людей докладати менше зусиль за тих обставин, коли вони об'єднують свої зусилля задля спільної мети, порівняно з випадком індивідуальної відповідальності.

6. *Децентрація* – відтворення уявлень своїх товаришів, погляд на себе очима інших, емпатія до інших.

7. *Навіювання* – аргументований вербальний вплив на члена групи, але одночасно передбачається некритичне сприйняття настанов групи (або окремих товаришів) і безумовне виконання настанов групи, її рішень і порад.

8. *Переконування* – логічне обґрунтування важливості мети і завдання, отримання певних результатів. Від людини очікується свідома згода на виконання пропозицій.

9. *Соціальні очікування* – ми сподіваємося..., а в кожного є намагання виправдати їх.

10. *Соціальне порівняння* – кожен віддзеркалює на себе ставлення до нього членів групи. Ми використовуємо інших людей як еталон для оцінки наших власних настанов (ставлень), емоцій і поведінки.

11. *Наслідування* – це не тільки функція соціалізації, але й складова творчості, групової активності, становлення індивідуального стилю діяльності.

12. *Взаємний потяг один до одного* (атракція, симпатія), фактором чого є частота соціальних контактів; фізична привабливість; приписування

іншому позитивних особистісних якостей; схожість соціального походження, інтересів, поглядів (для встановлення взаємин); взаємодоповнення (при продовженні взаємин); компетентність у галузі, яка близька нашим інтересам.

Проте є і така думка: якщо в групі існує піддатливість груповому тиску, висока конформність (як всі, так і я), то це веде до некритичності, одноманітності думок. Члени групи (рядові) стають пасивними, байдужими.

Серед факторів, що впливають на рівень конформізму, у соціальній психології виділяються такі: характеристика людини; вік (в юності – максимальний щодо ровесників); стать (жінки більш конформні); професія (художники, наприклад, менш схильні до конформізму, ніж військові); упевненість у собі; характеристика самої проблеми (чим складніша проблема, тим вищий рівень конформізму); розмір групи (конформізм посилюється зі збільшенням групи до 5-7 осіб, якщо всі члени сприймаються як незалежні); ступінь згоди більшості; стосунки людини з групою та ставлення до неї (конформізм посилюється, якщо людина хоче бути прийнятою групою); статус людини в групі (при високому статусі конформізм зменшується, зростає самостійність і незалежність).

Серед причин конформізму можна назвати дві: по-перше, неможливість перевірити інформацію, коли людина змушена довіряти думці більшості; по-друге, людина підлягає впливу, прагне до встановлення позитивних зв'язків із групою, щоб уникнути конфлікту, неприємностей.

Конформізм має як позитивне, так і негативне значення. З одного боку, конформізм є одним із механізмів згуртування людей у групи, передачі соціального досвіду, культури, традицій і норм поведінки; з іншого – конформізм може породжувати лицемірство, пристосуванство, «людину-флюгера».

Керівник групи повинен взяти під свій захист і критично настроєних студентів, прислухатися до їх думок, які слід враховувати при прийнятті

групових рішень, і тим коригувати думку колективу. Не можна застосовувати щодо одних студентів лібералізм, а до інших – жорсткість.

Ще одна важлива особливість колективу в тому, що в ньому мікрогрупи не протистоять одна одній, хоча існують як окремі утворення. Стійкість, глибина та інтенсивність міжособистісних взаємин у мікрогрупах визначається:

- емоційним компонентом;
- поведінковим компонентом, тобто залежить від самопрезентації

студента, як він виявляє себе у взаєминах із товаришами.

Що студенти цінують у ставленні один до одного?

71% – оптимізм, життєрадісний настрій;

63% – високий рівень моральної культури;

63% – готовність прийти на допомогу.

Менше значення в міжособистісних стосунках надають якостям, від яких залежить успішність навчання, хоча в утворенні мікрогруп це важливий фактор. Проте завдання формування студентського колективу складніші, ніж для інших груп. Це пояснюється особливостями інтелектуальної діяльності, яка опосередковує навчальні взаємини.

Цікаво, що серед професійних якостей студенти Європи, Америки та Японії на 1 місце для менеджера поставили етичні (моральні) якості; 2 місце – інтелігентність (духовна, моральна освіченість); 3 місце – ініціатива; 4 місце – творчість.

Пригадайте Д. Карнегі: успішність праці підприємця залежить на 15% від професійних знань і на 85% – від вміння встановлювати свої стосунки з робітниками та між ними. Це й зрозуміло, бо міжособистісне спілкування насамперед залежить від позиції і ставлення один до одного.

Чи однакова інтенсивність спілкування і в мікрогрупах, і в групі загалом протягом усіх років навчання? Вона найвища на середніх курсах. Чому? На 1-ому курсі немає ще колективу. А на старших курсах? Чому стосунки на старших курсах не так емоційно забарвлені, як на середніх? 10%

– це ще колектив, а в 90% – колективу вже немає. Він розпадається іноді з об'єктивних причин (сім'я, праця тощо).

Між мікрогрупами можуть виникати та існувати негативні (або нейтральні) взаємини. Вони можуть навіть конкурувати між собою. Тоді це не колектив, а корпорація. **Корпорація** – це група, яка об'єднана лише внутрішніми цілями, які не виходять за її межі. Вона прагне здійснювати свої групові цілі за будь-яку ціну, у т. ч. і за рахунок інших груп. Група набуває рис групового егоїзму.

Офіційна і неофіційна підструктури повинні доповнювати одна одну, тоді й створюється позитивний мікроклімат у колективі.

Ознаки позитивного мікроклімату:

- достатня поінформованість кожного студента про мету та завдання групи;
- довіра та висока вимогливість один до одного;
- відповідальність кожного за справи групи;
- доброзичлива, ділова критика, вільне висловлювання своїх думок щодо справ групи;
- кожен студент задовольняє потребу в самореалізації, самоствердженні в групі;
- кожен задоволений міжособистісним спілкуванням, мікрокліматом у групі.

Важливе значення з погляду виховних можливостей студентської академічної групи має те, чи набуває вона для студента статусу референтної групи. **Референтна група** (еталонна) – це реально існуюча чи уявна група, погляди, норми та цінності якої є взірцем для особистості, за якими вона формує свої життєві ідеали, звіряє дії та вчинки. За умови, якщо академічна група стає для студента референтною, створюється атмосфера психологічного комфорту, що позитивно позначається на розвитку особистості майбутнього фахівця в напрямку професійного становлення.

#### 4. Проблема лідера та лідерства

Ще одним механізмом інтеграції студентів у групі є лідерство. Лідерство – це здатність окремої особистості спонукати інших діяти, «запалювати», надихати їх на певну активність і діяльність.

У практичному плані це здійснює окрема людина, яка висувається групою на основі своїх психологічних якостей і рис поведінки в лідери. Лідер (від лат. Leader – ведучий, керівник) – член групи, який спонтанно висувається на роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної та досить значущої ситуації, щоб забезпечити організацію спільної діяльності людей для найбільш швидкого й успішного досягнення спільної мети.

Між лідерством і керівництвом є суттєва різниця. Б. Д. Паригін наводить такі відмінності між функціями лідера та керівника:

- лідер покликаний здійснювати переважно регуляцію міжособистісних стосунків у групі, натомість керівник здійснює регуляцію офіційних відносин групи як деякої соціальної організації;
- лідерство виникає за умов мікросередовища (яким є мала група), керівництво – елемент макросередовища, тобто воно пов'язане з усією системою суспільних відносин;
- лідерство виникає стихійно, керівник будь-якої реальної соціальної групи або призначається, або обирається, але так чи інакше цей процес є не стихійним, а навпаки, цілеспрямованим, здійснюваним під контролем різних елементів соціальної структури;
- явище лідерства менш стабільне, висунення лідера залежить від настрою групи, натомість керівництво – явище стабільніше;
- керівництво підлеглими порівняно з лідерством має чіткіше визначену систему санкцій;
- процес прийняття рішення керівником (і взагалі в системі керівництва) значно складніший; він опосередкований багатьма обставинами,

які не обов'язково мають витoki в цій групі, натомість лідер здебільшого приймає безпосередні рішення, які стосуються групової діяльності;

- сфера діяльності лідера – здебільшого мала група, де він є лідером, сфера дії керівника ширша, оскільки він репрезентує малу групу в ширшій соціальній системі.

Для групи створюються сприятливі умови, коли офіційний керівник групи та лідер – одна людина, або коли між ними є узгодженість. У кожній мікрогрупі є лідер. Залежно від спрямування конкретної діяльності мікрогрупи може бути декілька лідерів (організатор вечора відпочинку, організатор культпоходу, організатор шефської допомоги тощо).

Які якості притаманні лідеру?

- зацікавленість у досягненні групової мети;
- енергійність;
- ініціативність і соціальна активність;
- емоційна стійкість;
- упевненість у собі;
- організаторські здібності;
- досвід і навички організаторської діяльності;
- розумові здібності;
- доброзичливість і емпатія;
- емоційна привабливість тощо.

Авторитетність і престижність лідера (офіційного і неофіційного) має також ознаку гідності.

Яких умов повинен дотримуватися офіційний лідер (наприклад, староста групи) для регулювання стосунків у групі загалом?

1. Використовувати добре організовану цікаву справу, щоб залучати всіх студентів у ділові стосунки. Це зближує студентів.
2. Враховувати стосунки в кожній мікрогрупі, сприяти збагаченню та зміцненню зв'язків між ними.

3. В оцінках товаришів бути справедливим, об'єктивним, не протиставляти мікрогрупи одна одній, не підтримувати суперництво, конкуренцію між ними.

4. Уміти прогнозувати соціально-психологічні наслідки тих або інших спільних справ.

Таким чином, лідер здійснює найбільший психологічний вплив на групу загалом і окремих її членів, коли виступає в ролі координатора, організатора групових справ.

Проте й роль неофіційного лідера в житті групи неоднозначна. По-перше, лідер може підвищувати, а може знижувати загальну ефективність у розв'язанні окремих завдань групи. Якщо знижує, то, можливо, треба нейтралізувати вплив такого лідера? Як? Складне питання.

По-друге, якщо ефективність діяльності групи підвищується тільки за рахунок неофіційного лідера (саме він користується найбільшим авторитетом), то він може встановити з офіційним керівником співробітництво або навіть змінити офіційного лідера.

Таким чином, із боку офіційного лідера стиль керівництва групою повинен бути гнучким. Важливо знайти диференційований підхід до кожного відповідно до індивідуальних особливостей, сприяти згуртованості колективу, спрямувати його активність на виконання основних завдань професійної підготовки студентів.

## **5. Психологічні особливості студентського самоврядування**

Перебудова нашого суспільства має вплив і на життя студентства, зокрема студентських груп. Давні традиції зруйновані (комсомол, студентські загони, допомога сільському господарству, шефство над дитячими будинками, зустрічі з видатними діячами культури, мистецтва тощо).

Зараз життя та діяльність групи дещо обмежена навчальною роботою. Подекуди виникає недооцінка ролі групи у вихованні особистості фахівця (важливо для майбутнього педагога). Можливо, тому процес формування

колективу дещо уповільнюється. Лише 45% студентів наприкінці першого курсу вважають, що група стала колективом. І на останніх курсах колектив знову руйнується через багато причин.

Треба звернути особливу увагу на роль органів самоврядування в організації студентських колективів: від групових органів самоврядування до університетських (студентський профком) і навіть місцевих (наприклад, орган студентського самоврядування в м. Києві).

Самоврядування – хороша школа для виховання керівників-політиків або виробничого підрозділу. Їх роль зараз значно зростає. Окрім того, система самоврядування з боку керівних органів звільнена від авторитарних методів.

Самоврядування студентською групою (управління групою офіційним і неофіційним лідером) має бути спрямоване як на виконання кожним членом групи своїх прямих обов'язків, які пов'язані з навчально-професійною діяльністю, на підтримання позитивних тенденцій у професійному зростанні, так і на коригування групових настанов і позицій, які впливають на взаємини членів групи та окремих мікрогруп, покращує настрій, підтримує позитивний мікроклімат, облагороджує групові традиції.

Буває, що ідеї, пропозиції надає куратор групи, кафедра або деканат, але вони повинні бути прийняті групою. Важливо, щоб турбота про інтереси групи та кожного її члена стала турботою і власною справою кожного члена активу (староста, профорг, відповідальний за окремі ділянки роботи, неофіційний лідер).

У Законі України «Про вищу освіту» визначені **завдання студентського самоврядування:**

- забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу;
- забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;
- сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності;



- сприяння створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів;
- сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами;
- організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями;
- сприяння працевлаштуванню випускників;
- участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами.

Функції студентського самоврядування:

1. Забезпечення нормальної навчальної роботи, виконання щоденних завдань із врахуванням інтересів студентів.
2. Підготовка студентів як фахівців із вищою освітою до управлінської діяльності.
3. Забезпечення в роботі кожного члена органу самоврядування соціальної спрямованості, готувати до активної діяльності в суспільстві як організатора.

Які умови забезпечують успіх у роботі органів самоврядування?

- Участь в органах самоврядування більшості студентів, а не тільки активу.
- Потрібна підтримка (допомога) викладачів на засадах партнерства і рівності.
- Результати роботи органів самоврядування повинні бути помітні для всіх студентів (працевлаштування, розв'язання конфліктів тощо).

Проте сьогодні є недоліки і в роботі самоврядування: по-перше, більшість студентів не бере участі в органах самоврядування, а тому обмежені можливості для їх самореалізації. По-друге, студенти-випускники важко адаптуються до соціально-економічних реалій (наприклад, як керівники виробничого колективу або класу не вміють працювати з групою, з колективом), не готові до вирішення побутових і матеріальних проблем. По-третє, для активу характерний великий прагматизм у стосунках із

ровесниками, намагання у всьому мати власну вигоду, навіть на шкоду суспільним інтересам.

## **Тема № 4**

### **Психологічні засади управління навчальним процесом у вищій школі**

#### План

1. Освіта як система, характерні для неї особливості
2. Необхідність і об'єктивність можливостей управління системою освіти
3. Види педагогічного управління
4. Психологічний аналіз функцій педагогічного управління

#### **1. Освіта як система, характерні для неї особливості**

Освіта є впорядкованою, налагодженою системою, яка складається з декількох ланок (дитячий садок – школа – ВНЗ), між якими існує черговість і наступність. Система освіти підпорядкована єдиній меті – формування людини як особистості шляхом входження її в соціальне середовище особистості, яка в подальшому здатна до соціальної творчості та збагачення культури. Саме тому освіта визнана цивілізованим світом як реальна цінність суспільства з підготовки молодого покоління до самостійного життя і праці.

Освіта – динамічна система, бо зміст і програма освіти залежить від розвитку науки і культури суспільства. Разом зі зміною і розвитком культури змінюється також зміст, мета, завдання та технологія навчання і виховання. Наприклад, у другій половині ХХ століття змінилося три стратегії навчання і виховання: 1) академічна, 2) технологічна, 3) гуманістична.

Управління в системі освіти, як і в інших сферах суспільного буття людини, враховує психологічні (індивідуально-психологічні особливості людини, зміст її діяльності і характер поведінки та ін.) і соціально-психологічні чинники (закономірності взаємин у групі, стиль спілкування тощо), які впливають на цей процес.

На відміну від технічних систем, управління в системі освіти завжди особистісне (особистість-особистість), тобто це взаємодія двох осіб – керівника (вчителя, викладача) та підлеглого (учня, студента). Студент є *об'єктом управління* викладача, оскільки діяльність останнього спрямована на зміни особистості майбутнього фахівця. Одночасно студент є *суб'єктом своєї навчально-професійної діяльності*, бо досягнення цілей відбувається лише при самостійному їхньому визначенні, прийнятті й розв'язанні навчальних завдань, коли є внутрішня детермінація діяльності.

Розподіл функцій між викладачем і студентом має динамічний характер. У зв'язку з цим завдання, які ставить викладач, відповідають не самій меті, а є *засобом* досягнення тієї мети, домагання якої залежить від діяльності студента.

Управління навчально-професійною діяльністю студента має не прямий, а опосередкований характер, наприклад, мета навчити студента розв'язувати певне професійне завдання. Для досягнення цього студент повинен прийняти мету, мати потребу її досягти, усвідомити спосіб розв'язання завдання, спланувати свою діяльність, проконтролювати себе і оцінити результати.

Таким чином, освіта – нерівнозначна навчанню. Навчання лише частина освіти. Рівень академічних знань студента не є єдиним і головним показником якості вищої освіти. Не менш важливі також такі *здобутки майбутнього фахівця*:

- сформованість у студентів стійкої мотивації пізнання;
- вироблення загальних способів навчально-професійної діяльності, професійних знань, умінь і навичок;

- розвиток особистості майбутнього фахівця, рівень його вихованості.

Є два показники ступеня розвитку особистості студента як фахівця: 1) менталітет (духовність, відповідальність, гідність, совість тощо); 2) прагнення до найповнішої життєвої самореалізації (переконавання в тому, що це є смисл свого життя).

Сучасна освіта покликана працювати на вищі досягнення людини, які пов'язані з розвитком її особистісного потенціалу. Повинна відбуватися гармонізація професійного й духовного оптимуму суб'єкта учіння.

## **2. Необхідність і об'єктивність можливостей управління системою освіти**

Управління сучасні вчені розглядають як об'єктивне явище, притаманне високоорганізованим динамічним системам, яке полягає у здійсненні цілеспрямованого впливу керівної системи на керовану за допомогою спеціальної сигнально-інформаційної програми. Управління в технологічному значенні передбачає організацію, адміністрування та керування, від яких залежить ефективність роботи всієї системи. Управління як процес впливу суб'єкта на ту чи іншу систему забезпечує цілеспрямований розвиток її структури, збереження або видозміну її.

У «Державній програмі розвитку освіти України на 2005-2010 рр.» визначено такі завдання управління сучасною освітою:

1) Оптимізувати управління та організаційні структури системи управління.

2) Формувати творчу, духовно багату особистість із врахуванням її потреб, інтересів, здібностей і бажань. Головна цінність сучасної освіти – індивідуальність із притаманними їй інтересами і потребами.

3) Удосконалювати шляхи становлення національної самосвідомості, патріотичних почуттів і сучасних засад естетичного, морально-етичного, екологічного та валеологічного навчання і виховання.

4) Забезпечити інноваційний розвиток вищої освіти та його випереджувальний характер.

5) Удосконалювати механізми управління (від Міністерства освіти і науки управління до студентської аудиторії).

Діяльність викладача з управління навчально-професійною діяльністю студента полягає у забезпеченні мотивації, змістової і операційної її сторони. Значення такого управління полягає в тому, що правильно організована діяльність веде за собою розвиток (відбувається професіоналізація особистості майбутнього фахівця, розкриття творчих його можливостей, досягнення оптимуму розвитку за умови активності студента).

У студентські роки *розвиток* також є *саморухом*, хоча і соціально організованим, відбувається під керівництвом викладачів. Мистецтво педагогічного управління полягає саме в тому, щоб студент прийняв цей виклик, визнав його. Щоб це відбулося, викладачеві треба опанувати наукою і управлінням педагогічного управління, навчитися правильно організовувати і ефективно реалізувати процес засвоєння професійних знань та умінь через педагогічну взаємодію, сприяти засвоєнню студентами соціального досвіду.

### **3. Види педагогічного управління**

Студент не може бути пасивним, тобто лише об'єктом педагогічного впливу, якого треба примушувати вчитися. Управління будь-якою діяльністю за примусом малоефективне. Таке управління називається *авторитарним*. Якісне засвоєння змісту освіти у вигляді знань, умінь, ціннісних орієнтацій можливе, якщо процес навчання супроводжується насильством, примусом. Перетворення студента в суб'єкта навчально-професійної діяльності відбувається тільки після появи в нього мети і потреби власної пізнавальної діяльності. Тоді об'єктом управління є не студент, а цілісна навчальна ситуація. Стиль такого педагогічного керівництва – *демократичний*, заохочувальний, що передбачає базування на власному досвіді студента, його актуалізації і розвитку, підтримку власної ініціативи студента. Студент як суб'єкт власної навчально-професійної діяльності навчається на вищих рівнях пізнавальної активності, учіння для нього набуває життєвого смислу.

#### **4. Психологічний аналіз функцій педагогічного управління**

Управління підтримує або змінює режим діяльності, реалізацію програми і ціль роботи системи. Якщо освіта як система розвивається, то змінюються залежно від стратегії навчання і виховання також і функції управління, кожна з яких набуває певного змістового характеру. Основними функціями педагогічного управління є:

- проєктивна функція (визначення мети, завдань навчання і виховання);
- конструктивна функція (розробка методів, прийомів і засобів забезпечення навчально-виховного процесу)
- організаторська і регулятивна функція (практична організація навчально-виховного процесу);
- комунікативна функція (спілкування, взаємини між учасниками педагогічного процесу);
- оцінно-коригувальна функція.

Ці функції забезпечують ефективний вплив на студентів для гарантованого виконання завдань сумісної діяльності («викладач – студент»).

Залежно від стратегії навчання студентів реалізація кожної з функцій педагогічного управління має свою специфіку, на основі якої можна визначити різні моделі управління: модель 1 – авторитарна, пряма й жорстка (у минулому); модель 2 – демократична, опосередкована й гуманістична модель (сучасна).

#### **Тема № 5**

#### **Психологічний аналіз учіння студентів**

##### **План**

1. Студент, як суб'єкт власної навчальної діяльності.
2. Роль мотивації в навчально-професійній діяльності.
3. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.

4. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців.
5. Психологічні передумови і показники успішності студентів у навчально-професійній діяльності.

### **1. Студент, як суб'єкт власної навчальної діяльності**

Діяльність є однією з основних категорій психологічної науки. *Діяльність* – динамічна система активної взаємодії суб'єкта зі світом, під час якої суб'єкт цілеспрямовано впливає на об'єкт, за допомогою чого задовольняє свої потреби, свідомо й цілеспрямовано змінює світ і себе. По своїй суті діяльність – вища, притаманна тільки людині, форма активності, психологічна динамічна структура якої є такою: *ціль – мотив – спосіб – результат*. Діяльність складається з низки дій. Розрізняють діяльність практичну і діяльність теоретичну.

Поняття «діяльність студента» є інтегрованим, бо його зміст поєднує в собі різні види діяльності студента: *учбову, пізнавальну, професійно-трудова, фізкультурно-оздоровчу, художню, науково-дослідну, громадсько-політичну, спілкування, побутову та ін.*

Провідну роль у розв'язанні завдань професійної підготовки студентів, становлення особистості майбутніх фахівців відіграє процес навчання у вищій школі. Процес навчання – це спеціальна форма передачі та засвоєння суспільно-історичного досвіду, яка становить складну єдність діяльностей вченого-викладача і студента, спрямованих на досягнення загальної мети – опанування студентами науковими знаннями, вміннями і навичками та різнобічним розвитком майбутніх фахівців як особистостей. Навчальна діяльність викладача зазвичай називається викладанням, а учбова діяльність студента – *учінням (вишколом, навчанням)*.

Навчання студента ми будемо розглядати як складний процес учбової діяльності, в якій відбувається контрольоване засвоєння когнітивного і соціально-професійного досвіду (насамперед у вигляді інтелектуальних операцій і теоретичних понять), необхідних способів дій, які реалізуються

через уміння. Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн розглядали учіння як процес набуття знань, умінь і навичок, тоді як розвиток – це набування здібностей, нових якостей. Учіння (научіння) – процес набуття і закріплення (або зміна наявних) способів діяльності індивіда. Результатом учіння є елементи індивідуального досвіду (знання, уміння і навички) [Психологічний словник за ред. В. П. Зінченка, Б. Г. Мещерякова].

Учитися – це значить діяти різними способами для здобування знань, вироблення вмінь і навичок, оперувати ними при розв’язанні пізнавальних і практичних завдань. На перший погляд видається дивним, що частина студентів-першокурсників не вміє вчитися, хоча протягом десяти попередніх років свого шкільного життя саме цим і займалися. Проте навчання студента має суттєві відмінності від учіння школяра.

Особливості учбової діяльності студента:

- засвоєння наукової інформації і набуття практичного досвіду має професійну спрямованість, тобто розглядається як підготовка до майбутньої професійної діяльності, виконання важливих соціальних функцій, оволодіння необхідними для цього знаннями, уміннями та навичками, розвиток особистості фахівця;
- предметом діяльності студента є вивчення науки в її розвитку, оволодіння процесом формування наукових знань і методами самої науки, ознайомлення з її проблемами, завданнями і підходами до їх розв’язання, а також засвоєння способів професійної діяльності і змісту соціальних ролей дорослої людини, яка працює;
- особливі засоби діяльності (наукова література, підручники і методичні посібники, Internet і мультимедійні засоби, лабораторне обладнання і технічні засоби навчання, реальні й теоретичні моделі майбутньої професійної діяльності, спілкування з ровесниками, викладачами та представниками професії);
- діяльність студента відбувається в заздалегідь запланованих умовах (обмежений термін навчання і чіткий графік навчального процесу,



зміст навчальної діяльності визначається навчальними планами і програмами, своєрідність режиму роботи ВНЗ та ін.);

- у навчанні студента суттєво збільшується питома вага самостійної роботи (самостійний пошук навчальної інформації, анотація і конспектування наукової літератури, виконання практичних завдань, здійснення професійних функцій під час проходження практики, проведення наукових досліджень тощо);

- поєднання навчального і наукового процесів, самостійна учбово-пізнавальна діяльність студентів протікає разом із дослідницькою їх роботою (курсіві, дипломні, магістерські роботи) під керівництвом викладачів;

- навчання у вищій школі – процес складний і важкий, який вимагає від студента високої свідомості й активності, надзвичайно високого інтелектуального напруження, зосередженості уваги, мобілізації вольових зусиль і підвищеної працездатності, самоорганізації, раціонального розподілу часу на навчання і відпочинок;

- складність завдань і змісту навчально-професійної діяльності може призводити до психічного перевантаження, психофізіологічного напруження, виникнення стресових ситуацій (особливо під час екзаменаційної сесії).

Дослідження показали, що найбільші труднощі в навчанні студентів викликає невміння раціонально розподіляти свій час (65,8% опитаних, із яких 73,9% – дівчата); відсутність або недостатність навичок самоосвіти; невміння самостійно працювати з науковою літературою (у 24,8% – повільний темп сприйняття інформації; у 19,8% – утруднення при орієнтуванні в друкованому матеріалі), нездатність управляти своєю діяльністю.

Учіння як пізнавальна діяльність має психологічну структуру, а її успіхи залежать від активності того, хто вчиться. Студент – суб'єкт навчання тоді, коли працює на вищому рівні активності, здатний ініціювати й здійснювати пізнавальну діяльність і брати на себе відповідальність за свої дії.

Проте в навчанні студентів є серйозні недоліки (див. проект «Програми розвитку освіти в Україні на 2005-2010 рр.»). По-перше, традиційно вища школа орієнтує студентів не на самостійне здобуття, а на сприймання знань через викладача, що й зумовлює переважно безініціативний, пасивний стан їх особистості. По-друге, потрібно створювати майбутнім фахівцям умови для самостійного пошуку знань і набування соціального досвіду.

Які дорікання вищим педагогічним навчальним закладам із практики?

1. З'явилася вторинна неграмотність: фахівець із вищою освітою не тільки не може вирішити проблему, але навіть не бачить її.

2. Педагогічні університети готують предметників, а не педагогів (або готують вчорашніх педагогів для завтрашньої школи).

3. Молоді вчителі відмовляються від керівництва класом, від виховної роботи.

4. У багатьох молодих людей, залучених до педагогічної роботи, трапляються проблеми входження до студентської аудиторії, оскільки вони просто не мають уявлення про методи викладання, про структурування лекційного матеріалу (про це свідчить і практика викладання, як ілюстрація цього може слугувати таке висловлювання студента: «Прийде така молода панночка в аудиторію, а сама нічого не знає, що робити»).

У проекті «Програми розвитку освіти в Україні на 2005-2010 рр.» поставлено завдання поновити систему підвищення кваліфікації педагогічних кадрів вищих навчальних закладів і спеціалістів із вищою освітою. Що вимагає професія від фахівця з вищою освітою?

1. Знати загальну теорію науки й застосовувати її при аналізі конкретних виробничих проблем.

2. Потрібно розуміти специфічну термінологію, яка притаманна професії, а ще (і це в багатьох професіях) знати мову символіки, умовних позначень тощо.

3. Треба володіти понятійним апаратом тієї галузі науки, з якої студенти готуються стати фахівцем, вміти оперувати абстрактними поняттями, підкоряти свою діяльність законам науки.

4. Знати факти, їх класифікацію та вміти їх пояснювати відповідно до законів науки.

5. Уміти бачити, пояснювати і вирішувати виробничі проблеми на основі здобутих знань.

Щоб засвоїти і оволодіти всіма цими вимогами, студент повинен цілеспрямовано, свідомо вчитися, опанувати всіма формами самоосвіти, щоб продовжувати працювати над собою і після закінчення ВНЗ, бо освіченим фахівцем тепер вважається той, хто вміє самостійно здобувати знання протягом усього життя. Відповідно до цих вимог і треба студентам організувати своє навчання, намагатися самим здобувати знання, підвищувати якість своєї освіти.

## **2. Роль мотивації в навчально-професійній діяльності**

Навчання для студентів повинно набути особистісного життєвого сенсу, який поєднує розум, почуття і волю та виявляється в спрямуванні творчої пізнавальної активності на життєве самовизначення і професійне самоствердження, оволодіння професією і розвиток своїх потенційних можливостей. Неупереджене, пристрасне ставлення до мети, завдань і процесу навчання загалом визначає успіхи студента в учбовій діяльності.

Успіх у навчанні залежить від багатьох факторів, серед яких провідне місце займають мотиви (причини, що спонукають до навчання), установка (психологічне налаштування, готовність до діяльності), пізнавальні потреби й інтереси, а також цілеспрямованість та інші вольові якості студента.

На успішність студента впливає також і рівень його інтелектуального розвитку, багаж знань і вмінь, з яким він приходить зі школи. Проте в дослідженні А. О. Реана був виявлений цікавий факт. Результати тестування за шкалою загального інтелекту групи студентів-майбутніх педагогів були

зіставленні з рівнем їх успішності. Виявилось, що відсутній значущий зв'язок рівня інтелекту студентів із показниками успішності як із фахових предметів, так і з дисциплін загальногуманітарного циклу. Цей дивний, на перший погляд, факт отримав висвітлення також у дослідженні В. О. Якуніна та М. І. Мєшкова, які встановили іншу суттєву закономірність. Виявилось, що «сильні» і «слабкі» студенти все ж таки відрізняються один від одного, однак не за рівнем інтелекту, а за мотивацією навчальної діяльності. Для «сильних» студентів характерною є внутрішня мотивація: вони мають потребу в опануванні професією на високому рівні, зорієнтовані на отримання міцних професійних знань і практичних умінь. Стосовно ж «слабких» студентів, то їх мотиви загалом зовнішні, ситуативні: уникнути осуду і покарання за низьку успішність, не залишитися без стипендії тощо.

Результати дослідження засвідчують, що висока позитивна мотивація може відігравати роль компенсаторного фактора за умови недостатньо високого рівня розвитку спеціальних здібностей або прогалин у необхідних знаннях, уміннях і навичках студента. У зворотному ж напрямку такої компенсаторної залежності не спостерігається. Це означає, що ніякий високий рівень інтелектуальних здібностей студента не може компенсувати низьку його учбову мотивацію та безпосередньо сприяти успішній навчально-професійній його діяльності. Саме тому важливою проблемою є завдання формування професійних мотивів навчання, потреби в набуванні професійних знань, умінь і навичок. Тоді навчання надає насолоду, викликає позитивні переживання, бажання працювати.

Починати кураторові треба з вивчення мотивів вступу студентів саме до цього університету, на цей факультет. Сприятливими чинниками вибору професії є яскраво виражені професійні інтереси індивіда, його прагнення бути корисним, обов'язок соціального служіння та ін. В окремих же студентів мотивом вибору професії часто є її соціальна престижність, вплив знайомих і рідних або високий рейтинг навчального закладу тощо. Як наслідок, у цих студентів образ майбутньої професії розмитий; несформовані

плани майбутнього життєвого шляху; навчальна діяльність мотивується бажанням уникнути невдач, а не мотивами успіхів. У зв'язку з цим був проведений експеримент з «екзаменом-автоматом». Студентам було запропоновано замість «відмінно» отримати оцінку «добре», замість «добре» – «задовільно», «задовільно» – «задовільно». Як результат, 77% з них погодилися на такі оцінки, тобто мотивували своє бажання захисними механізмами. Навчання для них – засіб позбавитися неприємності. При цьому важко очікувати на творчий підхід і насолоду успіхом. Людина навчається упродовж приблизно 20 років. Якщо не любити навчання, то третина життя втрачає свій сенс.

Професійна діяльність повинна набувати життєвого сенсу. Це відбувається тоді, коли людина відображає, втілює в собі цінності професійної діяльності. Коли між людиною та її справою немає розриву, лише тоді праця цілком поглинає її, вона одержує задоволення від самої діяльності. Тому й важливо, щоб студенти осмислювали свій ціннісний життєвий простір і побачили його зв'язок з обраною професією.

Розуміння важливої ролі мотивації учбової діяльності призвело до формулювання принципу мотиваційного забезпечення навчального процесу (О. С. Гребенюк). Багато психологів висловлюють думку про необхідність цілеспрямованого формування в студентів позитивної мотивації навчально-професійної діяльності, підкреслюючи складність управління цим процесом (А. К. Маркова).

Проведене експериментальне дослідження зі студентами дало змогу визначити принципи й психолого-педагогічні умови забезпечення професійної мотивації їх навчання:

1. Формувати (і підтримувати) прагнення студентів виявити і ствердити себе через навчально-професійну діяльність. Із цією метою застосовують:
  - ознайомлення з майбутньою професійною діяльністю, її суспільною значимістю;

- створення уявлень про професіонала з обраної спеціальності, усвідомлення ближніх (безпосередніх) і кінцевих (перспективних) цілей професійного навчання;
- складання «Образу-Я» як фахівця;
- формування ціннісних орієнтацій, що пов'язані з професійною діяльністю;
- забезпечення умов для самопізнання, самовиховання, стимулювання прагнення до самовдосконалення;
- підтримання допитливості й “пізнавального” психологічного клімату в студентській академічній групі.

Як наслідок, формується часова перспектива, ідентифікація з професійною моделлю, уявлення про себе в майбутньому в ролі виконавця професійної діяльності.

2. Допомогати (навчати) мінімізувати тривожність, невпевненість щодо професійної діяльності, приділяти увагу розвитку професійних якостей, здібностей до саморегуляції. Ось чому психологічні служби в університетах багато важать для таких студентів.

3. Навчання набуває життєвого сенсу, якщо приносить задоволення, переживання успіху, усвідомлення свого просування вперед. Тому самооцінку треба підвищувати за рахунок успіху, а не зниженням рівня домагань.

САМООЦІНКА = УСПІХ / РІВЕНЬ ДОМАГАНЬ

Над психологією мотивації надбудовується психологія свободи вчитися, бажання вчитися, потреби в набутті знань. К. Роджерс писав: «Під навчанням я розумію ненаситну допитливість, що рухає розумом людини, яка прагне опанувати все, що може почути, побачити або прочитати з теми, яка має для неї особистісний смисл».

Отже, щоб навчально-професійна діяльність була повноцінною, потрібно внутрішньо відмовитися від очікування лише винагороди за неї у вигляді позитивних оцінок. Треба одержувати насолоду від самого процесу

навчання. Важливим до того ж є зв'язок розуму й почуттів. В. І. Вернадський говорив: «Навчання я розглядаю як клубок: одна нитка – розум, друга нитка – почуття. І вони завжди стикаються».

Якщо навчання не має для людини особистісного сенсу, то це схоже на механічне заучування безглузвих слів, які не мають ніякого смислу і змісту. Вони не викликають ніяких позитивних почуттів (але негативні, мабуть, так) і нічого не значать для людини. Якщо навчання перетворюється в творчість, то це особливо сприятливо впливає на емоційну сферу студента, загострює його пам'ять і увагу, викликає почуття радості й задоволення, сприяє підвищенню інтересу до пізнавальної діяльності.

Отже, необхідне особистісне залучення студента в процес навчання. Лише за такої умови навчання змінює і настанови, і поведінку студента, і особистість його загалом. Навчання повинно поєднувати логічне та інтуїтивно-творче, інтелект і почуття, ідею і смисл. Лише самостійно організована пізнавальна діяльність дає позитивні результати та забезпечує набування системи знань, умінь і навичок, а також професійне зростання особистості. Таким чином, знання стають «живими знаннями» тоді, коли є потреба в них, розумове напруження, емоційне задоволення.

Розв'язання проблеми забезпечення професійної мотивації залежить також і від викладачів:

- насичення змісту навчання інформацією, яка має значення для особистісного зростання студента як професіонала (професіоналізація знань із будь-якого предмету);
- нарощування змісту і новизни навчального матеріалу;
- надання студентам необхідної свободи (умов) для виявлення своїх творчих можливостей;
- творче ставлення самих викладачів до викладання свого предмету, інтерес до науки, їх компетентність і авторитет як особистості;

- визначення, через які мотиви студент пішов навчатися саме до цього ВНЗ (можливо, через рекламу? – «Якщо Ви не знаєте, що Вам потрібно, заходьте до нас. У нас це є!»);
- систематична діагностика реально діючих мотивів навчання студентів;
- стимулювання самоосвіти студентів, підтримування пізнавального інтересу до всього, що пов'язане з майбутньою професійною діяльністю.

### **3. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів**

Одним із найважливіших завдань реформування вищої освіти в Україні є посилення ролі самостійної навчальної роботи студентів. Це пов'язано як із вимогами до сучасного фахівця з вищою освітою, необхідністю займатися самоосвітою впродовж усього професійного життя, так і шаленим зростанням обсягу інформації, яку треба засвоїти. Останнім часом поширеними є такі поняття як «інформаційний вибух», «інформаційна криза». За даними угорського економіста М. Шимаї, обсяг сучасних знань людства в середньому подвоюється кожні 8 років (зараз ще швидше – через 3-5 років). Натомість, тривалість навчання у вищому навчальному закладі залишається практично незмінною. Про її подовження не може бути й мови. Тому дедалі важливішою проблемою вищої освіти є формування в студентів уміння самостійно орієнтуватись у бурхливому потоці наукової інформації, уміння самостійно поповнювати свої знання. Тут доречно згадати мудрий вислів Плутарха про те, що голова студента не посудина, яку потрібно наповнювати, а смолоскип, який треба запалити. Навчання може стати цікавим, захоплюючим, якщо воно яскраво освітлюється активною думкою, глибокими почуттями, прагненням до творчості.

Оволодіння професійними знаннями та уміннями відбувається лише через організацію власної пізнавальної діяльності. Передати знання



неможливо, ними можна лише оволодіти, можна опанувати, привласнити, зробити своїми або засвоїти. Саме засвоєння є інтеріоризацією знань і умінь, тобто формуванням внутрішніх структур психіки через активну пізнавальну діяльність.

Центральним пізнавальним процесом є мислення. Воно забезпечує розуміння матеріалу, тобто виявлення істотних ознак, рис і зв'язків. Розуміння – активний процес пошуку або конструювання смислу повідомлення, тексту, моделей, символів та інших форм існування знань і інформації, а також інтерпретації смислу дій і вчинків інших людей, законів, правил, ідей тощо.

До розуміння ведуть такі мисленнєві процеси як аналіз, порівняння, узагальнення, конкретизація, абстрагування та ін. Якщо немає активного розгортання матеріалу (тобто мисленнєвої обробки), а тільки запам'ятовування, тоді й відтворення тексту відбувається без розуміння («Я ж розповів...»). Якщо лише зрозумів, але не може відтворити, бракує процесу запам'ятання, то вже інша відповідь: «Я розумію, але розповісти не можу...».

Таким чином, засвоєння вимагає активної розумової (пізнавальної) діяльності загалом (і мислення, і пам'ять). Засвоєння – це перетворення матеріалу у форму індивідуальної діяльності, у здатність застосовувати його при розв'язанні професійних завдань. Якщо запам'ятав, але немає досвіду застосування в практичній діяльності, то який же це фахівець, котрий знає, але не вміє? (Як «хірург» у лапках).

Як ці положення застосовуються при підготовці фахівців із вищою освітою?

Студенти повинні зрозуміти, що засвоювати науковий текст – це насамперед проникнути в сутність явища, виокремити його суттєві зв'язки і відношення з іншими об'єктами, встановити причини його існування та розвитку. Тому необхідне не механічне переписування тексту (або, наприклад, списування з чужого зошита), а власна розумова пізнавальна діяльність із текстом статті.

Поради студентам щодо самостійної пізнавальної діяльності:

- у кожному тексті бачити інформацію суттєву й допоміжну (приклади);
- шукати в інформації внутрішні зв'язки на основі аналізу тексту;
- порівнювати нову інформацію з тим, що вже раніше відомо;
- мати чітку мету, якої треба досягнути в результаті опрацювання тексту (конспект, тези, висновки тощо – зараз для багатьох це одне й те ж).

Таким чином, професійну мотивацію можна розвинути лише через власну розумову активність студента, через активну самостійну пізнавальну його діяльність. Головне, щоб був порядок у думках і в зошитах. «Вагомою ознакою самостійної роботи є наявність внутрішніх спонукань і пов'язане з ними усвідомлення змісту і цілей роботи. Самостійна робота є конкретним виявом самостійності розуму», – зазначає Н. В. Кузьміна.

Внутрішньою передумовою успішної самостійної роботи студентів є рівень їх пізнавальної активності та самостійності. Для пізнавальної активності в навчанні характерним є стійкий інтерес до навчального матеріалу, зосередження на ньому уваги, спрямованість на подолання труднощів при його засвоєнні, виконання мисленнєвих операцій (аналізу і синтезу, порівняння тощо) для його розуміння. Психологи розрізняють три рівні пізнавальної активності:

- відтворююча активність – характеризується прагненням особистості запам'ятати й відтворити навчальний матеріал, навчитися застосовувати його за зразком; відсутнє виражене бажання поглиблювати знання;
- інтерпретуюча активність – характеризується прагненням особистості усвідомити вивчене, пов'язати його з раніше засвоєним, оволодіти способами застосування знань у нових умовах; індивід більш самостійний, намагається знайти шляхи подолання труднощів;

- творчий рівень активності – характеризується прагненням особистості до пошуку нового, раніше невідомого способу розв’язування задачі (вирішення проблеми); наполегливість у досягненні мети.

Навчальна самостійність виявляється в уміннях студента систематизувати, планувати, контролювати й регулювати свою навчально-професійну діяльність, власні пізнавально-розумові дії без безпосередньої допомоги й керівництва з боку викладача. У педагогічній психології виділяють такі рівні самостійної роботи студентів:

На *першому рівні* студенти фактично здійснюють копіювання дій за поданим зразком. Одночасно відбувається ідентифікація об’єктів і явищ, розпізнавання їх шляхом порівняння з уже відомими зразками.

*Другий рівень* становить собою репродуктивну діяльність, спрямовану на сприйняття інформації про різні властивості об’єкта, процесу чи явища, що загалом не виходить за межі запам’ятовування. Однак на цьому рівні вже розпочинається узагальнення прийомів і методів пізнавальної діяльності, їх перенесення на розв’язування складніших задач.

*Третій рівень* розглядається як продуктивна діяльність самостійного застосування набутих раніше знань для розв’язування задач, що виходять за межі вже відомих зразків. Цей рівень самостійної роботи ґрунтується на здатності до індуктивних і дедуктивних висновків і узагальнень.

*Четвертий рівень* становить собою самостійну творчу діяльність студента стосовно застосування наявних знань при розв’язуванні задач у зовсім нових, раніше не відомих ситуаціях, в умовах визначення нових способів розв’язування задач, що ґрунтуються на процесах творчого мислення.

Дослідження студентів у різних вищих навчальних закладах (В. О. Козаков) показали, що кількість осіб із добре вираженою самостійністю становить 20 – 30%, близько 15% студентів не здатні до самостійної роботи, решта ж (55 – 65%) – характеризується середнім рівнем самостійності.

Для розвитку самостійності студентів потрібно формувати такі вміння:

- усвідомлювати і внутрішньо приймати цілі та завдання самостійної роботи;
- визначати, систематизувати і встановлювати послідовність виконання завдання;
- визначати і планувати послідовність дій (методів і засобів), необхідних для виконання завдання;
- організувати свою роботу, мобілізувати наявні ресурси для розв'язання поставленого завдання;
- самостійно контролювати свої дії, узгоджуючи їх із метою; якщо є потреба, то коригувати, уточнювати й регулювати;
- оцінити результати своєї самостійної роботи та визначити її подальші перспективи;
- налагодити зв'язок із викладачем для презентації досягнутих результатів і отримання консультації.

На заваді самостійної роботи студентів можуть стояти психологічні бар'єри, які знижують її ефективність і негативно позначаються на мотивації навчання:

1. Відчуття «запрограмованості». Часто студент здійснює тільки виконавчі етапи самостійної роботи, а орієнтувальні та контролюючі функції виконує викладач. Пізнавальна активність студента не виражена, у його діяльності задіяні мінімум пізнавальних можливостей і лише за умови зовнішніх спонукань.

2. Надто висока «ціна» активності. Іноді самостійна робота вимагає від студентів занадто багато зусиль порівняно з досягнутим результатом, тому важливо ознайомити їх із найбільш раціональними способами розв'язання завдань або зменшити обсяг роботи відповідно до реальних можливостей її виконання.

3. Наслідки невизнання результату. Якщо в процесі самостійної діяльності студент неодноразово добивався позитивних результатів, але вони не помічалися викладачем (не перевірялися конспекти першоджерел, не

надавалась можливість для виступу на семінарському занятті, не оцінювалося практичне завдання тощо), то він може втратити бажання працювати далі.

4. Навчена безпорадність. Якщо студент не зміг досягнути позитивного результату, незважаючи на великі зусилля, і це повторювалось не один раз, то цей факт стримує його активність надалі. Тому бажано підбирати посильні завдання, створювати «ситуацію успіху» і відмічати найменше досягнення.

5. Звичка йти «шляхом найменшого опору». У процесі виконання самостійних завдань студенти нерідко обирають найлегший шлях (переписують або копіюють конспекти однокурсників, на заняття приносять ксерокопію сторінок із книжки, визначають між собою черговість підготовки до семінарських занять, «скачують» готовий матеріал з Internet тощо).

6. Вплив групових настанов. Як водиться, у студентській академічній групі формується певна громадська думка стосовно ставлення до різних видів активності членів групи (одна активність не приймається, а то й засуджується більшістю, інша – підтримується). Буває, що всередині групи негативно ставляться до навчально-пізнавальної діяльності та прояву активності в цій сфері.

7. Відсутність досвіду самостійності. Нерідко студенти, особливо першокурсники, не вміють планувати свій час, самостійно організовувати свою роботу тощо.

8. Нерозвиненість вольової саморегуляції (лінощі). Для деяких студентів примусити себе виконати роботу, подолати труднощі, довести справу до кінця є непосильним завданням. Особливо це загострюється через відсутність позитивної мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

Важливою передумовою позитивної мотивації й ефективності самостійної навчальної роботи студентів є розвиток у них творчості і пізнавальних здібностей.

#### **4. Розвиток творчого потенціалу майбутніх фахівців**

Перед вищою освітою поставлене завдання – розвивати творчий потенціал студентів. Це веління часу. Згадаємо: ХХІ століття – це століття конкуренції розумів і творчих здібностей.

Чим характеризується творча діяльність? Творчій людині притаманні такі якості:

- бачить проблему, може її сформулювати, поставити питання;
- визначається в шляхах пошуку відповіді на це питання;
- яскраво переживає момент пошуку рішення – переживає «муки творчості»;
- має сильну мотивацію стосовно розв'язання проблеми: цінність, життєвий смисл (навіть під час сну шукає відповідь);
- не лише одержує новий оригінальний результат, а й сам процес його одержання характеризується також новизною.

У яких формах виявляється творчість студентів під час навчання? Звичайно, є завдання творчого характеру: курсова і дипломна робота, участь у наукових гуртках тощо. А сам процес навчання? Що нового створює суб'єкт під час навчання? Процес розвитку людини вчені (О. В. Запорожець, В. В. Давидов та ін.) вважають творчим процесом. Людина (дитина, учень, студент) завжди щось відкриває для себе нове, щось додає нового до свого досвіду.

Творча людина – це результат усього досвіду її спілкування і спільної діяльності з людьми, результат власної її активності. У неї поступово формується такий внутрішній світ, який надає всій діяльності творчого характеру або, навпаки, визначає діяльність за готовими, кимсь створеними схемами. Саме збагачення внутрішнього світу, створеного самою людиною відповідно до законів саморозвитку і творчості, стає могутнім джерелом повноцінного розвитку людини.

В умовах сучасних глобальних криз людина не має права на пасивність. Вона мусить стати активною у своєму діянні, самовдосконаленні

й творчості. Сучасна освіта повинна працювати на вищі досягнення людини, які пов'язані з розвитком її особистісного творчого потенціалу.

Студентський вік – сенситивний до набування зрілості, сходження до вершин творчості, з яких починається соціальна (об'єктивна) творчість. У роки студентства не можна не працювати старанно й творчо, бо саме в цей період є всі сприятливі умови для розвитку своїх потенційних можливостей. А чи не обмежують себе студенти, коли ухиляються від продуктивної праці, коли виконують завдання формально, коли переписують із чужого зошита, коли працюють за мотивом уникнення незадовільної оцінки тощо? Коли живуть сьогоднішнім і не будують плани на професійне майбутнє?

Як розкривається творчий потенціал? Звичайно, кожна людина спочатку вчиться міркувати за алгоритмом. Алгоритм, як сувора й чітка послідовність операцій, має винятково важливе значення там, де потрібно виробити міцні вміння (у тому числі вміння міркувати). За алгоритмом успішно розвивається логічне мислення суб'єктів навчання. Проте дуже важливо навчити студентів також самостійно розробляти алгоритми.

У навчанні способами розв'язання різноманітних практичних завдань допомагають евристичні прийоми (навчання шляхом навідних питань, які полегшують знаходження правильного способу; від загальних вказівок до конкретніших). (Див.: Ландау Н. «Умение думать, как ему учить», Пойя «Как решать задачи», Кудрявцев А. С. «Что значит грамотно мыслить?»)

Проте в процесі професійної підготовки студент повинен навчитися розробляти для себе найважливіші евристичні прийоми. Це багато важить для його розумового розвитку. Таким чином студент народжує для себе суб'єктивну новизну, створює свій власний внутрішній суб'єктивний світ. Відбувається прирощування нового до свого розуму, чутливість до пізнавальних проблем, розвивається креативність (основа творчості).

Параметри креативності:

- оригінальність;

- семантична гнучкість (новий спосіб використання предмету, наприклад, у відповіді на питання «Де можна використати книгу?»);
- образна адаптивна гнучкість (зміна форми стимулу, щоб побачити в ньому нові ознаки);
- здатність народжувати нові ідеї в нерегламентованих умовах.

На розвитку креативних якостей ґрунтується розвиток процесів творчості.

Творчість студента – це одержання чогось нового передусім у своєму внутрішньому досвіді. Творчість не синонім мисленню. Мислення – це інтелектуальна обробка матеріалу, акцент на розумінні матеріалу, на процесі обробки окремих деталей, із якого народжується новий продукт. Творчість виявляється в різних стилях обробки інформації (конспект, тези тощо). Творчість – завжди спонтанність і раптовість (проте вона корелює з креативністю) у вирішенні завдання.

Які рекомендації Ви можете дати студентам для розвитку в них креативності (дивергентного мислення)?

1. Потрібно сприймати наукову інформацію не для механічного запам'ятовування, а для логічного опрацювання, для встановлення причинно-наслідкових зв'язків. Важливо дотримуватися принципів наукової організації навчання (НОН), принципів наукової організації розумової праці.

2. Треба виявляти самостійність, критичність, вміння сприймати нові ідеї та відмовлятися від своїх помилкових думок. Багато важить набування пізнавальної компетентності, яка виявляється в таких уміннях:

- працювати з текстом, який має недостатню або суперечливу інформацію (шукати необхідну інформацію);
- демонструвати вміння інтерпретувати суперечливий і неоднозначний матеріал;
- оцінювати суперечливу інформацію і формулювати гіпотези її вирішення;



- у природничонаукових знаннях робити пояснення, оцінювати альтернативні погляди, формувати своє ставлення до них.

Лише за таких умов формується підґрунтя для об'єктивної творчості в професійній діяльності, а саме:

1. Продуктивність мислення, яка виявляється в кількісних характеристиках розгортання пізнавальної діяльності (аналіз, синтез та ін.) і в якісних показниках (успішне розв'язання навчальних завдань, формування власного погляду, свого ставлення до проблеми і свого бачення шляхів її вирішення).

2. Критичність мислення, прагнення до обґрунтованості та доказовості своїх ідей і міркувань.

3. Розвиток рефлексивності:

- готовність до об'єктивної самооцінки;
- спроможність до дискусії з собою;
- здатність до саморегулювання.

4. Працелюбність, бути весь час у пошуках і русі, цілеспрямованість у праці.

5. Внутрішня єдність, цілісність і вибіркова позиція стосовно здійснення мети.

6. Загальний культурний рівень, розвиток духовно-моральних якостей особистості.

Учені визначають певні стадії творчого процесу, які успішно можуть бути застосовані, наприклад, при написанні дипломної роботи. Стадії творчого процесу (за В. П. Зінченком) такі:

1. Виникнення проблеми, відчуття необхідності її вирішення, мобілізація розумових сил і напруга.

2. Сприймання й аналіз ситуації, усвідомлення проблеми.

3. Формування гіпотези, пошук шляхів вирішення проблеми (аналізуються й уточнюються умови її вирішення).

4. Починається розв'язання проблеми (єдність свідомого і несвідомого), складається план пошуку вирішення проблеми.

5. Виникає ідея правильного засобу розв'язання проблеми.

6. Практична реалізація ідеї.

Швидкий процес знаходження правильного способу розв'язання проблеми на основі пошуку орієнтирів, які іноді логічно не пов'язані або не піддаються логіці міркування називається інтуїцією. Інтуїція – здатність до безпосереднього збагнення, осягнення істини. Висновок ґрунтується переважно на здогадці.

Багато великих наукових досягнень і відкриттів зроблені за допомогою інтуїції, тобто здобуті з надр підсвідомості (наприклад, періодична система І. Д. Менделєєва, структура атома Н. Бора, майбутнє людства Нострадамуса, етичні закони Лютера-Кальвіна тощо). Зараз є гіпотеза, що підсвідомість підключена до Всесвітньої свідомості, до космічного інформаційного поля (акад. Г. І. Шипов, М. М. Моїсєєв, І. О. Ільїн, В. Д. Тихоплав та ін.).

Треба ставити питання, шукати відповіді, міркувати – і проблема неодмінно вирішується. І допомагає в цьому інтуїція.

Інтуїція – унікальний інстинкт здогадки.

Інтуїція – засіб народження ідеї.

Інтуїція – проникливість в осягненні істини без логічного міркування.

Інтуїція – виникає випадково та є елементом мимовільності.

Навчити її неможливо, але інтуїція та логічне розмірковування складають єдність. Розв'язує задачу не інтуїція, а дивергентне мислення.

К. Роджерс пише: «Творча особистість – це вільна особистість, здатна бути самою собою, чути своє «Я».

Які риси особистості студентів сприяють формуванню в них компонентів творчої діяльності? Найважливіші серед них такі:

- позитивна «Я-концепція», упевненість у своїх можливостях;
- схильність до ризику;
- розвиток уяви, прихильність до фантазування;

- самодисципліна;
- відповідальність.

Не можна примусити студента творити, якщо він сам не хоче цього... Східна мудрість звучить: «Осла, якого не мучить спрага, не напоїш водою...». Заважають формуванню компонентів творчості 1) слабка мотивація навчально-професійної діяльності; 2) негативна «Я-концепція»; 3) конформізм; 4) відсутність самодисципліни. Ці якості можуть бути також причиною неуспішності студентів.

## **5. Психологічні передумови і показники успішності студентів у навчально-професійній діяльності**

Якщо навчання перетворюється у творчість, то це особливо сприятливо впливає на емоційну сферу студента, загострює його пам'ять і увагу, викликає почуття радості й задоволення, сприяє підвищенню інтересу до пізнавальної діяльності. Для успішного ж навчання у ВНЗ важливо, щоб студент не просто вмів учитися самостійно (дехто і цього не може, бо в школі навчався лише під безпосереднім керівництвом учителя), а спрямовував свою творчу пізнавальну активність на життєве самовизначення і професійне самоствердження.

Дослідження М. В. Левченка засвідчують, що першокурсники педагогічного ВНЗ не завжди успішно опановують знання не через те, що отримали слабку підготовку в середній школі, а тому, що в них не сформовані такі риси особистості як готовність до навчання, здатність вчитися самостійно, контролювати й оцінювати себе, володіти своїми індивідуальними особливостями пізнавальної діяльності, уміння правильно розподіляти свої робочі години для самостійної підготовки.

Багато студентів психологічно не готові навчатися в умовах «вузівської свободи», коли відсутня суворота поточна «шкільна» перевірка та контроль, коли студенту надається більше можливостей у виборі змісту і способів навчальної діяльності, форм звітності за її результати. Як наслідок,

недостатньо відповідальне ставлення до навчання, переорієнтація на позанавчальні інтереси. Переймаючи відому позицію «Від сесії до сесії живе студент наш весело...», дехто з першокурсників намагається безрезультатно штурмувати першу екзаменаційну сесію і не підтверджує статусу студента.

Для успішного навчання студента в університеті одних тільки ґрунтовних знань зі шкільної програми недостатньо. Потрібно мати як досить високий рівень загального інтелектуального розвитку (спостережливість і уважність, творча уява, мнемічні здібності, сформованість операцій мислення і висока якість розуму та ін.), так і загальну ерудованість, широкі пізнавальні інтереси тощо. Звичайно, відсутність чогось можна дещо компенсувати підвищеною мотивацією навчально-професійної діяльності, працездатністю і посидючістю, ретельністю й акуратністю при виконанні завдань, однак усе ж таки існує певна межа.

Успішність навчання студента залежить також від профілю ВНЗ і специфіки спеціальності. Так, наприклад, для успішного оволодіння гуманітарними спеціальностями важливим є:

- яскраво виражений вербальний тип інтелекту;
- широта пізнавальних інтересів і ерудованість;
- добре володіння мовою, багатий словниковий запас і вміння правильно його застосовувати;
- точне орієнтування в конкретних і абстрактних поняттях, високий рівень словесно-логічного, абстрактного мислення;
- творча і відтворююча уява;
- добре розвинута словесно-логічна пам'ять;
- високий рівень розвитку комунікативних здібностей;
- комунікабельність і екстрорвертованість;
- вміння працювати з великим обсягом інформації, зокрема висока швидкість читання і вміння опрацьовувати літературу;
- вміння чітко усно й письмово висловлювати свою думку.

Впливає на успішність студента і його «Я-концепція». Результати досліджень засвідчують, що між успішністю й уявленнями індивіда про свої навчальні здібності існує тісний взаємозв'язок (Р. Бернс), який зберігається навіть у тому випадку, коли робиться поправка на показник інтелекту.

Для прикладу можна навести випадок, коли студент ще до початку виконання навчального завдання робить поспішну заяву про те, що не зможе його виконати. Низька самооцінка, невпевненість у собі заважають студенту проявити себе в навчально-професійній діяльності. Як наслідок, рівень його успішності є значно нижчим, ніж можна було очікувати відповідно до його потенційних здібностей. В іншому випадку, багато усних відповідей, які по своїй суті є правильними, супроводжуються репліками, які засвідчують глибоку внутрішню невпевненість: «Я взагалі-то не знаю, але, здається...», «Я вивчив, але краще я прийду до вас на консультацію...», «Можна я розпочну відповідати з другого питання білета?» і т. п.

Особливості мислення студента є також одним з основних факторів успішності його навчання. Набагато важче долається неуспішність, якщо вона є наслідком недостатнього рівня розвитку мислення. На які ж особливості студентського мислення треба зважати, організовуючи навчальний процес у вищому навчальному закладі? У дослідженні (Крайг Грейс) виявлено, що студенти в розвитку мислення просуваються від початкового дуалізму (істина-неправда) до терпимості щодо множинності суперечливих поглядів (концептуальний релятивізм), а потім до власної думки, самостійного пошуку відповіді на складні запитання та відповідальності за власний вибір цінностей, поглядів і стилю життя.

Практично ж у навчальному процесі не завжди враховується рівень розвитку мислення студентів. Коли є догматичний стиль викладання і від студентів вимагається засвоєння готових істин, позиція викладача подається як єдино прийнятна, а оцінка відповідей на семінарському занятті або екзамені визначається мірою їх відповідності конспекту лекцій чи змісту першоджерела. Це негативно позначається як на розвитку самого мислення

студентів, так і на мотивації навчальної діяльності. Навчання стає нецікавим, нудним і, зрештою, гальмує пізнавальну активність студентів. Це призводить до ухиляння їх від активної самостійної навчальної роботи, обмеження формальним виконанням своїх навчальних обов'язків, породжує таке поширене негативне явище в студентському середовищі як «шпаргалка».

Натомість, вільне обговорення теоретичних і прикладних проблем науки і практики, порівняння різних підходів щодо їх вирішення та надання студентам можливість висловлювати свої думки стимулює інформаційно-пізнавальну активність студентів на заняттях, позитивно позначається на мотивації їх учбової діяльності. Це, зрештою, сприяє підвищенню рівня їх успішності.

Перспективною в цьому зв'язку є комунікативна модель навчання (Ш. О. Амонашвілі, А. С. Белкін, У. Глассер, С. Л. Рябцева та ін.), яка ґрунтується на особистісно-орієнтованих технологіях і втілює основні ідеї педагогіки співробітництва викладачів і студентів. Знання до того ж не привносяться в готовому вигляді, а народжуються безпосередньо в процесі самого навчання. Характер учбової діяльності студентів залежить не лише від особливостей комунікативної і методичної технології, а насамперед від ступеня входження студентів у цю діяльність, її відповідності тій учбовій дії, яка має бути засвоєна.

Відомий вчений-педагог С. І. Гессен зауважував, що вузівська лекція вироджується, якщо вона зводиться до простого викладу деякої суми відомостей. Суть справжньої університетської лекції полягає саме в пробудженні активного ставлення слухачів до науки, у народженні в них прагнення по-своєму опрацювати використаний на лекції матеріал, щоб самостійно перевірити ті висновки, які зробив професор. Така позиція педагога можлива тільки за умови позитивного ставлення викладача до студента, наявності настанови щодо нього як до здібного, розумного, кмітливого і здатного самостійно опанувати складності науки.

Чи є успішність студентів наслідком очікувань викладачів? Є багато даних, отриманих методом спостережень, які засвідчують, що «очікування педагогів щодо вихованців часто бувають неадекватними, що відбивається на їх успішності» (Р. Бернс). Важливо враховувати також результати дослідження про те, що «наявність у викладача позитивної «Я-концепції» сприятливо позначається не лише на його поведінці в аудиторії, але й на успішності учнів, які, спілкуючись із людиною впевненою в їх можливостях, починають проявляти свої здібності повніше й набувають відчуття власної цінності. Сприятливі якості викладача надають усьому процесу навчання продуктивний імпульс» (Р. Бернс).

Важливим фактором успішності студента є індивідуальний стиль його навчально-професійної діяльності, що виявляється в стійких способах її здійснення відповідно до індивідуально-психологічних особливостей (темپ роботи, період реагування, швидкість запам'ятовування та ін.) і наявних навчальних умінь і навичок. Одночасно важливо надавати студентам право вибору форми навчальної роботи, способу контролю і періоду звітності за її результати, залучати їх до визначення часткових цілей і змісту навчання, окреслювати обсяг навчальних завдань.

## **Тема № 6**

### **Психологія виховання студентської молоді**

#### План

1. Сучасні вимоги до особистості фахівця з вищою освітою і проблема виховання студентської молоді.
2. Мета, завдання та зміст виховання студентської молоді.
3. Психологічні механізми, критерії та етапи розвитку моральної свідомості людини.
4. Характеристика основних напрямів реалізації функцій виховання студентів вищих навчальних закладів

## **1. Сучасні вимоги до особистості фахівця з вищою освітою і проблема виховання студентської молоді**

Історична особливість сьогодення полягає в зростанні культурного взаєморозуміння між народами та окремими людьми, що веде до взаємного духовного відкриття і взаємопроникнення культур, діалогу між ними, взаємозбагачення людськими цінностями за умови збереження і розвитку національної самобутності. У зв'язку з цим, сучасну виховну систему потрібно розглядати як школу діалогу культур.

Пріоритетне завдання сучасної освіти в Україні – змінити світоглядну місію школи від школи знання і наукової інформованості до школи культури і духовності.

У зв'язку з цим цілісний педагогічний процес має орієнтуватися на духовне оновлення особистості майбутнього фахівця, на розвиток внутрішньої свободи, почуття власної гідності, самоповаги, здатності до об'єктивної самооцінки, до саморегуляції.

У той же час, існує деяка різниця в ролі професійного навчання і виховання в становленні особистості фахівця:

1. Професійне навчання діє на індивідуально-виконавчий зміст діяльності, формує знання, уміння і навички. Виховання ж формує ставлення, смисли навчально-професійної діяльності. Якщо ж навчання не спирається на смисли діяльності, які повинні бути сформовані вихованням, то воно малоефективне в становленні особистості.

2. Для навчання певним чином притаманні примуси. Наприклад, якщо отримаєш «незадовільно», не буде стипендії або не одержиш диплом. Діє навіть суперництво («Я ж не гірший за інших»). У вихованні ж повинні діяти й діють дещо інші психологічні механізми. Наприклад, вивчити тему (щоб одержати позитивну оцінку) – не обов'язково означає любити цей предмет; не порушувати дисципліну (бо можуть покарати) – не є проявом поваги до викладача як людини.

3. У діяльності викладача навчання і виховання нероздільні.



## **2. Мета, завдання та зміст виховання студентської молоді**

*Мета і зміст виховання студентів як фахівців із вищою освітою передбачає:*

1) Запровадження національних, державних і загальнолюдських цінностей.

2) Формування суспільного ідеалу служіння Україні, збереження і примноження традицій українського народу.

3) Виховання громадянських і світоглядних якостей, духовності, моральної культури, інтелігентності, скромності.

4) Створення умов для вільного розвитку особистості – індивідуальності студента.

5) Позбавлення студентів від антигуманних стереотипів, від звички бути утриманцем та розраховувати на державу, суспільство, батьків, а не на себе. Для цього необхідно визначити смисл життя, виробити в собі самостійність.

6) Посилення мотивації в моральному, гуманному зростанні особистості. Навчальний процес повинен орієнтуватися на розвиток внутрішньої свободи студента, почуття власної гідності, самоповаги, здатності до об'єктивної самооцінки і саморегуляції.

7) Забезпечення тісного зв'язку професійного і морального, підготовка студента – майбутнього фахівця для виконання соціальних функцій у нових умовах розвитку нашого суспільства.

8) Досягнення свободи і гармонії зі своїм оточенням (людьми, речами, природою та ін.).

Педагогічні принципи виховання студентів:

1. Принцип демократизації
2. Гуманізація освіти.
3. Єдність національного і загальнолюдського.

### **3. Психологічні механізми, критерії, критерії та етапи розвитку моральної свідомості людини**

Механізмом утворення будь-якої якості особистості є поєднання трьох компонентів:

- Зразок – знання соціальної норми, її цінності для життя в суспільстві;
- Емоція – переживання, яке приховане за нормою та виявляє ставлення особистості до особистості. Емоції мають і самостійну мотиваційну енергію – це мотор нашої поведінки, її мобілізуюча сила. Будь-яка емоція існує в єдності з образом (когнітивна структура) і афективним її тоном. Внаслідок цього відбувається кодування інформації в довготривалій пам'яті. «Будьте жагучі в пошуках істини» (І. П. Павлов).
- Дія (вчинок).

Вчинок – це одиниця поведінки як акт морального самовизначення особистості щодо людей, суспільства й самого себе. Особистість буде саму себе з досвіду багатьох своїх вчинків. Вчинок завжди діалогічний. Він може бути зрозумілим лише в діалогічному контексті як смислова позиція однієї людини щодо іншої. Саме через вчинки людина піднімається до своєї сутності.

У психології розроблена когнітивно-генетична модель розвитку моральної свідомості німецьким психологом Л. Кольбергом. Він виявив три рівні розвитку моральної свідомості дитини. Ці рівні можна застосувати також при аналізі моральної поведінки (і моральної свідомості) дорослої людини.

I рівень – доконвенційний. Норми для людини існують як зовнішні. Вона їх виконує лише під тиском авторитету або через страх покарання (характерно для дошкільного віку). Чи є дорослі з такою моральною свідомістю?

II рівень – конвенційний. Норми виконуються через бажання відповідати зразкам, щоб підтримувати з авторитетними людьми стосунки

довіри, поваги, лояльності. Тут уже є почуття сорому, обов'язку і власної гідності (шкільний вік).

III рівень – постконвенційний (за Л. Кольбергом після 20 років і то не в усіх). Виконання норм визначається внутрішнім законом совісті. Людина діє за принципом гуманності, справедливості, відповідальності. Поведінка набуває рис природності, невимушеності. Таким чином, поведінка людини залежить від рівня розвитку її моральної свідомості (єдності моральних знань, моральних почуттів і відповідно до цього рівня моральних вчинків). Залежно від цього розрізняють:

- внутрішня вихованість;
- зовнішня вихованість;
- невихованість та ін.

У загальному вигляді виокремлюють два вектори професійного зростання особистості студента:

1. Формування індивідуального стилю розумової діяльності, розроблення і опанування нових методів самостійної навчальної роботи.
2. Особистісне зростання професіонала професіонала, розвиток творчих можливостей, набування професійної і моральної культури.

#### **4. Характеристика основних напрямів реалізації функцій виховання студентів вищих навчальних закладів**

Розглянемо напрями (шляхи) виховної роботи у вищому навчальному закладі.

##### **I. Ілюстративний напрямок**

Студенти повинні наочно бачити втілення соціальних норм у поведінці всіх людей, з якими вони зустрічаються у стінах вищої школи. Виховання – це вплив розвиненого характеру на характер, який формується, а характер – це душевний лад особистості. Тому вплив особистості вихователя на молоду душу є тією виховною силою, яку не можна замінити ні підручником, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень (К. Д. Ушинсь-

кий). Роль викладача – бути зразком виконання обов’язків і дисципліни; бути носієм педагогічних цінностей і культури; підтримування ділових і міжособистісних взаємин, гуманного ставлення і до студентів, і до оточуючих людей. Викладачі повинні бути носіями духовних цінностей, високоморальні й професійні. Педагогічні вимоги до студентів також повинні мати культурну форму – це порада, прохання, ділове розпорядження, рекомендації, запрошення до дії, побажання і зрідка наказ.

## **II. Декларативний напрямок**

Декларативний напрямок – це вербалізація норм, роз’яснення сутності правила, аргументація його користі, пояснення правила, доказовість його необхідності. Можливо, наші студенти не знають ні норм, ні правил їх виконання? (Прикладом може бути пояснення викладача студентам у «час пік» поблизу службового ліфта, хто кому повинен поступатися місцем). У ВНЗ є курси етики, психології, педагогіки та ін., які повинні роз’яснювати правила культури поведінки: потрібно працювати чесно; потрібно привітатися, коли входиш в аудиторію (навіть із запізненням!); під час лекції не заважати працювати однокурсникам і викладачу тощо. Слід, напевно, пояснювати також, чому саме так треба себе поводити, навіщо існують норми і правила взаємин. Зміст педагогічної роботи:

- розкривати соціальну значущість соціальних норм поведінки шляхом етичних консультацій (порад із етичних питань);
- виявляти особистісний смисл соціальної норми;
- з’ясувати своє особистісне ставлення до соціальної норми;
- аналізувати будь-яке порушення норми;
- відслідковувати міру оволодіння студентами культурними нормами спілкування з викладачами та між собою.

До методів морального (емоційного) впливу викладача на студентів належать:

- Моральний приклад – вміння викладача застосувати моральні норми і правила поведінки у взаєминах зі студентами і колегами, ділитися

власним досвідом. Наслідування до того ж є важливим соціально-психологічним засобом поширення норм моралі та їх переростання в традиції і звички. Поведінка викладача має бути реально сприйнятим моральним орієнтиром для студентів, а його уміння та звички – індикаторами його моральних позицій і переконань.

- Імідування – уміле моральне звеличування добropорядних вчинків студентів, моральний захист тих, хто діє чесно й принципово.
- Здійснювати функцію активізації та фасилітації емоційного життя студентів.
- Експресивно виражати свої власні переживання, виявляти емпатійність, щиро приймати переживання студентів.

### **III. Діяльнісно-практичний напрямок**

Виховний арсенал сучасного педагога полягає в залученні студентів до таких вчинків (І. Д. Бех):

- Вчинок «Я – задля Вас» – людина піклується про того іншого, який відсутній у момент дії вчинку. Потрібно залучати студентів до прояву таких моральних вчинків, які об'єктивують людські стосунки, а їх результати поширюються на групи людей: «Я – Вам». Саме такі вчинки є істотним показником моральності та моральної зрілості людини.
- Вчинок-служіння – безкорисливе служіння, піклування про інших людей, коли людина активно протистоїть тим, хто поводить негідно й цим допомагає іншим стати кращими. Допомога іншим стає справою честі, коли людина звертається до вольових зусиль.
- Вчинок-відданість. Він пов'язаний із наявністю вищих почуттів як детермінантів моральних дій. Виявляється в бажанні творити добро іншому задля співчуття до нього. Цей вчинок – відгук серця. Це міжособистісна взаємодія в контексті дружніх стосунків між ними.
- Вчинок-вірність – виявлення надійності за різних обставин у контексті турботливого ставлення до іншої людини.

- Вчинок збереження честі і гідності – пов’язаний з самоцінністю. Спіратися треба на національні, родинні традиції, на професійну честь.

- Вчинок-шанування – це вищий ступінь духовного ставлення людини до людини.

- Вчинок-вдячність – емоційно зближує людей.

- Вчинок-скромність – це внутрішня позиція, яка визначає міру в потребах, у домаганні, у самостваленні.

- Вчинок-милосердя – добре, співчутливе ставлення до когонебудь; вияв жалості, помилування.

- Вчинок-шляхетність – прояв благородства як показник особистісної зрілості.

Вимоги щодо виховання вчинку:

- вчинки повинні набути стійкого характеру, стати звичними формами виявлення себе щодо людини;

- вони повинні виявлятися в студентському колективі, у групі;

- повторюючись, вчинки стають другою натурою людини, сутністю, самодетермінованими проявами «Я».

## **Тема № 7**

### **Психологія педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами**

#### **План**

1. Значення педагогічного спілкування як форми контактної педагогічної взаємодії.
2. Психологічна характеристика педагогічної взаємодії.
3. Труднощі та бар’єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів.
4. Діалогічне спілкування, його психологічна характеристика.

## **1. Значення педагогічного спілкування як форми контактної педагогічної взаємодії**

У процесі професійної підготовки фахівця з вищою освітою стверджується пріоритет особистості студента. Саме тому безпосередніми учасниками педагогічної взаємодії є викладач і студент. Формою педагогічної взаємодії є спілкування – вербальний або невербальний контакт.

**Спілкування** – процес обміну між людьми певними результатами їх психічної та духовної діяльності: засвоєною інформацією, думками, судженнями, оцінками, почуттями й настановами. **Педагогічне спілкування** – є способом реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості студента. Воно є одним із найголовніших аспектів професіоналізму і педагогічної майстерності викладача.

**Педагогічне спілкування викладача зі студентами має такі цілі:**

- 1) інформаційна – взаємообмін навчальною і науковою інформацією;
- 2) ціннісно-орієнтаційна – передача суспільно-значущих і професійно-важливих норм і цінностей;
- 3) спонукальна – підтримка студента, мотивація його діяльності;
- 4) соціальна – узгодження спільних дій, отримання зворотного зв'язку про характер стосунків між суб'єктами педагогічної взаємодії.

**Педагогічне спілкування, як особливе соціально-психологічне явище, характеризується такими функціями:**

- соціально-перцептивною – сприймання і пізнання викладачем і студентом один одного;
- комунікативно-поведінковою – передача інформації та обмін соціальними ролями, організація спільної діяльності;
- емоційною – прояв взаємних оцінних ставлень, ставлення викладача до студента як особистості; експресивні реакції кожної зі сторін спілкування;
- соціальною самопрезентацією.

### **Значення педагогічного спілкування:**

1. Завдяки спілкуванню викладач виступає персоніфікованим посередником між драмою наукових ідей і студентом.

2. Через експресію викладач «заражає» студентів своїм інтересом до науки, викликає в них живий інтерес до неї. У безпосередньому спілкуванні мають значення не тільки слова, а й невербальні засоби, тому в педагогічному спілкуванні багато експресії, педагогічного артистизму, навіть мистецтва.

3. Викладач своїм прикладом спілкування пропонує культурну норму взаємин і тим самим формує в майбутнього фахівця комунікативну компетентність.

Отже, **професійно-педагогічне спілкування** формує духовний світ студента, є сферою реалізації викладачем своїх сутнісних сил через процес персоналізації, «транслявання» свого «Я» на особистість студента. Саме через педагогічне спілкування в студентів виникає мотив самоосвіти й професійного самовиховання, бажання брати участь у науково-дослідній роботі.

### **2. Психологічна характеристика педагогічної взаємодії**

Процес професійно-педагогічного спілкування включає такі етапи (за В. О. Кан-Каликом): 1) моделювання педагогом майбутнього спілкування зі студентом або групою (прогностичний етап); 2) організація безпосереднього спілкування в момент початкової взаємодії («комунікативна атака»); 3) управління спілкуванням під час педагогічного процесу; 4) аналіз ситуації минулого спілкування та його моделювання на майбутню діяльність.

Міжособистісне педагогічне спілкування будується за принципом **суб'єкт – суб'єктної взаємодії**:

1) сприймання співрозмовника як індивідуальності зі своїми потребами та інтересами;

2) виявлення зацікавленості, співпереживання успіхам або невдачам;



3) визнання права партнера на незгоду, на свою думку, на право вибору поведінки та на відповідальність за свій вибір.

У педагогічному спілкуванні успішність комунікації залежить від дотримання єдності таких **максим** (основних правил):

- 1) повнота інформації;
- 2) якість інформації: говорити те, що має достатні підстави;
- 3) максима релевантності: не відхиляйтеся від теми повідомлення;
- 4) максима манери: говорити треба чітко, бути організованим і лаконічним, уникати незрозумілих висловлювань;
- 5) максима такту: необтяжування співрозмовника своїми інтересами, скромність (неприйняття хвалби на свою адресу), згоду (неопозиційність).

Трапляються різні **стилі спілкування** як індивідуально-типологічні особливості педагогічної взаємодії викладача зі студентами. Зупинимося на класифікації стилів педагогічного спілкування (за В. О. Кан-Каликом):

- спілкування **на основі захоплення спільною творчою діяльністю**. Основою цього стилю є єдність високого професіоналізму та морально-етичних настанов педагога.

- спілкування **на основі дружньої прихильності**. Такий стиль спілкування можна розглядати як передумову успішного здійснення будь-якої спільної діяльності, у т. ч. навчально-професійної.

- стиль спілкування – **дистанція**. Його суть полягає в тому, що в системі взаємин педагога і студентів роль обмежувача відіграє соціальна дистанція, вона є педагогічно доцільною, оскільки студент і викладач мають різний соціальний статус і кожен реалізує свої специфічні соціально-рольові функції.

- **спілкування-заликування**. Воно не лише не створює комунікативної атмосфери, яка б забезпечувала творчу діяльність, а навпаки, надмірно регламентує її, орієнтуючи студентів не стільки на те, що потрібно й можна робити, скільки на те, чого не дозволяється їм робити.

- стиль **спілкування-загравання**, який пов'язаний з невмінням організувати продуктивне професійно-педагогічне спілкування. У цьому стилі спілкування проявляється намагання викладача завоювати дешевий авторитет у студентів, що суперечить вимогам педагогічної етики.

Отже, стиль спілкування безпосередньо впливає на атмосферу емоційного благополуччя під час лекції, семінарського заняття або екзамену, що суттєво позначається на результативності навчальної діяльності студентів.

Організаційно-управлінським центром педагогічної взаємодії в спілкуванні є **педагогічна позиція викладача**, а саме:

**Позиція 1. Розуміння** Розуміння дозволяє в адекватних поняттях визначити емоційний стан співрозмовника, конкретизувати можливі дії щодо нього, встановити емоційний контакт на основі емпатії. Допомагає розумінню людини **активне слухання**.

Невербальна складова активного слухання: постава, вираз обличчя, звернення погляду до того, хто говорить.

Заважають активно слухати такі **негативні комунікативні прийоми**: накази, команди, вказівки; погрози, застереження; повчання, критика, осуд.

У спілкуванні треба уважно вислуховувати аргументи співрозмовника, пояснення ним причин своєї поведінки, бути проникливим до змісту й мотивів повідомлення, вникати в проблеми, не бути упередженим.

**Позиція 2. Визнання викладачем студента як особистості**, яка має право на свої думки і свою позицію. Позиція викладача виявляється в його **вірі** в розум студента, у його позитивні прагнення до розкриття своїх потенційних можливостей і саморозвитку. Треба враховувати психологічні особливості студентського віку та витримано реагувати на емоційну нестриманість, спокійно відповідати на роздратований голос студента.

**Позиція 3. Безумовне прийняття студента як особистості**. Безумовне прийняття – це не позитивна оцінка особистості студента за будь-яких обставин. **Прийняття студента** – це визнання його права на будь-яку гаму

власних почуттів без ризику втратити повагу викладача, воно допомагає послабити й навіть зовсім подолати тривожність студента, сприяє самоствердженню, дає свободу для самореалізації.

Таким чином, **безумовне прийняття студента** виявляється:

- в увазі до його почуттів і думок, готовності їх почути й зрозуміти;
- у готовності до підтримки;
- у повазі до позиції студента;
- у вірі в його сили й можливості.

Таким чином при спілкуванні викладачу не слід забувати про юнацький максималізм, про потребу самоствердження, про деяку демонстративність поведінки, про підвищену емоційність, про характерний для студентів скепсис і недовіру щодо старших. До цих проявів треба ставитися з розумінням і спокійно. Це проходить із набуванням зрілості.

### **3. Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів**

Основні **труднощі**, які трапляються у викладачів-початківців у професійно-педагогічному спілкуванні зі студентами, такі:

- 1) невміння налагодити контакт з аудиторією;
- 2) нерозуміння внутрішньої психологічної позиції студента;
- 3) складнощі керування спілкуванням під час лекційних, семінарських та інших занять;
- 4) невміння перебудовувати стосунки зі студентами відповідно до педагогічних завдань, які змінюються;
- 5) труднощі мовного спілкування і передачі власного емоційного ставлення до навчального матеріалу;
- 6) невміння керувати власним психічним станом у стресових ситуаціях спілкування.

Для забезпечення повноцінної діалогічної взаємодії між суб'єктами педагогічного процесу важливо долати **бар'єри професійно-педагогічного**

**спілкування.** Назвемо найбільш типові «бар'єри», які трапляються переважно у викладача-початківця:

- «бар'єр» невідповідності настанов і мотивів: викладач приходить із творчими задумками цікавого заняття, захоплений ним, а група байдужа, студенти неуважні, що дратує, нервує викладача;
- «бар'єр» побоювання групи: викладач володіє матеріалом, добре підготувався до заняття, однак сама думка про безпосередній контакт зі студентами «відлякує» його, пригнічує творчу ініціативу тощо;
- «бар'єр» відсутності контакту: викладач заходить до аудиторії і замість того, щоб швидко й оперативно організувати взаємодію зі студентами, починає діяти автономно (наприклад, пише тему лекції на дошці);
- «бар'єр» звуження функцій спілкування: педагог враховує лише інформаційні функції спілкування, нехтуючи соціально-перцептивними, афективно-комунікативними, організаційними та ін.;
- «бар'єр» негативної настанови на академічну групу, яка може формуватися апріорно на основі думки інших викладачів, що працюють із цими студентами або є наслідком минулого негативного досвіду педагогічного спілкування з даною групою або студентом;
- «бар'єр» побоювання педагогічних помилок (не знає відповідь на «каверзне» запитання студентів або на зауваження, що неправильно виставлена оцінка тощо);
- «бар'єр» наслідування: педагог намагається наслідувати стиль діяльності авторитетного педагога, не враховуючи свої індивідуальні особливості.

Також можуть виникати **бар'єри спілкування**, які притаманні будь-якій комунікативній взаємодії. Найбільш типовими серед них є такі:

- Смисловий «бар'єр» – одне й те саме явище (слово, фраза, подія) мають різний смисл для різних людей.

- Моральний «бар'єр» – відмінності між людьми в засвоєних ними соціальних нормах і обмеженнях; споконвічний «конфлікт батьків і дітей» у неприйнятті ними манер поведінки і спілкування, спрямованості інтересів, моди тощо.
- Інтелектуальний «бар'єр» – відмінності в рівні інтелекту, глибині передбачення і розуміння ситуації і проблем.
- Ригідний «бар'єр» – відсутність гнучкості міжособистісних настанов, утруднення перебудови сприйняття, системи мотивів, емоційних відгуків у ситуації, що змінюється.
- Емоційний «бар'єр» – відмінності в емоційних станах викладачів і студентів, особливо під час заліків і екзаменів, відсутність емпатії.
- Естетичний «бар'єр» - пов'язаний з дотриманням вимог до форми (привабливість зовнішності, охайність одягу), а також до педагогічного такту й етикету взаємин.

Якщо «бар'єр» закріпився, то й сам педагог починає відчувати дискомфорт, тривогу, нервовість. Цей стан стає стійким, заважає плідному контактові зі студентами та впливає на характер педагога – формує так званий «неправильний» педагогічний характер.

Отже, продуктивне професійно-педагогічне спілкування відбувається за умови організації педагогічного процесу на демократичних засадах, позитивного ставлення викладача до студентів, захопленості спільною творчою діяльністю всіх суб'єктів педагогічної взаємодії.

#### **4. Діалогічне спілкування, його психологічна характеристика**

Форма спілкування, яка передбачає прийняття партнерами спілкування цінностей один одного, орієнтацію кожного на розуміння і визнання один одного називається **діалогом**.

**Діалог** – це форма продуктивного, безконфліктного, конструктивного спілкування. Він відбувається на паритетних засадах: позиції викладача та студента рівні.

Діалог базується на довірі та повазі один до одного. Потрібно виявляти впевненість у вирішенні проблеми. Завжди можна виявити декілька способів її вирішення, тому важливо спрямовувати увагу на спільну мету, на бажання знайти згоду в її досягненні. У діалозі треба використовувати питання, а не ствердження: перші викликають відповідь, а другі – опір. Після запитання треба зробити паузу. Якщо пропозиція опонента нерозумна, треба мовчати. Мовчання створює необхідність висунути нову пропозицію.

Не звертайтеся одразу з проханням прийняти або відхилити вашу нову ідею. Краще спитати, що опонент вбачає помилковим у ній. Намагайтеся спрямовувати критику в конструктивне русло, звертайтеся за порадою до опонента, що б він запропонував зробити на вашому місці.

#### **Тактика діалогу:**

- говорити потрібно про проблему (вчинок, факт спостереження), а не про особистість;
- не узагальнювати окремі минулі факти, а говорити про те, що відбувається зараз;
- не поспішати з оцінкою, а намагатися зрозуміти проблему, її причини, шляхи її вирішення;
- брати до уваги як словесні, так і несловесні повідомлення (поза, дихання, погляд, рухи голови і рук, висота голосу, швидкість мовлення, ритм тощо).

Необхідна також психологічна проникливість. Саме тут потрібна емпатія викладача щодо студента, безумовне прийняття його особистості. Заважає діалогу авторитарність викладача, його зверхнє ставлення до студентів, байдужість до їх проблем.

Культура ведення діалогу зараз стає новим світоглядом людей, бо це оптимальний тип міжособистісних взаємин, відносин народів, націй і держав. Діалог веде до взаєморозуміння – стану, коли люди узгоджують дії між собою, вирішують проблеми, гармонізують свої стосунки.

## Тема № 8

### **Психологічний аналіз протиріч і конфліктів у педагогічній взаємодії, шляхи їх запобігання та вирішення**

#### План

1. Протиріччя і конфліктні ситуації у педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання.
2. Особливості педагогічного конфлікту
3. Умови запобігання та шляхи вирішення педагогічного конфлікту у взаєминах викладачів і студентів
4. Навчання майбутніх педагогів вирішенню педагогічних конфліктів

#### **1. Протиріччя і конфліктні ситуації у педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання**

Протиріччя в педагогічній взаємодії – один із видів нескінченної низки протиріч, з яких побудовано світ: добро – зло, сила – слабкість, молодість – старість, мрія – реальність, любов – ненависть тощо. Серед них є протиріччя як рушійна сила психічного розвитку («хочу – не можу», «потрібно – не маю можливостей» тощо). У цій низці є також протиріччя в сфері міжособистісних взаємин людей, які є носіями унікального за своїм внутрішнім змістом життя. У філософському розумінні протиріччя – взаємодія протилежних, взаємно-зворотних сторін і тенденцій предметів та явищ, які водночас перебувають у внутрішній єдності й взаємопроникненні та є джерелом саморуху й розвитку об'єктивного світу та його пізнання. У психологічному розумінні протиріччя – це вияв протилежних інтересів, поглядів, думок; незгода тощо. Соціального протиріччя не виникає тоді, коли:

- людське «Я» пригноблене іншою людиною;
- зовнішні протиріччя переходять у внутрішній план, а індивід не бажає їх вирішувати;

- людина зневажає іншу людину й не хоче вирішувати з нею проблеми.

Коли ж людина є особистістю, суб'єктом, протиріччя неодмінно виникатимуть, адже кожна особистість – індивідуальність. Чи існують протиріччя між викладачем і студентом? Звичайно. Студента, наприклад, треба приймати таким, яким він є. Але це добре, коли студент виконує всі вимоги та в усьому згоден із викладачем. А якщо він у чомусь не погоджується з останнім? Добре й тоді, коли студент – відкрита душа, тоді можна побачити його внутрішній світ, його точку зору, прийняти її, бо людина має право на свою позицію. Але це вже суперечність, а тому вихід із такої ситуації залежить від ставлення викладача до таких розбіжностей, від його вміння психологічно правильно знайти вихід.

Які причини породжують суперечності в педагогічній взаємодії викладача і студентів? Суперечності містяться в самій природі педагогічної взаємодії, суб'єкти якої відрізняються за соціальним статусом і реалізують різні соціальні функції. Так, більшість викладачів (85,6%), за результатами нашого дослідження, мають потребу в особистісній взаємодії зі студентами, яке досить часто не знаходить відгуку в студентів (лише 21,0%). Якщо ж ініціатива виходить переважно від викладача, то взаємодія проходить непродуктивно й не завжди досягає поставлених цілей через неузгодженість інтересів її суб'єктів. Нормативність взаємин задається, зазвичай, викладачем, який прагне репрезентувати передусім себе. Тому вони сприймаються студентом як примусові, позбавлені «вільного самовираження». Якщо ж потребу у взаємодії реалізує студент, зміст її пов'язується лише з навчальною діяльністю: «Інколи маю потребу у взаємодії з викладачем. Особливо, якщо такі стосунки сприяють вирішенню навчальних проблем, наприклад, позбутися академзаборгованості»; «Ні, не маю такої потреби. Хіба що коли йду на практику й готую конспекти»; «Здебільшого ні. Хіба якщо з предмета щось не зрозуміло і то не завжди». Таким чином, спілкування особистісного характеру виникає зрідка, хоча потреба в ньому в студентів існує: «Маю потребу в стосунках із викладачем



як людиною, а не просто як з викладачем того чи іншого предмета». Викладачі мають потребу в особистісному спілкуванні з тими студентами, які «скуто почуваються в групі», під час якого «студенти більше розкриваються перед викладачем». Вони отримують інтерес і задоволення від таких стосунків, інколи скаржаться на брак часу для нього. У чому ж причина таких розбіжностей у позиції студентів і викладачів стосовно взаємодії між ними? Одну з причин знайдемо, проаналізувавши характер труднощів, яких зазнають студенти і викладачі у взаєминах між собою. Результати дослідження показують, що лише 39,3% викладачів усвідомлюють труднощі взаємин зі студентами, з них 63,6% усю вину за ці труднощі «покладають» виключно на студентів: «Ображає небажання студентів навчатися», «Стикаюся з байдужістю, невихованістю студентів», «Труднощі в їхній невідкритості, замкнутості» тощо. Лише 14,3% опитаних викладачів розуміють взаємини як двосторонній процес і труднощі пов'язують з обома суб'єктами взаємодії: «Не завжди розуміємо один одного», «Розбіжність у поглядах і морально-етичних нормах поведінки викладачів і студентів», «Вимагаєш від студентів виконувати те, що самій не подобається». Дослідження виявило, що лише 6,3% студентів не зазнають ніяких труднощів у взаєминах. Зміст і характер наявних труднощів такий: 55,2% студентів труднощі стосунків пов'язують лише з особливостями викладачів («нерозуміння студентів», «нав'язування своєї думки», «грубий тон» тощо), 15,6% студентів вважають, що труднощі містяться в них самих («нерішучість, страх», «залежність від викладача» тощо), 29,2% студентських труднощів залежать від обох учасників («нерозуміння один одного», «немає довіри», «відсутня взаємодопомога, взаємопідтримка» тощо). Переважання позиції «обвинувачувача» і в студента, і у викладача створює нездоланний бар'єр взаємин між ними. Через відмінність соціально-рольових статусів («викладач» і «студент»), нерозуміння викладачами важливості (чи небажання) допомогти студентові підняти його статус до статусу: «Ти – майбутній викладач», «Ти – мій майбутній колега», створюється критична

ситуація, коли вчинки студента, породжені його «Я-образом», вступають у суперечність з оцінками його як особистості з боку викладача. «Якщо дехто вчинив якусь агресивну дію стосовно «Я-концепції», то це вже принциповий конфлікт. Людина може витримати все: її сподівання не виправдались, її примушують вийти з ролі та ін., але якщо зазіхають на її «Я-концепцію», то тут вона чинить відчайдушний опір, що і є стрижнем конфліктності» (І. Т. Ішмуратов). Розуміючи можливі соціальні наслідки конфліктності з викладачами, студенти намагаються уникати конкретних актів особистісних взаємин із ними. Педагогічна взаємодія характеризується певним характером ставлення педагога до студента (і навпаки), а будь-яке ставлення має дві підструктури: мотиваційну й операційну (вчинкову, поведінкову). Мотиваційна підструктура – це емоційно-ціннісна позиція щодо іншої людини. Ставлення операційне – це система поведінкових реакцій і вчинків. Стиль взаємин – це фон, на якому розгортаються всі акти педагогічної взаємодії викладача та студента, який залежить від співвідношення мотиваційної та операційної сторони ставлення один до одного.

*Співвідношення мотиваційної та вчинкової структури в ставленні  
викладача і студентів та стиль взаємин між ними*

Мотив Вчинок Стиль взаємин + + стійкий позитивний стиль взаємин - -  
стійкий негативний стиль взаємин + - пасивно негативний стиль взаємин - +  
пасивно позитивний стиль взаємин

Чому виникає негативний (стійкий або пасивний) стиль взаємин і поведінки, який виступає як бар'єр спілкування або стосунків викладача і студента?

▪ Студент живе теперішнім часом і має потребу реалізувати себе тепер і тут (власні інтереси, бажання сьогодення). Педагог же реалізує інтерес, який пов'язаний із майбутнім студента, з його професійною діяльністю (інтерес до розвитку й професійного становлення студента). Він також відчуває відповідальність за якість підготовки фахівця. Викладач повинен бачити обидва інтереси (ситуативний теперішній інтерес і майбутній інтерес

розвитку) та показати їх студентів: «Я розумію, що Ви не бачилися цілу добу і Вам хочеться поговорити, але треба працювати» або «Я розумію, що Вам важко поєднувати навчання і працю, але Ви не змогли розібратися в складному матеріалі (ситуативний інтерес) та не будете знати, як проводити виховну роботу чи подавати учням цей матеріал», або «Треба знаходити час на самоосвіту – це Ваше майбутнє» (майбутній інтерес розвитку). Викладач дає студентів право вибору прийняти рішення, але відповідальність за майбутнє повинен взяти студент на себе.

- Причиною бар'єру може бути спотворене сприймання викладача (або студента): «Ви завжди спізнюєтеся», «Як завжди Ви не готові», «Занадто багато помилок робите»тощо.

- Негативна форма заспокоєння: «Не ображайтеся, але я повинна Вас попередити...»

- Пряме рольове протиставлення: «Ви ще не викладач, тому слухайте, що кажу я...»

- Розбіжність в оцінках і в їх критеріях (викладач: «Ставлю «незадовільно», студент: «Я ж усе прочитав, я готувався...»

- Авторитарні форми звернення та прийоми спілкування: накази, докори, команди, критика, звинувачення тощо.

- Розбіжність між сформованим уявленням студента про себе як суб'єкта професійної ролі («Я – майбутній вчитель») і невиправданим сподіванням на відповідну зміну ставлення до себе викладачів.

Об'єктивні та суб'єктивні передумови виникнення непорозуміння перебувають у динамічній взаємодії. Вони створюють бар'єри взаєморозуміння, які зі свого боку породжують труднощі в педагогічному спілкуванні. Як запобігти цим бар'єрам? По-перше, навіть відчуття викладачем своєї правоти повинно супроводжуватися гідною поведінкою, а це залежить від загальної і педагогічної культури та педагогічної етики викладача, від його коректності, а то й винахідливості. Наприклад, студент не підготувався до контрольної роботи й демонстративно поклав викладачу на

стіл чистий аркуш паперу. Реакція викладача: «Ви зробили дві помилки: не вказали дату й немає Вашого підпису. А ще я пропоную переробити все та здати звіт про самостійну роботу на наступному занятті». Як результат – студент роботу виконав. По-друге, причиною бар'єру може бути зухвала поведінка самого студента. Це викликає спалах негативних емоцій у викладача. Але емоції виконують лише сигнальну функцію, а не регулювальну (пригадайте: «Я про це подумаю завтра»). Негативна оцінка викладачем особистості студента при цьому не має стимулюючого впливу. Студент у цей момент також може бути в стані афекту. Можливо, краще застосувати «Я-повідомлення»? Якщо придушувати конфліктну ситуацію силою свого авторитету (соціальною роллю), вона може набути внутрішньо особистісного характеру, перенестися у внутрішній план. Професійна позиція викладача зобов'язує його брати відповідальність за вирішення проблемної ситуації на себе, довести її вирішення до логічного завершення. Проте в жодному разі не доводити її до зіткнення і руйнування педагогічної взаємодії, до конфлікту. Проблеми взаємодії не повинні негативно впливати на педагогічний процес. У ситуації педагогічної взаємодії викладача зі студентом виникають взаємні оцінні ставлення (В. В. Власенко). За змістом вони можуть збігатися (взаємна прихильність або неприязнь), однак за характером вияву не завжди є однаковими. Якщо ставлення викладача до студента здебільшого є відкритим і конкретно вербально вираженим (оцінка успішності, характеристика особистості, моральне судження щодо вчинку студента тощо), то ставлення студента до викладача переважно є прихованим, тобто зовнішньо вербально не вираженим. Навіть слово-подяка або привітання викладача зі святом не завжди є щирою оцінкою, а наслідок дії механізму «соціального очікування»: намагання говорити те, що, як нам видається, інші хочуть від нас почути. Щоб переконатися в цьому, достатньо порівняти ці відкриті оцінки з оцінками окремих викладачів, які даються їм студентами в колі своїх друзів. Такі «подвійні» оцінні стандарти найчастіше застосовуються щодо викладачів із авторитарним стилем педагогічної

взаємодії. На основі досвіду з візуальної психодіагностики та результатів спостереження розглянемо емпіричні індикатори, що можуть опосередковано засвідчувати характер оцінного ставлення студента до викладача.

Протиріччя є підґрунтям конфліктних ситуацій. Конфліктна ситуація – виникнення і загострення протиріч між членами групи. Усвідомлення конфліктної ситуації, яке виникає через певний час, активізує її учасників на прийняття необхідних заходів. Коли не вдається врегулювати гострі суперечності, виникає конфлікт. За своєю природою педагогічні конфліктні ситуації мають суттєві особливості:

- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за соціальним статусом (викладач – студент), що визначає також різну поведінку;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за життєвим досвідом і віком, у них різна ступінь відповідальності;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за освіченістю, у них різне розуміння явищ і їх причин;
- суб'єкти конфліктних ситуацій нерівні за здібностями стосовно вирішення життєвих і професійних проблем.

Види конфліктних педагогічних ситуацій (за М. М. Рибаківим):

- конфліктні ситуації діяльності – виникають стосовно якості виконання (або невиконання) студентом навчальних завдань, якості успішності;
- конфліктні ситуації поведінки (вчинків) – виникають стосовно порушення студентом правил поведінки у вищій школі, найчастіше під час занять, а також у гуртожитку та ін.;
- конфліктні ситуації стосунків – виникають у сфері емоційно-особистісних взаємин студентів і викладачів, у сфері їх спілкування в процесі педагогічної діяльності.

Ці конфліктні ситуації вирішуються засобами, які вимагають від педагога педагогічної спостережливості, педагогічної компетентності, тактовності тощо. Проте є випадки, коли жоден засіб не регулює протиріччя, коли конфліктна ситуація загострюється – виникає конфлікт.

## 2. Особливості педагогічного конфлікту

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) – зіткнення інтересів осіб і груп, їхній ідей, протилежних поглядів, потреб, оцінок, рівня прагнень, домагань тощо. В основі конфлікту можуть лежати реальні або ілюзорні, усвідомлені й неусвідомлені протиріччя, спроба вирішення яких відбувається на фоні гострих емоційних станів. Це найчастіше буває тоді, коли протиріччя загострюються, емоції кожного захоплюють розум і спотворюється сприймання і розуміння того, що відбувається. Конфлікт уже не регулюється, а вирішується. Поведінка кожного учасника конфлікту характеризується напругою, потрібна концентрація внутрішніх сил і духовних ресурсів. І чим складніший конфлікт, тим більше душевних сил він потребує. Рівень напруги конфлікту визначає і спосіб його вирішення. За характером є такі конфлікти:

- міжособистісні;
- міжгрупові;
- між індивідом і групою;
- внутрішньоособистісні.

За змістом конфлікти бувають:

- ідеологічні;
- професійні;
- психологічні;
- амбіційні;
- етичні;
- побутові.

Ознаки педагогічного конфлікту:

- контакти зводяться до мінімуму;
- кожен відстоює свої цінності, які не збігаються в суб'єктів конфлікту;
- виникає психологічний антагонізм між викладачем і студентом;
- кожен намагається «брати верх», перемогти, не враховуючи інтереси іншого;

- об'єктивні причини конфлікту переносяться на особу, з якою конфліктують, тобто набувають суб'єктивного характеру.

Конфлікти дидактичної взаємодії мають місце тоді, коли, по-перше, оцінка викладача виступає знаряддям покарання студента; по-друге, коли за однакові помилки, наприклад, у контрольній роботі, викладач виставляє різні оцінки. Є конфлікти, спричинені хибною тактикою педагогічної взаємодії:

- неоднакове ставлення викладача до студентів;
- порушення педагогічної етики та грубощі;
- приниження гідності;
- підкреслювання своєї правоти;
- погроза студентам перед екзаменами та заліками;
- категоричність у судженнях;
- відсутність індивідуального підходу, незнання індивідуальних особливостей і, як наслідок, негативний психічний стан студентів, боязкість, тривожність, напруга, втомленість тощо.

Як ставитися до конфлікту? Довгий час ставлення було негативним, але без конфлікту немає розвитку. Конфлікт примушує людину працювати, шукати шляхи його вирішення. Особистість зростає в боротьбі сама з собою. Конфлікт – це зіткнення особистісних смислів. Проте конфлікт – це страховка проти застою, передумова переборення консервативних поглядів і догматичних думок. Боротьба зі злом формує сильну особистість. Конфлікт буває корисним тоді, коли він допомагає вийти його учасникам на новий етап особистісного розвитку, на новий рівень розвитку міжособистісних стосунків. В. О. Сухомлинський так пише про конфлікти в школі: «Конфлікт між педагогом і дитиною, між учителем і батьками, педагогом і колективом – велике лихо школи. Найчастіше конфлікт виникає тоді, коли вчитель думає про дитину несправедливо. Думайте про дитину справедливо – і конфліктів не буде. Уміння уникати конфлікту – одна зі складових педагогічної мудрості вчителя. Застерігаючи від конфлікту, педагог не лише зберігає, але й створює виховну силу колективу».

### **3. Умови запобігання та шляхи вирішення педагогічного конфлікту у взаєминах викладачів і студентів**

Для того, щоб попередити конфлікт потрібно запобігати помилкам викладачів у стилі керівництва студентами:

- невміння правильно сформулювати мету управління;
- невміння враховувати вікові та індивідуальні особливості студентів;
- недостатній кругозір викладача;
- нетактовність, а іноді навіть грубощі в стосунках зі студентами;
- невміння стимулювати поведінку і діяльність студента як покаранням, так і заохоченням;
- неправильне реагування на критику;
- викладач намагається не помічати конфлікту, не контролює вирішення питання;
- пристосовується до вимог конфлікуючих, не бажає псувати стосунки.

Однак умовляння, потурання викликають у студентів насмішки, такого викладача перестають поважати.

Розглянемо два найтипівіші способи ставлення викладача до конфлікту зі студентами:

- Активне ставлення до конфлікту. Викладач визнає конфліктну ситуацію та діє відповідно до власних моральних принципів і переконань, але ігнорує індивідуальними особливостями конфлікуючих. Через це серед студентів росте негативне ставлення до викладача.
- Творче ставлення до конфлікту. Викладач поводить себе відповідно до ситуації, шукає вихід із неї. Одночасно ретельно аналізує ситуацію, прислухається до критики, розуміє її причини, виявляє об'єктивні чинники конфлікту, навіть звертається до арбітра.

Під час вирішення конфлікту треба навчитися поважати, возвеличувати, розуміти, приймати, вислуховувати Іншого, враховуючи його думку, вміти з ним взаємодіяти. Прийняти позицію іншого – це не означає повністю з нею



погодитися. Прийняти – це побачити думку іншого, яка відрізняється від нашої, визнати, що інший має право на власну точку зору, на свою позицію, і ввібрати його позицію у свій внутрішній світ. Конфліктна ситуація не завжди переходить у конфлікт. Для цього потрібен ініціатор конфлікту. До конфліктних особистостей належать люди з неадекватною самооцінкою (завищеною і заниженою). Конфліктна людина вперта, запальна. Викладач повинен учити членів студентського колективу не конфліктувати через дрібниці. Викладачу треба пам'ятати також про особливості юнацького віку. Юнацький вік характеризується підвищеною емоційністю, пристрасністю, моральною уразливістю, образливістю. До цього треба додати малий життєвий досвід (у вирішенні виробничих конфліктів). У студентів виникає образа, підвищується тривожність, негативний психічний стан викликає спалах негативних емоцій, порушується самоконтроль за поведінкою. Іноді конфліктна поведінка може бути наслідком незадоволення собою, потреби в самоствердженні, а іноді думок про свою винятковість. В інших, навпаки, конфліктність є наслідком почуття неповноцінності, потреби в самоствердженні будь-яким засобом, яка задовольняється утвердженням своєї думки (хоча вона й помилкова, навіть коли це усвідомлюється).

Форми конфліктної поведінки студента:

- порушення трудової дисципліни;
- грубощі, зухвала поведінка;
- незгода і критика будь-яких пропозицій викладача;
- ігнорування педагогічних вимог, ухиляння від виконання завдань.

Як наслідок, у студентів на 70% знижується розумова працездатність. Більшість перестає працювати, виконувати навчальні завдання. Завдання викладача полягає в тому, щоб побачити конфлікт у момент його зародження, не дати йому дійти до зіткнення між його суб'єктами, творчо використовувати різноманітні педагогічні технології вирішення конфлікту. Стадії розвитку конфлікту:

- суперечність у поглядах, думках і оцінках;

- незадоволення;
- протидія («не буду!»);
- протиборство – всі сили спрямовані на іншу людину, розриваються теперішні зв'язки, виникає образа, зневага тощо;
- виникає інцидент – зіткнення неприємного характеру (викладач іде до декана, скарга, відмова від спілкування тощо).

Для вирішення конфлікту є два основні шляхи: 1) через зміну об'єктивної ситуації (переглянути обсяг навчального навантаження, змінити розклад занять тощо); 2) через зміну власної суб'єктивної позиції чи позиції студентів щодо ситуації конфлікту. Проте важливо шукати шляхи задоволення інтересів обох сторін. Якщо конфлікт вирішується психологічно виправдано, він мобілізує розум, волю, зближує інтереси. Способи подолання причин конфлікту:

- ідеологічні – знімаються консенсусом (згодою);
- амбіційні – підкреслити значущість особистості іншої людини;
- етичні – керуватися нормами етикету, правилами внутрішнього розпорядку.

За К. Томасом є 5 стратегій поведінки в конфліктних ситуація, які в стилях поведінки викладача проявляються так: Стиль конкуренції (протиборство і тиск) – цей стиль використовує активна, вольова, самостійна, раціональна людина, яка звикла вирішувати проблеми власним шляхом. Проте такий викладач до того ж виходить, насамперед, із власних інтересів. Цей стиль можна використовувати за таких умов:

- коли результати вирішення проблеми дуже важливі, а інші варіанти не дадуть позитивного результату, у чому викладач упевнений, через це вирішує проблему власним шляхом;
- коли рішення треба приймати досить швидко, а студенти довіряють викладачу.

Стиль співдружності, співтворчості (співробітництво). До цього стилю найчастіше вдається викладач ініціативний. Він відстоює свої інтереси, а

його активність спрямована на пошук шляхів одержання результатів, які важливі для обох сторін. Це найбільш ефективна стратегія поведінки учасників вирішення проблеми. Проблема вирішується разом, узгоджено. Стиль компромісу – цей стиль ефективний у ситуаціях, коли обидві сторони мають однакові інтереси стосовно вирішення проблеми або інші підходи не будуть ефективними. Він є ефективним також, коли сторони зацікавлені в збереженні дружніх стосунків і кожна сторона орієнтується на певні поступки одна одній. Стиль ухилення (уникання) – застосовують викладачі пасивні, хоча й досить раціональні. Проте вони не хочуть створювати в стосунках зі студентами напруженості і свідомо ухиляються від вирішення проблеми. Вони просто дають можливість це зробити самим студентам, одразу погоджуючись із пропозицією (думкою) студентів. Викладач здатний поступатися власними інтересами, коли має потребу у визнанні, у співпраці зі студентами. Коли можна застосовувати такий стиль? Якщо є протиріччя за таких умов:

- коли проблема не дуже важлива для обох сторін;
- коли викладач не володіє достатньою інформацією для вирішення проблеми;
- коли потрібен викладачу час, щоб одержати необхідну допоміжну інформацію;
- якщо викладач упевнений, що студенти мають більше шансів, щоб вирішити проблему правильно.

Стиль пристосування (відступ, поступка) – цей стиль найчастіше використовує викладач конформного типу. Педагог одразу відмовляється від своєї думки й ніколи її не відстоює. Коли доцільно звертатися до такого стилю? Якщо є проблеми за таких умов:

- коли стосунки зі студентами важливіші, ніж вирішення проблеми;
- коли пропозицію викладача ніхто не підтримує, хоча вона ефективніша;

- коли проблема важливіша для студентів, а не для викладача, то студенти можуть здобути цінний життєвий досвід («На помилках навчаються»).

Таким чином, під час вирішення проблемної ситуації викладач повинен швидко зорієнтуватися: що це за проблема, наскільки вона важлива, який прийом застосувати для знаходження оптимального засобу її вирішення та одержати консенсус (згоду). Ефективною може бути, зокрема, така педагогічна тактика викладача: спочатку підняти студента до рівня рівного, потім вказати йому можливий шлях вирішення проблеми, ініціювати його активність, наділивши студента роллю суб'єкта ситуації і визнати його достойний вихід із протиріччя, а самому залишатися одночасно в тіні. Проблеми виникають і в студентському колективі, а для їх вирішення нерідко запрошуються куратори. Завдання полягає в тому, щоб під час розв'язання проблеми виходити з колективних інтересів, а не вузько-прагматичних лише однієї людини. Звичайно, під час обговорення проблеми іноді треба обмірковувати різні погляди, різну інформацію. Проте важливо, щоб куратор мав свою думку й власну оцінку. Це важливо також для студентів, особливо якщо викладач авторитетний. Сумісне обговорення проблеми (на паритетних началах) дає можливість студентові реалізувати своє «Я», набути самостійність, самоствердитися.

Що треба робити при виникненні конфліктної ситуації?

- Зберігати самовладання, витримку.
- Дати можливість партнеру висловити претензії («випустити пару»).
- Не «підливати олії у вогонь», не вступати в суперечку, не переходити на оцінку суб'єкта як особистості, не загрузнути в критиці.
- Висловити прохання партнеру, сформулювати зміст претензії і кінцевий результат, якого він прагне.
- Чітко та об'єктивно висловлювати свою позицію щодо очікувань партнера.
- Намагатися дотримуватися рівності, обмірковуючи проблеми.

- Якщо помилилися, визнати помилку, але спокійно, без самоприниження та з гідністю.

- Прийняти пропозицію і домовитися про майбутнє.

- Намагатися підтримувати баланс ділових стосунків у конструктивних межах.

Найбільш ефективною формою спілкування в конфліктній ситуації є діалог викладача і студента (особливості діалогічного спілкування ми розглядали в попередній лекції). Чого не треба робити при виникненні конфліктної ситуації?

- Не можна ставитися до партнера дуже критично або вороже.

- Не приписувати йому негативних рис або поганих намірів.

- Не демонструвати свою перевагу і зверхність.

- Не обвинувачувати.

- Не обрушувати на нього лавину претензій.

- Не дозволяти собі бачити ситуацію лише зі свого боку.

- Не ставити ультиматум: «Якщо Ви не зробите це, то...»

Якщо конфліктна ситуація своєчасно не вирішується, вона переростає в конфлікт. Поведінка викладача в ситуації педагогічного конфлікту зі студентами повинна бути вже іншою. Що треба пам'ятати викладачу при виникненні педагогічного конфлікту зі студентами?

- За вирішення конфлікту відповідає викладач.

- Якщо викладач йде на розширення конфліктної ситуації, то здебільшого ініціатором виникнення конфлікту був сам викладач.

- У конфлікті завжди є об'єкт інтересу двох суб'єктів. Зіткнення розгортається навколо цього об'єкта: S1 – O – S2. Об'єкт може бути адміністративний, психологічний, етичний, ідеологічний (різне ставлення до цінностей) або амбіційний (через статус).

- Із конфліктами викладачу належить справлятися самостійно (не скаржитися!).

- Коли інформація про конфлікт передається іншому, можливі спотворення, суб'єктивні оцінки, помилки. Все це поглиблює напруженість конфліктної ситуації.

- Треба пам'ятати, що поведінка викладача під час конфлікту – це модель поведінки майбутнього вчителя у вирішенні конфліктів з учнями.

- Під час обговорення конфлікту на групових зборах крім визнання своєї помилки й того погляду, який справедливий, на перше місце поставити інтереси студента (-ів).

- Володіє конфліктом той, хто володіє аргументацією.

Засоби вирішення конфліктів:

- Картографія конфлікту: визначення проблеми, його учасників і хто чого побоюється, які потреби відстоюються. Кожен висловлює свою точку зору, вислуховує інших, виникає можливість сформулювати новий варіант вирішення проблеми, який задовольняє всіх.

- Вироблення альтернативних варіантів виходу з конфлікту, які аналізуються. Обирається той, який справедливий для всіх, який достатній для задоволення потреб кожного.

- Переговори проходять поетапно:

- а) підготовчий – збір фактів, їх аналіз; б) процес переговорів; в) їх завершення, прийняття згоди.

- Посередництво – запрошується третя особа, яка в конфлікті не бере участі та є об'єктивною.

Функції посередника: - вирішувати проблему без звинувачень, виправдувань, порушення етики та привести конфліктуючі сторони до згоди; - вислуховувати учасників конфлікту; кожна сторона повинна повторити те, що було вже сказано, і висловити своє ставлення до конфлікту; - вирішення конфлікту, а для цього треба вислухати, які умови пропонує кожна сторона для досягнення згоди та обрати найкращу. Посередник допомагає обом сторонам досягти того, чого вони бажають. Це прямі методи вирішення конфліктів. Профілактикою виникнення конфліктів є розвиток рефлексивної

поведінки, емпатії, навчання вмінню співробітничати з іншими, переборення власної впертості тощо. Якщо причиною конфлікту є негативне (часто несправедливе) ставлення студента до викладача, чи можна змінити його на краще? Які існують засоби корекції взаємних оцінних ставлень у системі «студент – викладач»? Оцінка, «виставлена» викладачеві, звичайно, не завжди об'єктивно відбиває реальний рівень його професійної обізнаності, педагогічної майстерності або людських якостей. Однак реалії педагогічної взаємодії такі, що саме ця оцінка може визначати систему ставлень і ефективність педагогічного впливу загалом. Викладачеві тут не зайве дотримуватися відомого: перш ніж планувати систему педагогічної взаємодії, треба викликати в студента позитивне (прихильне) ставлення до себе, сподобатися йому. Між вихователем і вихованцем має виникнути атракція, тобто привабливість, потяг один до одного, що супроводжується позитивними емоціями. Ефективність педагогічної взаємодії забезпечується передусім авторитетністю викладача – високим ступенем значущості (референтності) для студентів його педагогічних проявів. У соціальній психології для позначення групи, з якою людина вважає себе пов'язаною щонайтісніше й авторитет якої вважає для себе обов'язковим, вживається поняття «референтна група» – саме сюди входять найбільш авторитетні педагоги (чинники, які визначають авторитетність викладача, розглядаються в наступній темі). Тут лише зазначимо, що невисокий рівень професіоналізму педагога, зокрема необ'єктивність оцінювання студентської роботи, не є визначальним чинником негативного ставлення студентів до нього. Причини часто містяться в емоційно-афективній сфері викладача. Можна порадити прості правила Д. Карнегі, які також у педагогічній практиці допоможуть викликати симпатію і повагу студентів. Ось вони: 1. Виявляйте щире зацікавлення ними. 2. Посміхайтесь! 3. Не забувайте, що для людини її ім'я звучить найсолідше й гордо будь-якою мовою. 4. Будьте уважними слухачами. Спонукайте інших говорити про них самих. 5. Допмагайте людям реалізувати їхнє прагнення до усвідомлення власної значущості й

робіть це щиро. До цього можна додати: зберігайте впевненість у собі за будь-якої ситуації; будьте завжди чесними й щирими в спілкуванні зі студентами; любіть і поважайте своїх вихованців; «Нам подобаються всі, кому ми подобаємося» (Д. Майерс); розширюйте соціальні контакти зі студентами, цікавтеся їхнім життям; не приховуйте свого почуття гумору; не забувайте про зовнішній вигляд, намагайтеся бути завжди охайним. Конфлікт, який не має вирішення, дуже рідкісне явище, хоча люди часто саме так його оцінюють, щоб виправдати свою некомпетентність. Такі конфлікти породжуються ситуаціями психологічного (або соціального) характеру – слабкість, лінощі та ін. Треба здійснити великі зусилля, щоб піднятися і над собою, і над обставинами. Якими професійними якостями та вміннями повинен володіти педагог для успішного вирішення конфлікту? Серед них найважливішими є такі:

- передбачати наслідки свого педагогічного впливу;
- бачити проблему, протиріччя;
- соціально-психологічна проникливість, уміння правильно оцінити конфліктну ситуацію («надситуативне бачення ситуації»), сформулювати неупереджене уявлення про сторони конфлікту;
- визнавати автономію особистості студента;
- сприймати іншого як носія свого внутрішнього індивідуального світу;
- апелювати до свідомості студента;
- генерувати ідеї у відповідь на конкретні пропозиції студента, з повагою приймати будь-яку його думку;
- розвивати самостійність у судженнях студента та здатність самостійно шукати вихід зі становища;
- враховувати емоційний стан студентів, співпереживати йому в момент конфлікту;
- зберігати почуття власної гідності;
- надавати педагогічним вимогам культуровідповідну форму (прохання, ділове розпорядження), порада («Можна Вам порадити...»); рекомендація



(«Можна Вам запропонувати...»); побажання («Мені б хотілося...»); запрошення до дії чи до обговорення проблем.

Педагогічна вимога повинна включати можливість потенційного вибору в широких межах її виконання («Ви могли б здати самостійну роботу не сьогодні (завтра), а наступного тижня, коли виконаєте»). Проте бувають і випадки, коли в суперечці стикаються сутності, життєві смисли, виробничі інтереси, які багато чого значать для обох сторін: від вирішення таких суперечностей залежить і подальша діяльність, і плани на майбутнє. Тоді поведінка кожної сторони стає напруженою, від кожного вимагаються душевні зусилля тощо. Іноді навіть порушуються межі тактовності. Покращення трудової дисципліни не можна досягнути лише адміністративними методами. При демократизації освіти вимоги до студентів посилюються, але засоби впливу на них змінюються: застосовуються не авторитарні методи, а логіка переконання, аргументації, власний приклад. Саме тому підвищуються вимоги до інтелекту викладача, його ерудиції, психолого-педагогічної підготовки, у тому числі і вміння вирішувати конфлікти.

#### **4. Навчання майбутніх педагогів вирішенню педагогічних конфліктів**

Як готувати студентів до вирішення педагогічних конфліктів?

- Орієнтувати на інтереси оточуючих людей: бачити навколо себе осіб, слухати (і чути!) їх, розуміти, приймати такими, якими вони є.
- Цінувати себе за ставлення до людей. У центрі уваги має бути ставлення до іншої людини (дитини): увага до неї, повага, доброзичливість, емпатія.
- Тренінгові заняття з формування асертивності (гнучкості), переборення пасивності або агресивності, проведення ділових ігор. (Є тест на асертивність і шкала асертивності А. Солтера).
- Відкриті консультування студентів із вирішення конфліктних ситуацій.

Надзвичайно важливо розвивати в студентів соціально-перцептивні уміння для неупередженого сприйняття конфліктної ситуації та об'єктивної оцінки опонента. До того ж потрібно враховувати деякі відомі закономірності соціальної перцепції. Оцінюючи діяльність педагога, студенти можуть припускатися «фундаментальної помилки атрибуції» (Д. Майєрс): недооцінювати ситуаційні (наприклад, неготовність студентів до заняття, організаційна неузгодженість у навчальному процесі, хворобливий стан тощо) і переоцінювати диспозиційні (стійкі риси, мотиви, установки) впливи на його педагогічні дії. Запобігає цьому застосування інтерактивних методик (В. В. Власенко, 1995). Окрім того, аналізуючи результати взаємної перцепції, треба зважати на виявлені під час взаємин ефекти такого характеру: первинності – оцінне ставлення до нового викладача найчастіше визначається первинною інформацією про нього, особливо тією, що надходить каналом «студентського перцептивного досвіду»: якщо оцінка попередників позитивна, то ставлення до нього нових студентів також буде радше позитивним, і навпаки; новизни – під час оцінювання викладача, з яким студенти мають тривалу взаємодію, значущою є остання, найсвіжіша інформація про нього; ореолу – в умовах дефіциту інформації про викладача загальне оцінне враження про нього (симпатія чи антипатія) поширюється на сприйняття й оцінювання його професійно-рольових якостей. Ось чому при першому несприятливому враженні про викладача навіть подальші ефективні його педагогічні дії недооцінюватимуться; стереотипізації – поширення серед студентів певних оцінних стереотипів щодо викладачів за їхньою приналежністю до групи, наприклад, «фізиків» або «ліриків», «молодих» або «досвідчених», чоловічої або жіночої статі тощо; краю – увага студентів більше фіксується на тих викладачах, прізвища яких розміщені на початку й наприкінці списку оцінюваних. Тому, за очевидної зручності такого списку під час опрацювання результатів опитування, доцільно прізвища викладачів зазначати в довільному порядку. Для набуття студентами досвіду неконфліктної педагогічної взаємодії ефективним є запровадження

нетрадиційних форм організації навчання й активних методів роботи студентів, серед яких:

- Інтегровані заняття, які сприяють активізації оптимальних взаємин студентів із викладачем (особливо, коли заняття проводять два викладачі) і студентів між собою. Як наслідок, студенти активно обмінюються інформацією, реалізують і засвоюють певні педагогічно-рольові функції. В умовах безпосереднього соціального порівняння викладачі свідомо дотримуються педагогічно доцільних професійно-рольових програм поведінки.

- Заняття-гра, яке створює сприятливу емоційну атмосферу без надмірного психологічного напруження і хвилювання, сприяє ідентифікації студента з новою соціально-професійною роллю (зокрема, «педагог»), знімає бар'єр «соціального статусу» в спілкуванні студента з викладачем тощо.

- Заняття-діалог, під час якого найповніше забезпечується комунікативна взаємодія студентів між собою та з викладачем, здійснюється взаємообмін соціально-рольовими функціями. Така робота не тільки розвиває комунікативні вміння майбутнього викладача, а завдяки дії механізму «соціальної фасилітації» (посиленню домінуючих реакцій у присутності інших) покращує виконання завдання, яке полягає в тому, щоб логічно переконати свого опонента. Це сприяє підвищенню самооцінки студентів, вселяє впевненість у собі.

- Учасники діалогу можуть мінятися ролями (у тому числі й викладач зі студентом). Це дозволяє зіставити результати обговорення проблеми, активізувати для обговорення якомога більше студентів, кожному проявити себе ініціатором у діалозі, показати вміння висловлювати свою думку публічно. Присутні є одночасно і слухачами, і експертами, і потенційними учасниками самого діалогу.

- Колективні форми роботи, зокрема співробітництво студентів у парі змінного складу тощо.

Висновок. Результати дослідження показують, що причинами педагогічних конфліктів найчастіше є помилковий стиль керівництва студентами з боку викладачів. Потрібно пам'ятати, що діловий конфлікт зникає одразу, як тільки вирішується проблема. Міжособовий конфлікт буває дуже затяжним, тривалим і часто має деструктивний характер.

## Тема № 9

### Психологія особистості та діяльності викладача вищої школи

#### План

1. Педагогічний професіоналізм діяльності викладача.
2. Педагогічна творчість та її особливості.
3. Професіоналізм особистості викладача.
4. Типологія викладачів.

#### **1. Педагогічний професіоналізм діяльності викладача**

Успішне розв'язання завдань підготовки фахівців із вищою освітою, які стоять перед вищою школою, значною мірою залежить від викладачів, їхнього науково-творчого потенціалу, рівня загальної та психологічної культури, педагогічної майстерності й професіоналізму. На викладача, згідно із Законом України «Про вищу освіту», покладаються складні й відповідальні *обов'язки*:

1. Постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність і наукову кваліфікацію (для науково-педагогічних працівників).
2. Забезпечувати високий науково-теоретичний і методичний рівень викладання дисциплін у всьому обсязі освітньої програми відповідної спеціальності.
3. Додержуватися норм педагогічної етики, моралі, поважати гідність осіб, які навчаються у вищих навчальних закладах, прищеплювати їм любов

до України, виховувати їх у душі українського патріотизму й поваги до Конституції України.

Поняття «педагог» містить зміст, який визначається ідеями гуманістичної психології і педагогіки. Педагогічна діяльність (як один із складників освіти) є відкритою системою, яка має культурну, соціальну та технологічну детермінацію.

Специфіка педагогічної діяльності полягає в тому, що основним знаряддям праці викладача є його власна персона - особистість, яка й визначає результативність практичної педагогічної роботи. Успішність розв'язання педагогічних завдань викладачем вищої школи зумовлюється специфікою його науково-педагогічної діяльності та залежить від реалізації ним таких її *змістовно-функціональних компонентів*:

- *пізнавальна функція (гностичний компонент)*: організування пізнавальної діяльності студентів і власного пізнання, розширення наукової ерудиції, обізнаності та глибини знань свого предмета, мотивація професійної самоосвіти;
- *проектувальна функція*: планування педагогічної діяльності, визначення її мети і завдань, проектування змісту навчально-професійної діяльності студентів; визначення найближчої і віддаленої перспективи особистісного розвитку й професійного становлення майбутніх фахівців;
- *організаторсько-практична функція*: реалізація задумів у педагогічному процесі (забезпечення викладу навчального матеріалу на лекції, виконання плану семінарського заняття, організування власної поведінки й навчально-професійної діяльності студентів, здійснення виховних впливів та ін.);
- *комунікативна функція*: налагодження педагогічної взаємодії у стосунках зі студентами, володіння необхідними для цього комунікативними вміннями, професійне спілкування з колегами й керівництвом вищого навчального закладу;

- *діагностична функція*: використання методів психолого-педагогічної діагностики, щоб вивчити особистість студента й особливості академічної групи, виявити рівень розвитку, психологічних змін суб'єктів педагогічного процесу;
- *естетичний компонент*: імідж викладача, його естетична та емоційна привабливість, самопрезентація (уміння себе подавати);
- *рефлексивний компонент*: самопізнання, самооцінка, самоконтроль науково-професійної діяльності, її саморегулювання.

Забезпечити всі ці функції (компоненти) педагогічної діяльності на рівні сучасних вимог можна, якщо викладач враховує досягнення психології та педагогіки вищої школи і забезпечує «входження» студентів у свій навчальний предмет, навчає їх методам самостійного здобування знань.

***Професіоналізм діяльності*** - висока професійна кваліфікація і компетентність, володіння ефективними професійними вміннями і навичками, алгоритмами і способами успішного розв'язання професійних завдань, поміж ними й творчих.

Професіоналізм діяльності викладача вищої школи передбачає оптимальне поєднання суто педагогічної діяльності з науково-дослідною та навчально-методичною роботою. Викладач - *учений* у галузі науки, яку викладає студентам. Він не тільки ґрунтовно володіє своїм навчальним предметом, а й самостійно проводить дослідження конкретної наукової проблеми, збагачує навчальний курс новими теоретичними висновками й науковими положеннями, бере участь у роботі наукових конференцій і семінарів, публікує наукові статті й монографії тощо.

*Культура професійного мислення* передбачає володіння професійною термінологією, засвоєння понятійного апарату науки, глибоку ерудицію, начитаність у галузі свого наукового предмета.

У педагогічному мисленні є чотири блоки: *1-ий блок*: конструктивність, практичність, конкретність і оперативність при вирішенні педагогічних завдань; *2-ий блок*: професійність понятійного апарату, логічність,

системність і аналітико-синтетичний характер викладання навчального матеріалу; *3-й блок*: дослідництво, гнучкість, швидкість, обґрунтованість, оригінальність, глибина й креативність мислительних операцій; *4-ий блок*: організованість, самокритичність і саморегулятивність у пізнавальній діяльності.

## **2. Педагогічна творчість та її особливості**

Піднесення світової університетської освіти у ХУІІІ-ХІХ століттях, у т.ч. і в Україні (Києво-Могилянська академія, Харківський і Київський університети та ін.) сформувало такий образ професора університету: багатство наукових знань, наявність власної школи викладання, педагогічна майстерність, вільнодумство, честолюбство вченого й толерантність.

У відповідності з новою філософією вищої освіти сучасний викладач не може бути лише транслятором науково-культурного й професійного досвіду (це успішніше можна зробити за допомогою новітніх інформаційних технологій) або носієм незаперечної істини, що має бути засвоєна студентами.

***Педагогічна майстерність*** - комплекс властивостей особистості, що забезпечує високий рівень самоорганізації професійно-педагогічної діяльності. Її елементами є гуманістична спрямованість, професійні знання, педагогічні здібності та педагогічна техніка (І.А. Зязюн).

*Критеріями педагогічної майстерності викладача є такі:*

- доцільність (за спрямованістю);
- продуктивність (за результатами - рівень знань, умінь і навичок студентів, ступінь їхньої вихованості);
- оптимальність (у виборі педагогічних засобів);
- творчість (за змістом професійної діяльності).

Висока ерудиція, володіння педагогічною технологією і методами навчання забезпечують успіх педагогічної діяльності, що і є педагогічною майстерністю. Все це молодий викладач може досягнути вже в перші роки

самостійної педагогічної праці, якщо забезпечуватиме не тільки викладання студентській аудиторії певного обсягу наукових знань, а й (що дуже важливо) взаємодію між цими знаннями та студентами.

Своє *педагогічне мистецтво* викладач виявляє в тому, як він організовує самостійну навчальну роботу студентів, у який спосіб контактує з ними й підбирає потрібний тон педагогічного спілкування в різних педагогічних ситуаціях рольового статусу суб'єкта.

*Мистецтво викладання* полягає в умінні будувати зі студентами діалог, і не тільки зовнішній, а й внутрішній (діалог навіть при слуханні лекції). Внутрішній діалог уміщує критичне сприймання інформації, розмірковування з її приводу, самовизначення як слухача.

Педагогічна діяльність стає справжнім *педагогічним мистецтвом* - *педагогічною творчістю*, для якої характерна зміна власних думок і новизна педагогічної позиції, що виникає під час проектування педагогічного процесу і структурування його змісту, і варіювання педагогічних задумів у процесі їхнього втілення у практику. Педагогічна творчість щодо *реалізації викладачем педагогічних планів* у студентській аудиторії має свої особливості:

- жорстко лімітована в часі (тривалість лекції або семінарського заняття);
- здійснюється систематично й безперервно;
- настанова тільки на позитивне вирішення педагогічної проблеми;
- підвищена відповідальність, адже результати педагогічної діяльності викладача пов'язані з особистісним зростанням майбутнього фахівця, його професійним становленням.

Педагогічна діяльність - це особлива творча діяльність, творення на людях (театр одного актора), а тому потрібна воля, уміння управляти своїми емоціями та здібність до саморегуляції. Прояв творчості має прямий зв'язок із *креативністю* в мисленні й почуттях. У мисленні - це сприйнятливність до нових ідей, чутливість до проблем, гнучкість і оригінальність думки в розробці нових завдань.



Педагогічна творчість - завжди *співтворчість* викладача зі студентською аудиторією. Її інструментом є інша людина, а результатом - надбання студентами розуму, почуттів і волі. Це також наближення майбутнього фахівця до *самостійної творчості* та відповідальності, хоча результати виявляються через якийсь час (наприклад, у роботі колишнього студента вже як вчителя).

Розглянуті якості мислення викладача забезпечують успішність його педагогічної діяльності, сприяють виробленню відповідних педагогічних стратегій, здійсненню тактичних прийомів впливу і визначаються як педагогічні здібності. *Педагогічні здібності* - комплекс якостей особистості, які відповідають вимогам педагогічної діяльності та забезпечують легке оволодіння цією діяльністю і досягнення у ній високих результатів.

Умовно всі педагогічні здібності можна поділити на три групи: особистіші (є якостями, властивостями особистості), дидактичні (пов'язані з передачею інформації іншим), організаційно-комунікативні (пов'язані з організаторською функцією і спілкуванням).

Розглянемо ці *педагогічні здібності* стосовно викладача вищої школи (за Н.В. Кузьміною).

#### *Особистісні здібності:*

1. *Прихильність до студентів* - це основа у структурі педагогічних здібностей. Йдеться про любов до студентів, прихильне ставлення до них, бажання спілкуватися та працювати з ними. Студенти вельми спостережливі і тонко це відчувають.

2. *Витримка та самоконтроль*. Для викладача важливо у будь-якій непередбаченій ситуації володіти собою, управляти власними емоціями, не втрачати контролю над своєю поведінкою. Велике значення має здібність швидко орієнтуватися, вирішувати, як потрібно поводитися в конкретних умовах.

3. Важливою здібністю викладача є *здібність постійно перебувати на занятті в оптимальному* для студентів психічному стані. Щоб не

трапилося, викладач завжди повинен заходити до аудиторії оптимістично налаштованим, у хорошому настрої, стримуючи негативні емоції.

## *II. Дидактичні здібності:*

1. *Здібність пояснювати* - це здібність зрозуміло доносити власну думку до іншого. Такий викладач робить зміст навчального процесу доступним, дохідливо пояснює теоретичний матеріал або дає уявлення про суть наукової проблеми, викликає інтерес до навчального предмета й науки, стимулює студентів до активного самостійного мислення, виявляє методичну винахідливість.

2. *Експресивно-мовні здібності* - це здібність дохідливо, чітко та правильно висловлювати власні думки та виявляти почуття за допомогою грамотної літературної мови, емоційно забарвленого та мімічно виразного мовлення.

3. *Академічні здібності* у певній галузі науки і відповідного навчального предмета. Це наукова ерудиція та фахова компетентність викладача, який аналізує результати досліджень інших учених, вивчає педагогічний досвід своїх колег, запозичує все цінне, але ніколи сліпо не копіює їхню роботу, сам активно займається наукою, розроблює навчально-методичні комплекси вивчення дисципліни.

## *III. Організаційно-комунікативні здібності:*

1. *Організаційні здібності*, які виявляються, по-перше, у здібності викладача організувати навчально-пізнавальну діяльність студентів, роботу академічної групи, згуртування студентського колективу, надання йому достатньої ініціативності й самостійності. По-друге, у здібності викладача організувати свою науково-педагогічну діяльність, що передбачає усвідомлення мети і чіткість завдань, послідовність їхнього виконання, уміння правильно планувати свою роботу і здійснювати самоконтроль.

2. *Комунікативна здібність* - це здібність викладача вибирати правильний стиль педагогічного спілкування і модель взаємин зі студентами (групою або окремим студентом), враховуючи їхні вікові та індивідуальні

психологічні особливості.

3. *Соціально-перцептивні здібності* - це педагогічна спостережливість, здібність проникати у внутрішній світ студента. Соціально-перцептивна проникливість пов'язана з тонким розумінням особистості студента та його тимчасовим психічним станом.

4. *Сугестивна здібність* - це здібність ставити педагогічні вимоги і домагатися їхнього виконання шляхом вольового емоційно-інформаційного впливу на студентів.

5. *Педагогічний такт* - виявляється у здібності викладача знаходити найдоцільніші міри впливу на студентів, зважаючи на їхні вікові та індивідуальні психологічні особливості, та залежно від конкретної педагогічної ситуації.

6. Для успішного здійснення викладачем педагогічної діяльності важливе значення мають також його *предметні професійні здібності*, музичні, художні, математичні тощо (відповідно до предмета викладання).

Однією з обов'язкових передумов ефективності професійно-педагогічної діяльності викладача є високий рівень його психологічної компетентності, якого він може досягнути у процесі засвоєння певного обсягу психологічних знань і оволодіння технологією педагогічного управління, зокрема удосконалюючи психолого-педагогічні впливи навчально-виховного змісту.

***Психологічна компетентність*** - це біль-менш стала підструктура професійно-педагогічної свідомості й самосвідомості особистості педагога, яка складається із взаємопов'язаного комплексу психологічних новоутворень, єдність функціонування якого забезпечує оптимальне (успішне) здійснення викладачем професійно-педагогічної діяльності.

Педагогічна діяльність, як і будь-яка інша, характеризується певним індивідуальним стилем. *Індивідуальний стиль діяльності* (за Є.А. Клімовим) - це зумовлена типологічними особливостями людини стійка система засобів

і прийомів, що формується в людини, яка прагне до найкращого здійснення своєї діяльності.

Є такі критерії і показники оцінки *індивідуального стилю педагогічної діяльності* (за Л.М. Макаровою):

1) *Ціннісна орієнтація на професійно-педагогічну діяльність:*

- професійно-орієнтоване мислення;
- професійне самовизначення і максимальна самореалізація у педагогічній діяльності, що виявляється у високому рівні задоволеності нею.

2) *Ступінь розвитку професійних якостей і здібностей:*

- самостійність;
- готовність до особистісної взаємодії в системі «викладач-студент»;
- високий рівень громадянської зрілості.

3) *Творча активність:*

- вільна імпровізація в діях, евристичний підхід до вирішення професійних завдань;
- надситуативна активність у всіх видах педагогічної діяльності.

4) *Здібність до професійного саморозвитку:*

- професійне самопізнання;
- самоорганізування у професійній діяльності;
- професійна самоосвіта;

5) *Рефлексивна саморегуляція:*

- здатність адекватно діагностувати і аналізувати діяльність;
- здібність критично оцінювати, прогнозувати результати.

Для успішного розвитку індивідуального стилю педагогічної діяльності викладачеві необхідно аналізувати конкретні педагогічні ситуації, проявляти готовність до професійного зростання, формувати здібність до самовдосконалення (знати, як це робити), максимально забезпечувати суб'єктну позицію педагога.

### 3. Професіоналізм особистості викладача

*Професіоналізм викладача як особистості* - це якісна характеристика його як суб'єкта педагогічної праці, яка відображає високий рівень розвитку професійно-важливих і особистісно-ділових якостей, які забезпечують ефективність педагогічної діяльності.

Професійно-педагогічна спрямованість має такі різновиди:

1) *Справжня педагогічна спрямованість* передбачає наявність у викладача стійкої настанови на розвиток особистості майбутнього фахівця засобами свого навчального предмета, формування в студентів позитивної мотивації учіння, потреби в професійних знаннях і вміннях, якими володіє сам педагог.

2) *Формально-педагогічна спрямованість*, яка пов'язана з прагненням викладача будь-що виконувати навчальний план і робочу програму.

3) *Хибно-педагогічна спрямованість* - спрямованість викладача на самого себе, власне самовираження і самопрезентацію, свою професійну кар'єру. На заняттях у таких викладачів студенти малоактивні, продуктивність їхньої праці дуже низька, зникає бажання навчатися.

Єдиним шляхом розвитку духовності, формування ціннісних орієнтацій і життєвих смислів у студентів є духовність і моральна культура викладача (його емоційний світ), що виявляється через його ставлення до навколишнього світу, подій, студентів і самого себе. Якраз ці якості викладача визначають його педагогічний імідж.

*Імідж* - створений у свідомості людей навколо емоційно-забарвленого образу індивіда, що відображає їхні соціальні очікування. Імідж викладача здійснює великий вплив на його взаємини зі студентами, на ефективність їхньої сумісної праці. Індивідуальність викладача насамперед виявляється в його *зовнішності*, яка спрямована на інших людей. Через це серед особистісних якостей викладача визначають *педагогічний артистизм* - здатність управляти собою, виявляти весь арсенал своєї експресивної

виразності. Артистизм викладача виконує такі функції:

- *мотиваційну* (викликає інтерес студентів до особистості викладача і до предмета, який він викладає);
- *мобілізаційну* (викликає в студентів налаштування на позитивну доміную, наприклад, сприймання інформації);
- *атракційну* (приваблює, притягує інших до своєї особи);
- *стимулювальну* (викликає активну роботу студентів);
- *фасилітаторську* (полегшує педагогічну взаємодію, сприяє організації уваги студентів, сприяє виявленню у них здібності до вивчення предмета).

Усе це свідчить про те, що викладач вищої школи повинен демонструвати не тільки зразки науково-педагогічної діяльності, а й певні якості особистості, які мають таке саме важливе значення, як і його професійні знання і вміння.

Зовнішній складник іміджу викладача не повинен розходитися з внутрішньою стороною - рівнем його *духовного розвитку*, який виявляється у *системі цінностей* (загальнолюдських, національних, громадянських та ін.), до яких належать і такі **педагогічні цінності**:

1. Безумовна пріоритетна *цінність - людина* (дитина, учень, студент), її життя, фізичне й психічне здоров'я. У викладача ця цінність має виявлятися в любові до студента, проте це не лише і не стільки позитивна емоція, скільки поважне ставлення до людини, *віра* в її розсудливість і благородство, *надія* на її майбутнє, здатність перейматися її хвилюваннями, бути чутливим до її проблем тощо.
2. *Цінності знання* - орієнтація на систематичне поповнення і вдосконалення професійних знань як необхідної умови професійно-педагогічної діяльності й педагогічної творчості, професійного зростання загалом. «Учитель живе доти, доки він учиться. Як тільки він перестає вчитися, у ньому вмирає вчитель», — говорив К.Д. Ушинський.
3. Ціннісно-мотиваційна *настанова на розвиток* своїх творчих потенційних можливостей, прагнення до самореалізації та саморозвитку - це

цінність особистісного зростання у професійній сфері.

4. *Цінності - ставлення*, які відображають ставлення педагога до самого себе як суб'єкта діяльності, його «Я-концепцію», а також динаміку цього ставлення (почуття честі, гідності).
5. Викладач, на жаль, може бути *об'єктом глузування*. Студенти відчують задоволення, «перемиваючи йому кісточки». Іноді таке обговорення викладача набуває грубої безтактної форми.
6. *Викладач-військовий*, який занадто суворий, а студенти ж дорослі люди, і бути їм під постійним жорстким педагогічним контролем дуже складно, хоча декому це подобається.

#### **4. Типологія викладачів**

Типологія викладачів *очима студентів*:

1. *Вічні студенти*: високий рівень професіоналізму й інтелекту, завжди в пошуках нового, добре розуміють проблеми студентів і поважно до них ставляться, з ними легко спілкуватися та можна дискутувати на різні теми.
2. *Військові*: авторитарні, встановлюють армійську дисципліну (команди, накази), нав'язують свою точку зору, не беруть до уваги поглядів студентів, суворо контролюють і запроваджують систему покарань.
3. *Викладачі, які лише відбувають свої обов'язки*: формально виконують свою роботу, студентам дозволяють робити все, аби ті їм не заважали.

Американський психолог М. Галон виокрем такі моделі викладачів:

Модель 1: «*Сократ*» - викладач із репутацією любителя дискусій, суперечок, які навмисне сам провокує в аудиторії. Він часто бере на себе роль «адвоката диявола», який обстоює непопулярні погляди. Йому властиві високий індивідуалізм, відсутність систематичності в навчальному процесі. Через постійну конфронтацію, що нагадує перехресний допит, студенти активно відстоюють власні позиції.

Модель 2: «Керівник групової дискусії», який головним у своїй діяльності вважає досягнення згоди і забезпечення співробітництва між студентами. Одночасно собі відводить роль посередника, для якого пошук демократичної згоди важливіший за результат диску<sup>011</sup> -

Модель 3: «Майстер» - це викладач, який є зразком для наслідування, який студент повинен обов'язково копіювати не стільки в навчальному процесі, скільки у ставленні до життя взагалі.

Модель 4: «Генерал», який уникає будь-якої двозначності, підкреслено вимогливий, жорстко домагається слухняності, оскільки вважає, що завжди і в усьому має рацію, а студент, як армійський новобранець, повинен беззаперечно виконувати його накази.

Модель 5: «Менеджер». Цей стиль поширений у радикально орієнтованих університетах і пов'язаний з атмосферою ефективної педагогічної діяльності, індивідуальним підходом до студентів, заохоченням їхньої ініціативи й самостійності.

Модель 6: «Тренер», атмосфера спілкування якого в аудиторі пройнята духом командної належності. Студенти є членами єдиної команди, не мають значення як індивідуальності, але разом вони можуть «зрушити гори». Викладачеві відведена роль натхненника групових зусиль, головним для нього є кінцевий результат, вагомий успіх, блискуча перемога.

Модель 7: «Гід» - втілений образ «ходячої енциклопедії», лаконічний, точний і стриманий. Відповіді на всі запитання (як і можливі запитання; йому відомі заздалегідь).

Педагогічна діяльність викладача має бути підпорядкована вимогам, які ставив В.О. Сухомлинський перед учителями: «Не забувайте, що ґрунт, на якому будується Ваша педагогічна майстерність — у самій дитині, в її ставленні до знань і до Вас, учителя. Це — бажання вчитися, натхнення, готовність до подолання труднощів». Тобто викладач ВНЗ, який володіє педагогічною майстерністю, повинен формувати у студентів насамперед мотивацію до навчання.



## **ЗМІСТ ПРОГРАМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ (18 годин)**

### **Модуль 1. Психологія вищої школи: студентський період життя людини.**

#### **Тема 1. Психологія вищої школи, її предмет, завдання та методи (2 год).**

1. Предмет і завдання психології вищої школи.
2. Основні категорії психології вищої школи.
3. Основні етапи проведення наукового психологічного дослідження.
4. Шляхи запобігання упередженості дослідника при інтерпретації одержаних даних.

**Література:** а) основна 2, 8, 15, 25;

б) додаткова 2, 4.

#### **Тема 2. Загальна психологічна характеристика студентського віку (4 год).**

1. Психологічна характеристика студентства як періоду пізньої юності або ранньої зрілості.
2. Суперечливості та кризи студентського віку.
3. ВНЗ – один із провідних факторів соціалізації особистості студента як фахівця.
4. Адаптація студента до навчання у вищій школі.
5. Типологічні особливості сучасних студентів.

**Література:** а) основна 7, 11, 13, 20, 24, 28;

б) додаткова 8, 12.

### **Модуль 2. Психологічні засади управління вузівським навчальним процесом і навчально-професійною діяльністю студента.**

#### **Тема 1. Психологічний аналіз учіння студентів (2 год).**

1. Студент як суб'єкт власної навчально-професійної діяльності.
2. Роль мотивації в навчально-професійної діяльності.
3. Організація самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів.
4. Причини неуспішності студентів і шляхи їх усунення.

**Література:** а) основна 1, 5, 9;

б) додаткова 5, 14.

### **Модуль 3. Психологія виховання особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою.**

#### **Тема 1. Психологія педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами (2 год).**

1. Значення педагогічного спілкування як форми контактної педагогічної взаємодії.
2. Психологічна характеристика педагогічної взаємодії.
3. Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів.
4. Діалогічне спілкування, його психологічна характеристика.

**Література:** а) основна 4, 6, 22;

б) додаткова 3, 6.

#### **Тема 2. Психологічний аналіз протиріч і конфліктів у педагогічній взаємодії, шляхи їх запобігання та вирішення (4 год).**

1. Протиріччя і конфліктні ситуації в педагогічній взаємодії та засоби їх регулювання.
2. Особливості педагогічного конфлікту.
3. Умови запобігання та шляхи вирішення педагогічного конфлікту у взаєминах викладачів і студентів.

4. Навчання майбутніх педагогів вирішенню педагогічних конфліктів.

**Література:** а) основна 10, 14;

б) додаткова 10.

### **Тема 3. Психологія особистості та діяльності викладача вищої школи (4 год).**

1. Педагогічний професіоналізм діяльності викладача.
2. Педагогічна творчість та її особливості.
3. Професіоналізм особистості викладача.
4. Авторитет викладача.
5. Типологія викладачів.

**Література:** а) основна 10, 12, 18;

б) додаткова 10, 13.

### **Індивідуальна робота**

**Тема:** Професійне становлення особистості студента як майбутнього фахівця з вищою освітою.

**Завдання 1.** Дати пояснення основним поняттям теми.

Основні поняття теми: **навчально-професійна діяльність, професіоналізація особистості, професійна ідентичність, професійна спрямованість, професійна самооцінка, професійна рефлексія, фахова компетентність, професійна готовність.**

**Завдання 2.** Довести, що формування професійних здібностей має потрібну детермінацію: вроджені особливості нервової системи, вимоги діяльності, особистісні цінності.

**Завдання 3.** Сформулюйте, які зміни відбулися у навчально-професійній діяльності студентів, що сприяють їх професійному зростанню та заповніть таблицю.

Зміна підходів до навчально-професійної діяльності студентів.

<b>У МИНУЛОМУ (XX ст.)</b>	<b>СЬОГОДЕННЯ XXI ст.</b>
<b>Мета: набуття предметних знань і вмінь.</b>	
<b>Орієнтація в навчанні на обсяг матеріалу</b>	
Використання в навчанні методів відтворення	
Негнучкість програм, їх відрив від життєвих проблем	
Орієнтація на контроль із боку викладачів	

**Завдання 4.** Розробити і подати письмово Вашу програму професійного самовдосконалення.

**Тема: Психологічні засади управління навчальним процесом у вищій школі.**

**Завдання 1.** Дати пояснення основним поняттям теми.

**Основні поняття теми:** педагогічне управління, стиль керівництва, об'єкт

керівництва, об'єкт управління, професіограма, модель фахівця, модель навчального процесу, самостійна навчальна робота, професійна компетентність, професійна рефлексія, контроль і оцінка.

**Завдання 2.** Довести, що професійні знання мають синтезований, комплексний (інтегрований) характер.

**Завдання 3.** Доповніть таблицю 2.3 характеристикою сучасної моделі навчання учнів (студентів) за аналогією з характеристикою авторитарної моделі.

### **Таблиця 2.3**

Порівняльна характеристика традиційної авторитарної та сучасної гуманістичної моделі навчання студентів

Складові	Традиційна авторитарна модель	Сучасна модель
Управління	Пряме управління, жорстке	
Мета	1. Озброїти знаннями, вміннями, навичками 2. Формування особистості з типовими ознаками	
Зміст	Конкретно-предметний	
Засоби	Вербально-книжковий	
Мотивація	Зовнішня	
Принципи	1. Директивність 2. Когнітивний диктант	
Тактика	Учень (студент) – об’єкт прикладання педагогічних зусиль	
Засоби спілкування	Монологічні, авторитарні	
Позиція викладача	1. Відповідно до вимог контрольних інстанцій 2. Реалізація заданої програми	
Результати	1. Дисциплінованість, слухняність, але зовнішні (поведінка під контролем та поза не збігається) 2. Релятивізм, нігілізм, цинізм тощо	

**Завдання 4.** Ознайомитися з структурою навчальної програми.

### **Структура навчальної програми**

## **МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова*

Кафедра \_\_\_\_\_

Голова науково-методичної ради

“ \_\_\_\_ ” \_\_\_\_\_ 200 \_\_\_\_ р.

### **РОБОЧА НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА**

з дисципліни \_\_\_\_\_

Напрямок підготовки \_\_\_\_\_

**Спеціальність** \_\_\_\_\_

Спеціалізація \_\_\_\_\_

Київ 200 \_\_\_\_ р.

**Мета і завдання дисципліни:**

## **Мета викладання дисципліни**

Завдання вивчення дисципліни (мінімально-необхідний комплекс знань і умінь):

мати уявлення про \_\_\_\_\_

знати \_\_\_\_\_

уміти \_\_\_\_\_

мати досвід \_\_\_\_\_

**Організаційно-методичні дані дисципліни:** обсяг різних форм навчальної роботи в годинах і види контролю відповідно до навчального плану.

Робота	Загальна трудомісткість	У тому числі	
		1 семестр	2 семестр
<p><b>Аудиторна:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- лекції</li> <li>- семінари</li> <li>-лабораторні роботи</li> <li>-практичні заняття</li> </ul> <p><b>Разом:</b></p> <p><b>Позааудиторна:</b></p> <ul style="list-style-type: none"> <li>- курсові проекти</li> <li>- курсові роботи</li> <li>- реферати</li> <li>- розрахунково-графічні роботи</li> <li>- домашні контрольні роботи</li> <li>-самопідготовка (самостійне вивчення розділів, опрацювання і повторення лекційного матеріалу, змісту підручників і навчальних посібників, підготовка до лабораторних і практичних занять, колоквіумів та ін.)</li> <li>- інші види позааудиторної роботи</li> </ul> <p><b>Підсумковий контроль</b> (форма) Загальна трудомісткість дисципліни</p>			

Дисципліна входить до циклу

---

### 3. Орієнтовний тематичний план вивчення дисципліни:

№ теми	Назва розділів теми; перелік лабораторних робіт, курсових проектів (робіт), інших видів занять, у т. ч. ділових ігор	Усього	Кількість годин				
			Аудиторна робота				Поза-аудиторна робота
			Лекції	Семінарські заняття	Практичні заняття	Лабораторні заняття	Види поза - аудиторної роботи

### 4. Зміст програми дисципліни:

- Лекційні заняття (теми, основний зміст)
- Семінарські заняття (теми, основний зміст)
- Практичні заняття (теми, основний зміст)
- Лабораторні заняття (теми, основний зміст)
- Курсове проектування (орієнтована тематика)
- Контрольні роботи, розрахунково-графічні роботи (кількість, орієнтована тематика)
- Навчально-дослідна робота студентів (тематика дослідницьких робіт)
- Реферати (кількість, орієнтована тематика)
- Самостійне вивчення дисциплін (питання для самостійного вивчення)
- Методичні вказівки щодо вивчення дисципліни

### 5. Рекомендована література

Основна \_\_\_\_\_

Додаткова \_\_\_\_\_

6. Перелік і зміст контрольних завдань (курскових проектів) і методичні рекомендації щодо їх виконання



**7. Паспорт на навчально-матеріальну базу (лабораторію), яка підтверджує готовність виконання запланованих лабораторно-практичних робіт**

**8. Рекомендовані технічні й електричні засоби навчання та контролю знань студентів:** \_\_\_\_\_

**9. Тести контролю якості засвоєння дисципліни (контрольні питання для самоперевірки):** \_\_\_\_\_

Програма розглянута і схвалена на засіданні кафедри \_\_\_\_\_

Зав. кафедрою \_\_\_\_\_

Програма розглянута і схвалена на засіданні ради факультету

«\_\_» \_\_\_\_\_ 2000\_\_ р. Протокол № \_\_\_\_\_

Декан факультету \_\_\_\_\_

**Тема:** Психологія виховання особистості студента майбутнього фахівця з вищою освітою.

**Завдання 1.** Дати пояснення основним поняттям теми.

**Основні поняття теми:** виховання, моральна свідомість, вчинок, національна самосвідомість, моральний вибір, моральна духовність, цінність, ціннісні орієнтації, совість, внутрішня свобода, інтелігентність.

**Завдання 2.** Психолог В. Д. Шадріков вважає, що “виховувати треба не якості особистості, а мотиви поведінки”. Чи згодні ви з такою думкою? Чому?

**Завдання 3.** Розглянути таблицю 3.2 “Кодекс цінностей сучасного українського вихователя”. Доповнити таблицю цінностями Вашого особистого життя.

**Таблиця 3.2**

## **Кодекс цінностей сучасного українського виховання**

(Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К.: Школяр, 1997. – С. 110-112)

### **Абсолютні, вічні цінності:**

***Віра***  
Надія  
Любов  
Сумління  
Правда  
Доброта  
Чесність  
Справедливість  
Щирість  
Гідність  
Милосердя  
Прощення  
Досконалість  
Краса  
Свобода  
Нетерпимість до зла  
Великодушність  
Оберігання життя  
Мудрість  
Благородство

### **Основні національні цінності:**

#### **Українська ідея**

Державна незалежність України  
Самопожертва в боротьбі за свободу нації  
Патріотизм, готовність до захисту Батьківщини  
Єдність поколінь на основі віри в національну ідею  
Почуття національної гідності  
Історична пам'ять  
Громадська національно-патріотична активність

Пошана до державних та національних символів, до державного Гімну  
Любов до рідної культури, мови, національних свят і традицій  
Пошана до Конституції України  
Підтримка владних чинників у відстоюванні незалежності України на  
розбудові атрибутів державності  
Орієнтація власних зусиль на розбудову Української держави і розвиток  
народного господарства  
Прагнення побудувати справедливий державний устрій  
Обстоювання ідеології українського державотворення  
Готовність стати на бік народів, які борються за національну свободу  
Сприяння розвитку духовного життя Українського народу  
Дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи  
Увага до зміцнення здоров'я громадян України

### **Основні громадські цінності:**

#### **Прагнення до соціальної гармонії**

Відстоювання соціальної і між етичної справедливості  
Культура соціальних політичних стосунків  
Пошана до закону  
Рівність громадян перед законом  
Самовідповідальність людини  
Права людини на життя, власну гідність, безпеку, приватну власність,  
рівність можливостей тощо  
Суверенітет особи  
Право на свободу думки, совісті, вибору конфесії, участі в політичному  
житті, проведенні зборів, самовираження тощо  
Готовність до захисту індивідуальних пар і свобод  
Обов'язки, що впливають із пар і свобод інших людей  
Пошана до національно-культурних вартостей інших народів  
Повага до демократичних виборів і демократично обраної влади

Толерантне ставлення до чужих поглядів, якщо вони не суперечать абсолютним і національним вартостям

### **Цінності сімейного життя:**

#### **Подружня вірність**

Піклування про дітей

Піклування про батьків і старших у сім'ї

Пошана до предків, догляд за їхніми могилами

Взаємна любов батьків

Злагода та довіра між членами сім'ї

Гармонія стосунків поколінь у сім'ї

Демократизм взаємин, повага до прав дитини і старших

Відповідальність за інших членів сім'ї

Допомога слабшим членам сім'ї

Гармонія батьківського й матеріального впливу у вихованні

Спільність духовних інтересів членів сім'ї

Здоровий спосіб життя, прихильність до спорту

Культ праці, дбайливе ставлення до її результатів

Дотримання народних звичаїв, охорона традицій

Гостинність

Сімейна відкритість щодо суспільного життя

Гігієна сімейного життя

Благодійність

### **Цінності особистого життя:**

#### **Орієнтація на пріоритет духовних цінностей**

**Завдання 4.** Скласти для себе програму самовиховання як особистості з орієнтацією на майбутню виховну діяльність із учнями і студентами.

### **Питання, що виносяться на самостійне опрацювання.**

1. Проблеми сучасної вищої освіти та завдання психології вищої школи.
2. Основні етапи психолого-педагогічних досліджень у вищій школі.
3. Врахування психологічних особливостей юнацького віку при роботі зі студентами.
4. Відмінності в проблематиці та завданнях розвитку першокурсників і випускників вищого навчального закладу.
5. Аналіз студентської молоді в зв'язку з обранням нею професії та здобуттям вищої освіти.
6. Соціально-психологічні чинники та психологічні механізми формування національної самосвідомості студентів.
7. Психолого-педагогічні аспекти організації самостійної роботи студентів.
8. Види спрямованості навчальної діяльності студентів.
9. Критерії та показники оцінки ефективності діяльності викладача вищого навчального закладу.
10. Підготовка науково-педагогічних кадрів та формування педагогічної майстерності й підвищення рівня професіоналізму викладача вищої школи.
11. Рівні розвитку та шляхи формування студентського колективу.
12. Проблема лідерства та керівництва в студентській академічній групі.
13. Професійно-педагогічне спілкування та його особливості в умовах вищого навчального закладу.
14. Шляхи формування комунікативної культури майбутнього викладача вищої школи.
15. Вплив взаємин у системі “студент-викладач” на становлення й розвиток особистості майбутнього фахівця.

## Теми рефератів

1. Проблеми психології вищої школи в умовах сучасного реформування освіти в Україні та шляхи їх вирішення.
2. Національні та загальнолюдські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні.
3. Особистість студента в процесі професійної підготовки.
4. Психолого-педагогічні проблеми студентського віку.
5. Психологічні проблеми адаптації студентів-першокурсників і шляхи їх вирішення.
6. Передумови і шляхи формування професійної спрямованості особистості студента.
7. Соціально-психологічне вивчення взаємовідносин у студентській групі.
8. Роль куратора студентської академічної групи в її становленні, розвитку, функціонуванні.
9. Психологічні умови успішного керівництва навчально-виховним процесом у ВУЗі.
10. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів.
11. Причини неуспішності студентів і шляхи їх усунення.
12. Умови та засоби самоосвіти студентів.
13. Психологічний аналіз структури позитивного ставлення до учіння студентів.
14. Психолого-педагогічні аспекти організації самостійної роботи студентів.
15. Духовні цінності в розвитку особистості.
16. Труднощі та бар'єри в професійно-педагогічному спілкуванні викладачів і студентів.
17. Діалогічне спілкування як необхідна умова формування людської культури студентської молоді.
18. Психологічні аспекти міжособистісної взаємодії викладачів і студентів.
19. Оцінні ставлення в педагогічній взаємодії.

## 20. Вузівський педагог ХХІ сторіччя.

### Рекомендована література

#### а) основна:

1. Аврамчук А. А. Формування активної пізнавальної діяльності студентів / А. А. Аврамчук // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 3. — С. 122-125.
2. Андрущенко В. П. Освіта в пошуках нових стратегій мислення / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. — 2003. — № 2. — С. 5-6.
3. Бех І. Д. Духовні цінності в розвитку особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 1. — С. 124-129.
4. Бурдейна Л. Діалогічне спілкування як необхідна умова формування моральної культури студентської молоді / Л. Бурдейна // Педагогіка і психологія професійної освіти. — 2004. — № 4. — С. 38-46.
5. Буряк В. Умови та засоби самоосвіти студентів / В. Буряк // Вища освіта України. — 2002. — № 6. — С. 18-22.
6. Долинська Л. В. Діалогічна взаємодія викладача і студента як умова особистісно-професійного зростання майбутнього вчителя / Л. В. Долинська // Психологія : Зб. наук. праць. — Вип. 2.— К. : НПУ, 1998. — С. 93-97.
7. Жалдак Л. Управління гуртуванням студентської групи / Л. Жалдак // Освіта і управління. — 1999. — № 3. — С. 99-102.
8. Закон України “Про вищу освіту” // Освіта. — 2002. — 20-27 лютого. — С. 1-4.
9. Зубалій Н. П. Психологічний аналіз структури позитивного ставлення до учіння студентів / Н. П. Зубалій // Наук. записки : Зб. наук. праць. — Вип. 40. — К. : НПУ, 2001. — С. 221-223.
10. Кудіна В. В. Психологія вищої школи: Курс лекцій. / В. В. Кудіна, В. І. Юрченко. — К. : КСУ, 2004. — 176 с.

11. Лузан П. Г. Студентська група : Про оптимізацію міжособистісних взаємин у ній / П. Г. Лузан, Л. М. Жалдак // Педагогіка толерантності. — 1999. — № 2. — С. 53-56.
12. Мороз О. Г. Педагогіка і психологія вищої школи. / О. Г. Мороз, О. С. Падалка, В. І. Юрченко. — К. : НПУ, 2003. — 267 с.
13. Носков В. И. Студент гуманитарного вуза : проблема личностной самоактуализации / В. И. Носков // Практична психологія та соціальна робота. — 2000. — № 2. — С. 42-44.
14. Основы педагогики и психологии высшей школы / под. ред. А. В. Петровского. — М. : МГУ, 1986. — 303 с.
15. Програма розвитку освіти України на 2005-2010 роки : проект // Вища освіта України. — 2005. — № 3. — С. 76-103.
16. Рось Л. М. Значення курсу «Акмеологія» у фаховій підготовці майбутніх соціальних педагогів / Л. М. Рось // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Акмеологія – наука ХХІ століття : підвищення якості освіти і розвиток професіоналізму». – Черкаси (Україна) – Добрич – Албена (Болгарія), 25 вересня – 02 жовтня 2011 року. – Черкаси : ПП Чабаненко, 2011. – С. 74-77.
17. Рось Л. М. Фактори становлення особистості студента як майбутнього фахівця / Л. М. Рось // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т.11. – Київ, 2012. – Том 11. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Випуск 6. – С. 526-530.
18. Рудик П. А. Потреба в посиленні виховання студентів / П. А. Рудик // Проблеми освіти. — 1997. — Вип. 7. — С. 101-111.
19. Сметанський М. Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю студентів : Проблеми, шляхи розв'язання / М. Сметанський // Вища школа. — 2004. — № 4. — С. 63-68.



20. Старовойтенко Е. Б. К методологии исследования личности учёного / Е. Б. Старовойтенко // Психологический журнал. — 1986. — Т. 7. — № 3. — С. 130-135.
21. Талызина Н. Ф. Условия обучения, обеспечивающие эффект развития / Н. Ф. Талызина // Психология в вузе. — 2004. — № 1. — С. 30-40.
22. Фонарев А. Р. Развитие личности в процессе профессионализации / А. Р. Фонарев // Вопросы психологии. — 2004. — № 6. — С. 72-83.
23. Филлипов А. В. Вопросы психологии управления / А. В. Филлипов // Психологический журнал. — 1980. — № 2. — С. 19-28.
24. Чепелева Н. В. Діалог як механізм творчої діяльності / Н. В. Чепелева // Психологія : Зб. наук. праць. — Вип. 2. — К. : НПУ, 1998. — С. 3-11.
25. Чобітько М. Г. Самовдосконалення студентів – майбутніх учителів у процесі особистісно-орієнтованої професійної підготовки / М. Г. Чобітько // Педагогіка і психологія. — 2004. — № 1. — С. 57-69.
26. Шевцова Л. П. Соціально-психологічне вивчення взаємовідносин у студентській групі / Л. П. Шевцова // Психологія : Респ. наук. — метод. зб. — Вип. 13. — К., 1974. — С. 184-190.
27. Шейко С. Національні та загальнолюдські засади реформування сучасної вищої освіти в Україні / С.Шейко // Вища школа. — 2005. — № 3. — С. 32-39.
28. Штепа О. С. Пропріум зрілої особистості / О. С. Штепа // Практична психологія та соціальна робота. — 2004. — № 2. — С. 26-32.
29. Щербань П. Українська національна ідея і сучасні проблеми виховання студентської молоді / П. Щербань // Вища школа. — 2005. — № 4. — С. 62-66.
28. Юрченко В. І. “Я-концепція” як показник особистісного зростання майбутнього вчителя / В. І. Юрченко // Психологія : Зб. наук. праць. К. : НПУ, 1999. Вип. 4. — С. 31-35.

**б) додаткова:**

1. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. — К. : Школа, 1998. — 204 с.
2. Гаженко О. П. Соціальні очікування старшокласників та їх батьків від системи вищої освіти / О. П. Гаженко // Практична психологія та соціальна робота. — 2002. — № 4. — С. 23-25.
3. Долинська Л. В. Стилi педагогічного спілкування та можливості його формування в процесі підготовки майбутнього вчителя / Л.В. Долинська // Психологія : Зб. наук. праць. — Вип. 1 (4). — К. : НПУ, 1999. — С. 64-69.
4. Загвязинский В. И. Методология и методы психолого-педагогических исследований : Учеб. пособие. / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. — М. : Академия, 2001. — 208 с.
5. Зорин С. С. Формирование творческого потенциала у школьников и студентов / С. С. Зорин // Мир образования. — 2005. — № 1. — С. 142-148.
6. Корніяка О. М. Педагогічна діяльність і культура педагогічного спілкування / О. М. Корніяка // Практична психологія та соціальна робота. — 2003. — № 1. — С. 38-43.
7. Лебедев В. М. Психология управления / В. М. Лебедев. — М. : Агропромиздат, 1992. — 175 с.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. — М. : Изд-во МГУ, 1996. — 308 с.
9. Рябченко В. Деякі концепції проблеми навчання і виховання студентів у сучасних вищих навч.закл. України / В. Рябченко // Вища освіта України. — 2005. — № 3. — С. 40-44.
10. Слєпкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі / З. І. Слєпкань. — К. : Вища школа, 2005. — 240 с.
11. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности : Учеб. пособие / С. Д. Смирнов. — М. : Изд. центр «Академия», 2001. — 304 с.

12. Токар Н. Ф. Динаміка мотивації в процесі професійної підготовки / Н. Ф. Токар // Педагогіка і психологія. — 1997. — № 4. — С. 151-154.
13. Чернобай П. Д. Методика оценки деловых и личностных качеств руководителя среднего звена / П. Д. Чернобай // Психологический журнал. — 1986. — № 3. — С. 143-148.
14. Шайдур І. Психолого-педагогічні аспекти організації самостійної роботи студентів / І. Шайдур // Рідна школа. — 2000. — № 3. — С. 54-55.

### **Орієнтовні питання до заліку з курсу**

#### **« Психологія вищої школи »**

1. Психологія вищої школи (ПВШ) як галузь науки та її предмет.
2. Методологія дослідження та методи психології ВШ.
3. Розвиток особистості студента, як головне завдання ВШ.
4. Механізми і чинники соціалізації особистості студента.
5. Психологічні засади виховання студентів.
6. Завдання ПВШ.
7. « Бар'єри » педагогічного спілкування, їх причини та шляхи подолання.
8. Стилi професійно-педагогічного спілкування, оцінка їх ефективності.
9. Дистанція у спілкуванні. Правила педагогічного спілкування.
10. Технологія формування інтересу до педагогічної діяльності.
11. Умови формування творчої особистості студента. Психологічні умови сприяння оптимізації процесу формування творчості студента.
12. Формування професійної спрямованості студента.
13. Вплив взаємин у системі « студент-викладач » на становлення і розвиток особистості майбутнього фахівця.
14. Особливості студентської академічної групи та її структура.
15. Проблеми лідерства та керівництва в студентській академічній групі.
16. Соціально-психологічні механізми впливу на становлення особистості студента як майбутнього фахівця.

17. Рівні розвитку та шляхи формування студентського колективу.
18. Оптимізація стосунків викладачів і студентів у педагогічному процесі ВШ.
19. Роль взаємних оцінних ставлень викладачів і студентів та їх корекція в педагогічній взаємодії.
20. Методи діагностики взаємної міжособистісної перцепції викладачів і студентів.
21. Самовиховання та саморозвиток майбутніх фахівців із вищою освітою.
22. Новоутворення студентського віку як передумова успішного розв'язання професійних завдань.
23. Вимоги до особистості фахівця з вищою освітою.
24. Психологічні типи викладачів і оцінка ефективності їх педагогічної діяльності.
25. « Я- концепція» студента як показник особистісного його зростання та її формування протягом вузівського навчання.
26. Роль психологічної служби в забезпеченні навчально-виховного процесу у вищій школі.
27. Критерії оцінки ефективності науково-педагогічної діяльності викладача вузу.
28. Особливості змісту й структури науково-педагогічної діяльності викладача.
29. Соціально-психологічні чинники і психологічний механізм формування моральних якостей студентів.
30. Проблема профорієнтації старшокласників і профвибору абітурієнтів до ВНЗ.

### **Розподіл балів за формами контролю**

№	Види діяльності	Вартість виду	Кількість робіт	Результати
1.	Присутність на практичному занятті	1	9	9
2.	Готовність до практичного заняття	3	9	27

3.	Активність на практичному занятті	1	9	9
4.	Індивідуальне самостійне виконання завдань	5	3	15
5.	Творче завдання	10	1	10
6.	Реферування літератури до курсу	1	10	10
7.	Модульна контрольна робота	20	1	20
<b>Всього</b>				<b>100</b>

#### IV. II. Порядок переведення рейтингових показників в Європейські оцінки ECTS

Оцінка ECTS	Оцінка за національно шкалою	Сума балів
<b>A</b>	5 ( відмінно)	90-100
<b>B,C</b>	4 ( добре)	75-89
<b>D,E</b>	3 ( задовільно )	60-74
<b>FX</b>	2 ( незадовільно ) з можливістю повторного складання	35-59
<b>F</b>	2 ( незадовільно) з обов'язковим повторним опитуванням	0-34

#### Значення оцінки за шкалою ECTS:

A	( Відмінно)	90-100	Робота з мінімальними помилками;
B	( Дуже добре)	83-89	Вище середнього стандарту, але з деякими поширеними помилками;
C	( Добре)	75-82	В цілому хороша робота, але з помітними помилками;
D	(Задовільно)	68-74	Пристойно, але із значними помилками;
E	( Достатньо)	60-67	Задовольняє мінімальні вимоги;
FX	( Не прийнято)	35-59	Необхідно виконати певну додаткову роботу для успішного складання ( допрацювати);
F	( Не прийнято)	0-34	Необхідна значна подальша робота ( переробити)